

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Πτυχιακή Εργασία

**«Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ»**

Άρτεμις Χριστινάκη, Α.Μ.: 2457

Εποπτεύοντες Καθηγητές: Δαφέρμος Μανώλης και
Τριλίβα Σοφία

Ρέθυμνο, Ιούνιος 2013

Αλλάξε τον κόσμο: το χει ανάγκη...

Χρειάζονται πολλά, τον κόσμο για ν' αλλάξεις:

Οργή κι επιμονή. Γνώση κι αγανάχτηση.

Γρήγορη απόφαση, στόχωση βαθιά.

Ψυχρή υπομονή, κι ατέλειωτη καρτερία.

Κατανόηση της λεπτομέρειας και κατανόηση του συνόλου.

***Μονάχα η πραγματικότητα μπορεί να μας μάθει πώς
την πραγματικότητα ν' αλλάξουμε.***

Μπέρτολτ

Μπρέχτ

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
Κεφάλαιο 1^ο Η απαρχή της Κριτικής Ψυχολογίας.....	8
1.1.Βερολίνο, 2 Ιουνίου 1967, ώρα 8:20 μμ. Η ζωή του Benno Ohnesorg, τερματίζεται από μια σφαίρα αστυνομικού όπλου.....	8
1.2. Η προέλευση του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου (Ε.Π.Β.).....	10
1.3.Οι απαρχές του φοιτητικού κινήματος.....	11
1.4. Το πρώτο «Κριτικό Πανεπιστήμιο».....	12
1.5. Ινστιτούτο Ψυχολογίας: Εξελίξεις.....	12
1.6.Νόμος «Εκτακτης Ανάγκης». Περιορισμός της Ελευθερίας του Λόγου.....	13
1.7.Το Συνέδριο Κριτικής και Αντιπολιτευόμενης Ψυχολογίας.....	14
1.8. Ο εκδημοκρατισμός του Ινστιτούτου Ψυχολογίας.....	15
1.9.Το κίνημα των Κόκκινων Πυρήνων και ο Νέος Πανεπιστημιακός Νόμος του 1969.....	16
1.10. Κόκκινοι Πυρήνες και Μαρξισμός.....	18
1.11. Ο Klaus Holzkamp και η Κριτική Ψυχολογία.....	18
Κεφάλαιο 2^ο Η Κριτική Ψυχολογία και το κίνημα της Αντιψυχιατρικής.....	22
Κεφάλαιο 3^ο Η συμβολή του Φεμινιστικού Κινήματος στην Ιστορία της Κριτικής Ψυχολογίας.....	34
3.1. Το πρώτο κύμα.....	34
3.2. Το δεύτερο κύμα.....	37
3.2.1. Η επιρροή του δεύτερου φεμινιστικού κινήματος στην Ψυχολογία και η ανάδειξη της Κριτικής σκοπιάς.....	39

3.3. Το τρίτο κύμα.....	44
Κεφάλαιο 4^ο Προς μια Ψυχολογία της Απελευθέρωσης.....	53
4.1. Κριτική Κυρίαρχου κλάδου Ψυχολογίας.....	54
4.2. Θεολογία και Φιλοσοφία της Απελευθέρωσης: οι ρίζες της Ψυχολογίας.....	57
4.3. Προς μια Ψυχολογία της Απελευθέρωσης.....	60
4.4. Η Post-Colonial συμβολή της Λατινικής Αμερικής στο ρεύμα της Κριτικής Ψυχολογίας.....	66
Κεφάλαιο 5^ο Η κρίση της Κοινωνικής Ψυχολογίας και οι μεθοδολογικές της προεκτάσεις.....	68
En είδη Επιλόγου.....	79
Βιβλιογραφία.....	82

Εισαγωγή

Πως προέκυψε το ρεύμα της Κριτικής Ψυχολογίας; Ποια ήταν και είναι η θέση του μέσα στο φάσμα των κοινωνικών επιστημών, των επιστημών του ανθρώπου και πως αυτό συνδέθηκε με την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα;

Τα ερωτήματα αυτά είναι το αφητηριακό σημείο της παρούσας εργασίας, ως μιας προσπάθειας να αναδειχθεί ιστορικά, για πρώτη φορά, ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώθηκε το ρεύμα της Κριτικής Ψυχολογίας. Είναι ένα εγχείρημα ανάδειξης του πως οι ιστορικές – πολιτικές και κοινωνικές πτυχές της πραγματικότητας μπόρεσαν να επηρεάσουν και να ταρακουνήσουν τα νερά της μέχρι τότε αποστειρωμένης πειραματικά επιστήμης της Ψυχολογίας. Με εναρκτήριο σημείο τη δεκαετία του 1960 η παρούσα εργασία έχει ως στόχο την προβολή της σημασίας της ιστορικότητας της Κριτικής Ψυχολογίας και μάλιστα την ιστορική της ανάπτυξης σε συνάρτηση με την εξέλιξη των κοινωνικών κινημάτων.

Στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης η δεκαετία του 1960, χαρακτηρίζεται από την έξαρση της δράσης των κοινωνικών κινημάτων. Τρανταχτά παραδείγματα το αντιπολεμικό κίνημα του Βιετνάμ στις Η.Π.Α. και το κίνημα του Μάη του 1968 στην Γαλλία.

Ξεκινάμε και πιάνουμε το νήμα της ιστορίας της Κριτικής Ψυχολογίας από την Γερμανία και το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου όπου αιχμή του φοιτητικού κινήματος γίνεται η κριτική του κυρίαρχου ρεύματος των κοινωνικών επιστημών. Για πρώτη φορά την δεκαετία του 1960 η επιστήμη και μάλιστα των κοινωνικών επιστημών αρχίζει και υπόκειται σε μια σφοδρή κριτική ως προς την ουδετερότητα που επικαλείται και τον δοκιμαστικό σωλήνα μέσα στον οποίο ανατρέφεται. Ο θάνατος ενός φοιτητή σε μία διαδήλωση ενάντια στην επίσκεψη του Σάχη από το Ιράν, εν έτη 1967, πυροδοτεί την ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος και της πεποίθησης ότι το Πανεπιστήμιο είναι αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας με αποτέλεσμα την ίδρυση του πρώτου Κριτικού Πανεπιστημίου. Κατάκτησή του, το πρώτο συνέδριο Κριτικής και Αντιπολιτευόμενης Ψυχολογίας το οποίο είχε αιτήματα την ανάγκη για ριζοσπαστική αλλαγή της κοινωνίας και την ανατροπή της κυρίαρχης ψυχολογίας. Με στόχο το τελευταίο ξεκινάμε να φτιάχνουν κόκκινους πυρήνες,

άμεσα επηρεασμένοι από τον Γαλλικό Μάη, με θέματα που εκτείνονταν από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση έως τις μεθόδους της επιστήμης και την μελέτη του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού.

Κορυφαία καθηγητική προσωπικότητα όλων αυτών και φιγούρα που άφησε και το στίγμα της σε αυτή την προσπάθεια δημιουργίας, ήταν ο Klaus Holzkamp. Η σχολή της Γερμανικής Κριτικής Ψυχολογίας, λοιπόν, γεννιέται μέσα από τις κοινωνικές εξελίξεις, την πολιτική συγκυρία και τα φοιτητικά κινήματα. Έχοντας αυτά ως παρακαταθήκη καταφέρνει για πρώτη φορά να θέσει την ύπαρξη της πολιτικής υπόστασης της επιστήμης και να ασκήσει έντονη κριτική στην κυρίαρχη μορφή του θετικισμού, του πειραματισμού της και της αντικειμενικής λογικής.

Έχοντας περιγράψει λοιπόν τον τρόπο με τον οποίο ξεκίνησε το ρεύμα της Κριτικής Ψυχολογίας από την Γερμανία προχωράμε να δείξουμε πως το κίνημα της Αντιψυχιατρικής μέσα από την Βρετανία, τις Η.Π.Α. και την Ιταλία θέτει τους όρους αποδόμησης της βασικότερης θέσης της ψυχολογίας, αυτής της ψυχικής ασθένειας. Μέσα από την κριτική που άσκησαν οι αντιψυχίατροι στον κυρίαρχο κλάδο της ψυχιατρικής προσπαθούμε να βρούμε τις συνδέσεις κατηγοριοποίησης και ιεράρχησης των ανθρώπων τόσο στον κλάδο αυτό όσο και στην ψυχολογία και να αναδείξουμε ότι βασικό σημείο αναφοράς της Κριτικής Ψυχολογίας είναι να αποδομήσει οτιδήποτε προσπαθεί να φορμάρει, να ταξινομήσει και να καταστείλει τους ανθρώπους. Τα διδάγματα των εγχειρημάτων του κινήματος την Αντιψυχιατρικής («Περίπτερο 21, S.P.K., Psichiatria Democratica») άφησαν τρομερή παρακαταθήκη στους κριτικούς ψυχολόγους για να μπορέσουν να συνεχίσουν το αποδομητικό τους έργο στην κατασκευή της ψυχικής ασθένειας και να διαμορφώσουν σύγχρονους και σύνθετους όρους προσέγγισης της, όπως αυτή του Δικτύου Ακούω Φωνές.

Και έτσι ην ίδια δεκαετία μεταφερόμαστε στα σπλάχνα της ηπείρου που πυροδότησε τον αμερικάνικο πόλεμο, τον πόλεμο του Βιετνάμ, της Αμερικής, και ανιχνεύουμε πως τα κύματα του φεμινισμού προσέφεραν πλούσιο, και κατά κύριο λόγο μεθοδολογικό υλικό, στο ρεύμα της Κριτικής Ψυχολογίας. Περιγράφοντας στην αρχή το πρώτο κύμα του φεμινισμού, το 1920, θέλοντας να δείξουμε ότι αγώνας για τα δικαιώματα των γυναικών ξεκίνησε έχοντας ως πολιτικές καταβολές τα δικαιώματα των σκλάβων περνάμε στο δεύτερο, βαθιά μετουσιωμένο σε

χειραφετητικό κίνημα, το οποίο άσκησε κριτική τόσο στην κοινωνία με τον πατριαρχικό της χαρακτήρα όσο και την επιστήμη. Η ουδετερότητα και η αντικειμενικότητα μεταφράζονται στις βαθιές ατομικιστικές και θετικιστικές της ρίζες και ως εκ τούτου γίνεται μια φοβερή αξιολογη προσπάθεια να σχεδιαστούν νέα μεθοδολογικά εργαλεία τα οποία θα μπορέσουν ανταποκρίνονται στον κοινωνικό χαρακτήρα που θα έπρεπε να έχει η ψυχολογία. Στην ίδια λογική εισάγουμε και το τρίτο κύμα του φεμινισμού. Μολονότι ασκήθηκε δριμύτατη κριτική και τέθηκε για πρώτη φορά η προσπάθεια αποδόμησης κλάδων της ψυχολογίας (αναπτυξιακή, κλινική) η σχεδίαση μεθοδολογικών εργαλείων συνεχίζεται και σε αυτό το κύμα. Τα εργαλεία τους αυξάνονται και μετατρέπονται σε θεμέλιους λίθους στο θεωρητικό και μεθοδολογικό οπλοστάσιο της Κριτικής Ψυχολογίας. Σε κάθε περίπτωση αυτό το οποίο στιγματίζει το τρίτο φεμινιστικό κύμα είναι η ριζοσπαστικά μεταμοντέρνα θέση τους περί ρευστότητας εαυτού και απαλλαγή από τα δεσμά της σεξουαλικής ταυτότητας. Καμία θεωρία δεν μπορεί να προσδώσει τους κανόνες σεξουαλικής κανονιστικότητας γιατί πολύ απλά για τις Queer μεταμοντέρνες φεμινίστριες δεν τίθεται καν θέμα ταυτότητας. Εδώ κάνει και την εμφάνιση του το μεταμοντέρνο μεταδομιστικό κύμα που στιγματίσει τον χαρακτήρα της Κριτικής Ψυχολογίας.

Συνεχίζουμε και μεταφερόμαστε στην Λατινική Αμερική και τον απελευθερωτικό της χαρακτήρα για να αναδείξουμε πως η θεολογία και η φιλοσοφία της απελευθέρωσης δημιούργησαν το ρεύμα της ψυχολογίας της απελευθέρωσης που έθεσε τις βάσεις για να τεθεί στο επίκεντρο η έννοια της καταπίεσης και του καταπιεζόμενου και η διαμόρφωση της μετά-αποικιοκρατικής θεωρίας (post-colonial theory). Η καταπίεση και ο καταπιεζόμενος τοποθετούνται στο κέντρο της λατινικής σκηνης για να αναδείξουν πως η θεωρία σε μια πραγματικά Κριτική Κοινωνική Ψυχολογία πηγάζει από τα καθημερινά προβλήματα του λαού και μετουσιώνεται σε πράξη γιατί στέκεται αλληλέγγυα δίπλα του. Και εδώ για ακόμη μια φορά ασκείται κριτική στον κυρίαρχο κλάδο και αναδύεται το πόσο αδύναμος είναι να εκφέρει αλήθειες, να σταθεί στο πλευρό του κόσμου και στα αληθινά προβλήματα που τον στοιχειώνουν. Κλεισμένη στο δοκιμαστικό της σωλήνα η ψυχολογία ακόμα και μέχρι την Λατινική Αμερική αδυνατεί να εξετάσει τα πραγματικά ζητήματα που προκύπτουν σε έναν κόσμο αλυσοδεμένο από καταπιεστικούς μηχανισμούς και τίθεται για μια ακόμη φορά στο πλευρό της κυρίαρχης τάξης.

Και κλείνουμε με το κεφάλαιο της κρίσης της Κοινωνικής ψυχολογίας. Είναι πολύ σημαντικό στην ιστορική διαδρομή της Κριτικής Ψυχολογίας να εξετάσουμε το πώς προέκυψε η κοινωνική ψυχολογία αλλά και η διαδικασία της ίδιας της, της κρίσης, μέσα στα σπλάχνα της. Το γιατί μια ψυχολογία στρατού μετονομάστηκε σε κοινωνική ψυχολογία ικανή να προβλέπει, να προσαρμόζει και να υποτάσσει απαιτεί μια προσεκτική και αναστοχαστική ματιά, ούτως ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε το πώς η κρίση της ανέδειξε ρεύματα και κομμάτια κριτικής κοινωνικής θεωρητικής επιστήμης. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό και τον κριτικό ρεαλισμό.

Σε κάθε περίπτωση χρειάζεται να σημειώσουμε ότι η παρουσίαση των συγκεκριμένων θεματικών δεν αποτελούν απαραίτητα μια γραμμική συσχέτιση έκθεσης της ιστορικής διαδρομής του Κριτικού ρεύματος. Επιλέχθηκαν με κριτήριο τις κινηματικές καταβολές τους για να αναδειχθεί η πολιτική υπόσταση της Κριτικής ψυχολογίας και οι κοινωνικές και πολιτικές περιστάσεις που την γέννησαν. Το φοιτητικό κίνημα στην Γερμανία και η κριτική του στην ουδετερότητα της επιστήμης, το φεμινιστικό κίνημα και το μεθοδολογικό οπλοστάσιο που προσέφερε, το κίνημα της αντιψυχιατρικής και η κριτική στην ταξινόμηση και την ιεράρχηση ψυχικών/ ψυχολογικών διαταραχών, το κίνημα της Λατινικής Αμερικής με τον απελευθερωτικό του χαρακτήρα και την μεθοδολογική συμβολή του όπως και η κρίση της Κοινωνικής ψυχολογίας και την ανάδειξη της Κριτικής Κοινωνικής ψυχολογίας αποτελούν τους βασικούς πυλώνες ανόρθωσης του ρεύματος της Κριτικής ψυχολογίας. Μπορεί η μεταξύ τους σύνδεση να βασίζεται σε μια στοιχειώδη χρονική αλληλουχία, παρόλα αυτά αν παρατηρήσουμε εις βάθος η νοητή τους σύνδεση είναι τα πρωταρχικά ψήγματα κριτικής του κυρίαρχου κλάδου όπως και οι θεωρητικές και μεθοδολογικές προεκτάσεις της συγκρότησης τους.

Βάση αυτών θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε την πρώιμη ιστορική διαδρομή του ρεύματος της Κριτικής Ψυχολογίας...

Κεφάλαιο 1^ο: Η Απαρχή της Κριτικής Ψυχολογίας

Ξεκινάμε την αφήγησή μας από την Γερμανία και το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, όπου και θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε την απαρχή της Κριτικής Ψυχολογίας μέσα από τα γεγονότα που εξελίχθηκαν εκεί και συγκεκριμένα στο Ινστιτούτο Ψυχολογίας. Ο θάνατος ενός φοιτητή σε μια διαδήλωση ενάντια στην απάνθρωπη συμπεριφορά που υφίστατο ο ιρανικός λαός αποτέλεσε το αφετηριακό σημείο πολιτικής ζύμωσης και κριτικής μέσα στον χώρο του πανεπιστημίου. Το ίδιο το πανεπιστήμιο μπήκε στο στόχαστρο με την ουδετερότητα που προέβαλε απέναντι σε γεγονότα όπως το παραπάνω και ξεκίνησε μια σφοδρή κριτική απέναντι στην ουδετερότητα που προέτασσαν οι κοινωνικές επιστήμες τόσο σε επίπεδο επιστήμης όσο και κοινωνικό-πολιτικής ανάλυσης. Όπως θα δούμε λοιπόν, η κριτική αυτή συνεχίστηκε και κλιμακώθηκε με την συμβολή του Klaus Holzkamp, σε μια ξεκάθαρη αντίσταση στην κυρίαρχη μορφή θετικισμού – πειραματισμού – αντικειμενικής λογικής όπως και στην εσκεμμένη απόκρυψη της πολιτικής υπόστασης του κλάδου, στοιχεία – θεμέλια για την βάση της Κριτικής Ψυχολογίας.

1.1 Βερολίνο, 2 Ιουνίου 1967, ώρα 8:20 μ.μ.

Η ζωή του Benno Ohnesorg τερματίζεται από μια σφαίρα αστυνομικού όπλου.

Ο Σάχης του Ιράν πραγματοποίησε μια επίσημη επίσκεψη στο Βερολίνο. Την 1^η Ιουλίου, 2000 φοιτητές περίπου συγκεντρώθηκαν στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο για να διαμαρτυρηθούν ενάντια στη θερμή υποδοχή του Σάχη από την πόλη και τις κυβερνήσεις των ομοσπονδιακών κρατιδίων. Είχαν ήδη ακούσει την μαρτυρία ενός εξόριστου Ιρανού όσον αφορά την απάνθρωπη συμπεριφορά του Σάχη στον λαό του αλλά και την επάνοδό του στην εξουσία με την βοήθεια της C.I.A. Ήταν η ίδια η C.I.A. η οποία είχε αναμειχθεί στον πιο απεχθή πόλεμο, τον πόλεμο του Βιετνάμ, τον Αμερικάνικο πόλεμο όπως συνηθίζουν να τον αποκαλούν οι Βιετναμέζοι. Το ίδιο βράδυ είχε προγραμματιστεί εκδήλωση διαμαρτυρίας έξω από την Όπερα όπου ο Σάχης μαζί με την σύζυγό του επρόκειτο να παρακολουθήσουν μια παράσταση, ειδικά ετοιμασμένη για αυτούς (Tolman, 1994).

Η απογευματινή διαδήλωση, είχε ξεκινήσει όπως και οι περισσότερες διαδηλώσεις που λάμβαναν χώρα όλο και πιο συχνά τα τελευταία δύο χρόνια. Η διαφορά είναι ότι δεν έληξε με τον ίδιο τρόπο καθώς συνέβη το ακόλουθο γεγονός: Ο

Σάχης είχε φέρει την δική του ομάδα ασφαλείας. Αυτή αποτελούνταν από 80 περίπου κουστουμαρισμένους άνδρες που κρατούσαν ρόπαλα μήκους σχεδόν ενάμιση μέτρου. Από την άλλη οι φοιτητές, που κρατούνταν με οδοφράγματα σε απόσταση από το δημαρχείο, αποδοκίμαζαν την κατάσταση που αντίκριζαν. Ως απάντηση στις αποδοκιμασίες, οι άντρες του Σάχης επιτέθηκαν με τα ρόπαλα και ύστερα από λίγα λεπτά ήρθε, η αστυνομία, όχι για να αναχαιτίσει τα παλικάρια του Σάχης, αλλά για να τους βοηθήσει να απομακρύνουν τους φοιτητές (Tolman, 1994).

Όσο περνούσε η ώρα και διαδιδόταν η εικόνα αυτής της παρωδίας, ο αριθμός των διαδηλωτών γινόταν ολοένα μεγαλύτερος και τα πνεύματα οξύνονταν ολοένα περισσότερο. Έφθασαν ο Σάχης και η σύζυγός του. Κυματίζονταν πλακάτ και ακούγονταν συνθήματα: «Μο –Μο –Μοσσαντέκ!», «Σάχη, Σάχη, τσαρλατάνε!». Δυσανεστημένος από τη βραδύτητα με την οποία αποχωρούσε το πλήθος των φοιτητών, ο διοικητής της αστυνομίας λίγα λεπτά αργότερα έδωσε την ακόλουθη εντολή: «Να βγουν τα κλομπ, διαλύστε το πλήθος!». Η αστυνομία επιτέθηκε και το πλήθος δεν ήξερε που να πάει. Κάποιοι από αυτούς βρέθηκαν στριμωγμένοι στην γωνία ενός σκεπαστού πάρκινγκ. Ο Benno Ohnesorg ήταν ένας από αυτούς. Κάποιος ανέφερε ότι άκουσε την φωνή ενός νεαρού να λέει: «Σε παρακαλώ μην με πυροβολήσεις». Κάποιος πυροβόλησε και ένας αστυνομικός ακούστηκε να λέει: «Είσαι τρελός, μπορεί να είχες χτυπήσει έναν από εμάς» (Tolman, 1994).

Η αστυνομία στην αρχή ισχυρίστηκε ότι ο Benno Ohnesorg πέθανε από κρανιακό κάταγμα. Σύντομα όμως κατέστη σαφές ότι επρόκειτο για σφαίρα στο κεφάλι. Ο αξιωματικός της αστυνομίας Karl-Heinz Kurras, ντυμένος με πολιτικά, ισχυρίστηκε ότι πυροβόλησε σε αυτοάμυνα. Αυτός ο ισχυρισμός έγινε δεκτός από την αστυνομία και τη Σύγκλητο, όμως μια ανάκριση που ακολούθησε απέδειξε ότι ήταν αβάσιμος. Ο Kurras κατηγορήθηκε για ανθρωποκτονία εξ αμέλειας. Το δικαστήριο που έγινε τον επόμενο Νοέμβρη αποφάνθηκε ότι ο Kurras είχε τραβήξει την σκανδάλη όμως δεν μπορούσε να αποδείξει την ύπαρξη πρόθεσης. Εξ αιτίας αυτού απαλλάχθηκε (Tolman, 1994).

Όλες οι ευρέως αποδεκτές αναφορές του φοιτητικού κινήματος στη Γερμανία συμφωνούν ότι το γεγονός αυτό πυροδότησε την ανάπτυξη του κινήματος, ανάπτυξη στην οποία το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου έπαιξε ηγετικό ρόλο και παρήγαγε στην ουσία την Κριτική Ψυχολογία. Για να το κατανοήσουμε όμως αυτό, θα πρέπει να περιγράψουμε πρώτα ποια ήταν η επίδραση του θανάτου του Ohnesorg στον χώρο του πανεπιστημίου και πως το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου

έγινε ορμητήριο της πολιτικής και ακαδημαϊκής διαμαρτυρίας στην Γερμανία (Tolman, 1994).

1.2. Η προέλευση του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου (Ε.Π.Β.)

Το Βερολίνο απέκτησε το πανεπιστήμιο του στα 1810. Πήρε την ονομασία του από τον βασιλιά της Πρωσίας, Friedrich Wilhelm και λειτούργησε με αυτό το όνομα έως το 1945, με τα δώδεκα τελευταία χρόνια υπό ναζιστική διεύθυνση. Στο τέλος του πολέμου το πανεπιστήμιο είχε κατακερματιστεί τόσο φυσικά όσο και ηθικά. Επειδή η τοποθεσία στην οποία βρισκόταν, υπαγόταν στον σοβιετικό τομέα της διαχωρισμένης πόλης, η σοβιετική στρατιωτική διοίκηση ξεκίνησε την αποκατάστασή του σχεδόν αμέσως. Μέχρι το 1948 οι βρετανικές και γαλλικές κατοχικές αρχές αδιαφορούσαν πλήρως για το πανεπιστήμιο. Οι αμερικάνικες μολονότι έτρεφαν απρόθυμα σχέδια για να συμμετάσχουν στην εκ νέου λειτουργία της ανώτατης εκπαίδευσης, εμποδίστηκαν, καθώς οι στρατιωτικές αρχές έλαβαν δραστικά μέτρα προκειμένου να εμποδίσουν τους φοιτητές να εγκατασταθούν στον αμερικανικό τομέα (Tolman, 1994).

Οι σοβιετικές αρχές είχαν υποσχεθεί τη δημιουργία ενός θεσμού που θα ωφελούνταν άτομα από χαμηλότερες, μεσαίες, εργατικές τάξεις και όσοι είχαν υποφέρει από το καθεστώς των Ναζί. Αρχικά η υπόσχεση τηρήθηκε και οι φοιτητές ήταν ενθουσιασμένοι με την καινούργια αυτή ελευθερία. Στην πορεία όμως, οι αυξανόμενες παρεμβάσεις των αρχών έφτασαν στο αποκορύφωμά τους το Μάρτιο του 1947, όταν συνελήφθησαν αρκετοί ηγέτες φοιτητών για υποτιθέμενη κατασκοπεία προς όφελος της Δύσης. Το επόμενο έτος ο έλεγχος εντάθηκε, αποβλήθηκαν φοιτητές και η σχολή υποβαθμίστηκε για πολιτικούς λόγους. Η αποβολή σημαντικών πολιτικών ηγετών των φοιτητών οδήγησε στην προκήρυξη απεργίας στις 23 Απριλίου του 1948 και οι φοιτητές παρακινήθηκαν να παρακολουθήσουν ένα συμβούλιο στο βρετανικό τομέα. Ο δυτικό τύπος ανέφερε ότι το παρακολούθησαν 2000 φοιτητές ενώ ο ανατολικός 300. Το συμβούλιο αυτό, σε κάθε περίπτωση, ήταν καθοριστικό για του Αμερικανούς προκειμένου να ιδρύσουν καινούργιο πανεπιστήμιο στον τομέα τους (Tolman, 1994).

Το 1948 λοιπόν, ιδρύθηκε το νέο πανεπιστήμιο μετά από πολύ μεγάλη συνεισφορά χρηματικών πόρων εκ μέρους του ιδρύματος Ford. Το πανεπιστήμιο αυτό έδειξε ότι είναι διατεθειμένο να τηρήσει τις υποσχέσεις για ελευθερία και δημοκρατία, με βάση τις οποίες είχε επαναλειτουργήσει το παλιό, που τώρα

ονομαζόταν πανεπιστήμιο Humboldt. Οι Αμερικανοί άφησαν μεγάλο μέρος της οργάνωσης του πανεπιστημίου στους Γερμανούς, επιμένοντας στην αυξημένη παρουσία των φοιτητών στην διοίκηση και στη θέσπιση ευνοϊκών όρων εισαγωγής για μέλη μειονοτήτων με ειδικές ανάγκες (Tolman, 1994).

Το νέο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου αντιπροσώπευε ένα προοδευτικό μοντέλο που ήταν ελκυστικό στους πολιτικοποιημένους φοιτητές από όλα τα μέρη της Γερμανίας κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν. Είχε την απαρχή του στη διαμαρτυρία, τη διαφωνία και καθιέρωσε μια παράδοση αντιαυταρχικής και προοδευτικής σκέψης και πράξης (Tolman, 1994).

1.3. Οι απαρχές του Φοιτητικού Κινήματος

Στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο είχε καθιερωθεί η ενασχόληση με τα πολιτικά η οποία δεν μπορούσε να περιοριστεί μόνο μέσα στα πλαίσια του Πανεπιστημίου. Οι φοιτητές είχαν συνείδηση ότι το Πανεπιστήμιο είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ευρύτερης κοινωνίας. Βάση αυτού δεν θα μπορούσε να συνεχίσει να αναπτύσσεται χωρίς να ξεπερνάει τα ίδια του τα «όρια» (Tolman, 1994).

Το Δεκέμβριο του 1964, πραγματοποιήθηκε μια από τις πρώτες διαδηλώσεις, όπου εκατοντάδες φοιτητές διαμαρτυρήθηκαν για την επίσκεψη του Moïse Tshombé, πρόεδρο του Κονγκό, τον οποίο θεωρούσαν υπεύθυνο για το θάνατο του αριστερού ηγέτη Patrice Lumumba. Την άνοιξη του 1965 η φοιτητική ένωση AStA (*Allgemeiner Studenten Ausschuss*), προσκάλεσε έναν δημοσιογράφο και δύο ακόμη άτομα για να συμμετάσχουν σε μια συζήτηση όσον αφορά την πολιτική κατεύθυνση που είχε πάρει η Γερμανία μετά τον πόλεμο. Ο δημοσιογράφος Eric Kubly, επέκρινε την διοίκηση του Ε.Π.Β. από το 1949 και μετά και ο πρύτανης από το 1958 τον είχε ανακηρύξει σε «ανεπιθύμητο πρόσωπο», απαγορεύοντας του δύο φορές τα χρόνια που ακολούθησαν τον 1960 και το 1963 να μιλήσει στο πανεπιστήμιο (Tolman, 1994).

Απέναντι σε αυτό, οι φοιτητές διακήρυτταν ότι τα δικαιώματά τους καταπατούνταν από την πολιτική του πανεπιστημίου και επικαλούνταν το δικαίωμα τους να ακούγεται οποιαδήποτε φωνή θέλουν στον ανοιχτό χώρο του πανεπιστημίου, οποιαδήποτε χρονική στιγμή, για οποιοδήποτε θέμα. Οργάνωσαν μια σειρά από απεργίες και διαδηλώσεις στις οποίες πήραν μέρος παραπάνω από 3000 φοιτητές σηματοδοτώντας έτσι την απαρχή του φοιτητικού κινήματος στο Ε.Π.Β. Μετά τον Μάιο του 1965, αυξήθηκε ο αριθμός και η συχνότητα των ανοιχτών διαδηλώσεων. Τα θέματα που συζητούσαν ήταν πολυποίκιλα, από τα τοπικά που είχαν να κάνουν με

την διοίκηση μέχρι τα διεθνή που εστιάζονταν ολοένα και πιο πολύ στο πόλεμο του Βιετνάμ (Tolman, 1994).

1.4. Το πρώτο «Κριτικό Πανεπιστήμιο»

Η ίδρυση του Κριτικού Πανεπιστημίου έγινε τον Ιούλιο του 1967. Οργανώθηκε από τους Wolfgang Lefèvre, πρόεδρο της συνέλευσης του Ε.Π.Β., Sigrid Fronius και Wolfgang Nitsch από το Ινστιτούτο Max Planck για την Παιδαγωγική Έρευνα και με την συνεργασία 40 περίπου άλλων φοιτητών και μελών του προσωπικού του πανεπιστημίου. Η κριτική τους ξεκίνησε πρώτα από τα δικά τους ιδρύματα. Θεωρούσαν ότι τα παλαιού τύπου ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης, στα οποία περιλαμβάνονταν και το Ε.Π.Β., «είχαν μεταμορφωθεί από απομονωμένους πύργους σε απομονωμένα εργοστάσια στα οποία εξειδικευμένοι ηλίθιοι καθηγητές εκπαίδευαν εξειδικευμένους ηλίθιους φοιτητές (Tolman, 1994).

Το έργο του Κριτικού Πανεπιστημίου είχε διπλό χαρακτήρα. Από την μία αποσκοπούσε στην διαμόρφωση συμμαχιών με τους εργάτες. Προσφέροντας εκπαιδευτικά σεμινάρια τα οποία ανέλυαν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι εργαζόμενοι στην κοινωνία των αστών, στόχευαν στο σχεδιασμό μιας αποτελεσματικής πολιτικής δράσης. Από την άλλη προσπαθούσαν να οργανώσουν σεμινάρια κριτικής δραστηριότητας μέσα στα πλαίσια του Ε.Π.Β., σχετικά με την πολιτική όψη της εκπαίδευσης, ασκώντας κριτική στα περιεχόμενα των μαθημάτων, των εξετάσεων, αλλά και των ευρύτερων εκπαιδευτικών στόχων-πρακτικών των πανεπιστημίων της Γερμανίας (Tolman, 1994).

Οι διοικητικές αρχές του Ε.Π.Β. αρνήθηκαν την παροχή υπηρεσιών στο Κριτικό Πανεπιστήμιο και διεξήγαγαν νομικό έλεγχο του προγράμματος και των δραστηριοτήτων που οργάνωνε για να αποφασίσουν αν θα πρόσδιναν κατηγορίες στους φοιτητές που συμμετείχαν. Παρόλα αυτά, το Κριτικό Πανεπιστήμιο, κατάφερε να επιβιώσει, προκειμένου να τροφοδοτήσει εγχειρήματα ανάλογης φύσεως (Tolman, 1994).

1.5. Ινστιτούτο Ψυχολογίας: Εξελίξεις

Στο Ινστιτούτο Ψυχολογίας οι δημόσιες συζητήσεις γίνονταν όλο και πιο ανοιχτά πολιτικές. Ο καθηγητής Hans Hörmann, διευθυντής του Ινστιτούτου, επαναλάμβανε συνεχώς την «φιλελεύθερη» άποψή του για την σχέση μεταξύ ψυχολογίας και κοινωνίας στην ομιλία του κατά την διάρκεια του μνημόσυνου στο

Ε.Π.Β., για τον Benno Ohnesorg. Ο Hörmann θεωρούσε ότι ο σύνδεσμος της ψυχολογίας με τις αξίες και την κοινωνική πρακτική ήταν ο ψυχολόγος ως ατομική συνείδηση. Πίστευε πως αυτός που έχει την ευθύνη να μεριμνήσει ώστε οι γνώσεις της ψυχολογίας να χρησιμοποιηθούν προς όφελος ορθών συμφερόντων ήταν μονάχα ο ψυχολόγος (Tolman, 1994).

Στη βάση αυτού μια έντονη αντιπαράθεση επιχειρημάτων βασισμένων στην Κριτική Θεωρία του Theodor Adorno και του Jürgen Habermas ξεκίνησε από μία φοιτήτρια του Ινστιτούτου, την Irmingard Staeuble. Η φοιτήτρια θεωρούσε ότι η θεώρηση αυτή αξιολογεί ελλιπώς την πολιτική φύση της επιστήμης. Επισήμανε ότι είναι η ίδια θεώρηση που έχει ενθαρρύνει το συμπέρασμα ότι τα πανεπιστήμια κατά την περίοδο του Τρίτου Ράιχ είχαν απλώς χρησιμοποιηθεί από τους Ναζί και ότι η καλύτερη ενέργεια θα ήταν να επιστρέψουν στην «φυσική» τους κατάσταση, αυτή της ουδετερότητας, αφήνοντας στην ευθύνη της ατομικής συνείδησης την ευημερία της κοινωνίας (Tolman, 1994).

Η ανάλυση της Staeuble αναδείκνυε ότι τα πανεπιστήμια ποτέ δεν είναι ουδέτερα. Παίρνουν θέση υπέρ της μίας ή της άλλης πλευράς. Τα όρια ανάμεσα στην φιλοσοφία, την επιστήμη, την ιδεολογία και την κοινωνία έσβηναν σιγά-σιγά, δείχνοντας ένα σύνολο μερών που εξαρτώνται το ένα από το άλλο. Αυτοί οι ψυχολόγοι που δεν το συνειδητοποιούσαν, έθεταν τον εαυτό τους στην υπηρεσία της κυρίαρχης ιδεολογίας, που συνήθως είναι αυτή του συστήματος (Tolman, 1994).

1.6. Νόμος «Έκτακτης Ανάγκης», Περιορισμός της Ελευθερίας του Λόγου

Το 1968 θεσπίστηκε ένας έκτατος νόμος ο οποίος περιόριζε σημαντικά την ελευθερία του λόγου που απολάμβαναν μέχρι τότε οι διαφωνούντες φοιτητές και επρόκειτο να φέρει ριζικές αλλαγές στην τρόπο μελέτης της ψυχολογίας στο Ε.Π.Β. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, η πολιτικοποίηση του Ινστιτούτου Ψυχολογίας είχε ξεκινήσει πρωτότερα, πολύ πριν το 1968, με την άσκηση κριτικής στη νοοτροπία του θετικισμού που κατέκλυζε τον κλάδο της ψυχολογίας (Tolman, 1994).

Ως εκ τούτου, την άνοιξη του 1968, αποφασίστηκε τόσο από τους φοιτητές όσο και από τα μέλη του Ινστιτούτου, η πολιτική δράση απέναντι στο Νόμο. Για 14 ημέρες, οργανώθηκαν διαλέξεις και σεμινάρια τα οποία θα ενημέρωναν για τις αλλαγές που θα επέφερε. Από την περίοδο αυτή και έπειτα το έργο του Ινστιτούτου απέκτησε νέα ποιότητα. Μια νεοσυσταθείσα «ad hoc ομάδα», που αποτελούνταν από

προοδευτικούς φοιτητές προωθούσε διάφορες συζητήσεις σχετικά με την δημοκρατική του αναδιάρθρωση. Στο στήσιμο και στην υποστήριξη του έργου αυτού βοήθησε και το προσωπικό του Ινστιτούτου, πράγμα που αποτέλεσε στοιχείο μοναδικότητας σε σχέση με τα υπόλοιπα Ινστιτούτα του Πανεπιστημίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ήταν, ότι πολλές λειτουργίες του Ινστιτούτου όπως είναι ο σχεδιασμός της έρευνας, οι αποδοχές και ο προϋπολογισμός, εξετάζονταν, την περίοδο του καλοκαιριού του 1968, από δέκα επιτροπές και τα αποτελέσματα ανακοινώνονταν σε ολόκληρο το Ινστιτούτο (Tolman, 1994).

1.7. Το Συνέδριο Κριτικής και Αντιπολιτευόμενης Ψυχολογίας

Το Σεπτέμβριο του 1968, στο Tübingen, πραγματοποιήθηκε το συνέδριο της Γερμανικής Εταιρίας για την Ψυχολογία. Ένα συμπόσιο για την ψυχολογία και την πολιτική συμπεριφορά είχε μόλις ξεκινήσει, όταν μια ομάδα 20 περίπου φοιτητών, κυρίως από το Τεχνικό Πανεπιστήμιο του Βερολίνου (ίδρυμα ανεξάρτητο από το Ε.Π.Β.) εισέβαλε στην αίθουσα. Ο εκπρόσωπος της, κατέλαβε το βήμα και ανακοίνωσε πως ήρθε η ώρα να ακουστούν και οι δικές τους θέσεις. Οι θέσεις αυτές ασκούσανε κριτική σε κάθε δυνατή έκφραση της σύγχρονης ψυχολογικής έρευνας, διδασκαλίας και πρακτικής. Οι κριτικές καταγράφηκαν, υποβλήθηκαν ερωτήσεις αλλά ουσιαστική απάντηση δεν δόθηκε ποτέ (Tolman, 1994).

Το παραπάνω επεισόδιο είχε ως αποτέλεσμα να διεξαχθή στο Ανόβερο τον Μάιο του 1969, το Συνέδριο της Κριτικής και Αντιπολιτευόμενης Ψυχολογίας το οποίο το παρακολούθησαν φοιτητές και ψυχολόγοι από όλη την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία. Σκοπός, ήταν να απαντηθούν όλα τα ερωτήματα που είχαν προκύψει στο Tübingen, τον προηγούμενο χρόνο (Tolman, 1994).

Μετά από διήμερη συζήτηση οι φοιτητές από το Τεχνικό Πανεπιστήμιο του Βερολίνου συνόψισαν τα συμπεράσματα τους και παρουσίασαν την ετυμηγορία τους. Θεωρούσαν ότι όλες οι λύσεις που στόχευαν να μείνουν ψυχολογικές, παρέμεναν ουσιαστικά μη πολιτικές. Ο λόγος που γινόταν αυτό ήταν ότι η ψυχολογία ήταν και θα είναι πάντα εργαλείο σε όσους κατέχουν την εξουσία. Έτσι σύμφωνα με τα παραπάνω πρότειναν τις ακόλουθες πρακτικές προτάσεις: Να μετατραπεί η γνώση περί ψυχολογίας, όντας γνώση του συστήματος, σε συστατικό του αγώνα κατά του συστήματος. Να υπονομευτεί η ψυχολογία στα ινστιτούτα και να αναπτυχθούν στρατηγικές επίθεσης σε περίπτωση που η ψυχολογία χρησιμοποιείται σε διαδικασίες αξιολόγησης. Επιπλέον δεν δέχονταν ότι υπάρχει «κριτική» ή «αντιπολιτευόμενη»

ψυχολογία. Αν υπήρχε αυτό θα σήμαινε ότι δεν υπάρχει επαναστατική ψυχολογία (Tolman, 1994).

Απέναντι σε αυτά, η αντιπροσωπεία του Ε.Π.Β. είχε διαφορετική άποψη. Συμφωνούσαν ως προς το ότι δεν θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την κυρίαρχη ψυχολογία για να αναλύσουν την ισχύουσα κοινωνική κατάσταση, πίστευαν όμως ότι έπρεπε να τεθούν κάποια ερωτήματα τα οποία η αστική ψυχολογία δεν τα έθετε. Τα ερωτήματα αυτά εκπορεύονταν από την ανάγκη για ριζοσπαστική αλλαγή της κοινωνίας και οι απαντήσεις που θα δίνονταν θα μπορούσαν να αναλύσουν το υπάρχον σύστημα. Σε καμία περίπτωση αυτό όμως δεν σήμαινε ότι θα χρησιμοποιούσαν τα ψυχολογικά μέσα μόνο και μόνο για να αλλάξουν οι συνθήκες στην κοινωνία. Θεωρούσαν ότι η ύπαρξη μιας Κριτικής Ψυχολογίας μαζί με μία ριζοσπαστική στρατηγική μπορεί να διευκρινίσει το τι συνιστά μια απελευθερωμένη ύπαρξη και ποιες είναι οι ψυχολογικές διαδικασίες που γεννούν την κυριαρχία. Εάν η ψυχολογία, κλίνει προς όφελος εκείνων που κατέχουν την εξουσία, τότε δεν μπορεί να αποκλειστεί η Κριτική Ψυχολογία που θα έκλινε υπέρ των αδυνάτων (Tolman, 1994).

Αυτό αποτέλεσε την κατευθυντήρια γραμμή του βασικού προγράμματος που η ομάδα του Ινστιτούτου Ψυχολογίας στο Ε.Π.Β. επιχείρησε να αρθρώσει και να αναπτύξει τα χρόνια που ακολούθησαν (Tolman, 1994).

1.8. Ο Εκδημοκρατισμός του Ινστιτούτου Ψυχολογίας

Ο εκδημοκρατισμός του Ινστιτούτου Ψυχολογίας στο Ε.Π.Β., όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, πραγματοποιήθηκε από τους φοιτητές και το προσωπικό του Ινστιτούτου, κατά την διάρκεια του 1968, όταν προσπαθούσαν να αντισταθούν στον «Νόμο Έκτατης Ανάγκης». Το τελικό αποτέλεσμα αυτών των διεργασιών ήταν η πλήρης αναδιάρθρωση του οργανισμού όσον αφορά την διαχείριση και την λήψη αποφάσεων του Ινστιτούτου, στα τέλη του Ιανουαρίου του 1969. Δεν θα υπήρχε πλέον ένας διευθυντής που θα διοικούσε το Ινστιτούτο, αλλά ένα συμβούλιο που θα απαρτιζόταν από αντιπροσώπους όλων των ενδιαφερόμενων ομάδων, συμπεριλαμβανομένων των φοιτητών, του προσωπικού, της γραμματείας, του τεχνικού προσωπικού καθώς και των νέων και παλιότερων καθηγητών (Tolman, 1994).

Η αλλαγή αυτή στο Ινστιτούτο χαιρετήθηκε την δεδομένη στιγμή ως απαρχή μιας νέας δημοκρατικής εποχής και επηρέασε σημαντικά την περαιτέρω ανάπτυξη

της Κριτικής Ψυχολογίας. Για κάποιους, η νέα ελευθερία σήμαινε απαλλαγή από κάθε τι που έμοιαζε με το αυταρχικό κράτος και μια κοινωνία που χειραγωγεί. Στα πλαίσια, λοιπόν, της εργασίας στο Ινστιτούτο, αυτό μεταφράστηκε ως άρνηση της επίδοσης, της ακαδημαϊκής συμμόρφωσης ή οποιαδήποτε άλλου είδος συμμόρφωση. Οι φοιτητές παρότρυναν την εγκατάλειψη των εξετάσεων και διεκδικούσαν να υπογράφουν οι ίδιοι τα πιστοποιητικά επιδόσεών τους. Έγινε συνήθεια η αργοπορημένη προέλευση στις παραδόσεις και όποτε χρησιμοποιούνταν οι αίθουσες για τις διαλέξεις βρισκόνταν σε αξιοθρήνητη κατάσταση (Tolman, 1994).

Στην πρώτη σύσκεψη του νέου συμβουλίου του Ινστιτούτου, η ανάγκη των φοιτητών για ριζοσπαστικές πρακτικές, οδήγησε στην πρόταση εφαρμογής ενός προγράμματος σε μη προνομιούχα παιδιά στο Kreuzberg, περιοχή της εργατικής τάξης στο Βερολίνο με μεγάλο ποσοστό μεταναστών εργατών. Το πρόγραμμα θα είχε το όνομα «Κόκκινη Ελευθερία» και ως σκοπό θα είχε την συμμετοχή των φοιτητών σε ένα είδος αντιαυταρχικής πολιτικής συνειδητοποίησης των παιδιών που πάνε σχολείο. Τα μέλη του Συμβουλίου δέχτηκαν αυτή την πρόταση φοβούμενοι ότι αν αρνούσαν, οι φοιτητές θα αντιδρούσαν ακόμη περισσότερο δεδομένου ότι η απόρριψη της πρότασης θα ήταν δείγμα αυταρχικής πολιτικής. Υπήρχαν όμως κάποιοι που δεν μπόρεσαν να το δεχτούν (Tolman, 1994).

Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ο πρώην διευθυντής και καθηγητής Hans Hörmann, ο οποίος αρπάζοντας την ευκαιρία μιας πρόσκλησης από το Πανεπιστήμιο του Bochum, έφυγε από το Βερολίνο και το Ινστιτούτο Ψυχολογίας του Ε.Π.Β (Tolman, 1994).

1.9. Το κίνημα των Κόκκινων Πυρήνων και ο Νέος Πανεπιστημιακός Νόμος του 1969

Τον Αύγουστο του 1969 ανακοινώθηκε ένας νέος πανεπιστημιακός νόμος. Ο νόμος αυτός ήθελε να πετύχει δύο πράγματα. Το πρώτο ήταν, ότι στο όνομα ενός «εύχρηστου» πανεπιστημίου θα καταργούσε τις παλαιές σχολές και θα καθιέρωνε τα λεγόμενα τμήματα. Η πλειοψηφία του συμβουλίου του Ινστιτούτου Ψυχολογίας υποστήριξε την δημιουργία τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Επιστημών που θα περιλαμβάνανε την φιλοσοφία, την ψυχολογία, την κοινωνιολογία και την δημοσιογραφία. Το δεύτερο, υποτίθεται ότι θα ανταποκρινόταν στο αίτημα των φοιτητών και του νεότερου προσωπικού να έχουν περισσότερο λόγο στις υποθέσεις του πανεπιστημίου. Τα σώματα λήψης των αποφάσεων θα αποτελούνταν από

τακτικούς καθηγητές, μέλη μεσαίου επικουρικού προσωπικού και φοιτητές. Η αντιστοιχία όμως στην συμμετοχή δεν ήταν ίση. Οι ψήφοι είχαν βαρύτητα σε αναλογία 7:4:3. Και όχι μόνο αυτό αλλά με πρόφαση ότι η φωνή των φοιτητών εκφραζόταν ικανοποιητικά με αυτή την αντιστοιχία, η παραδοσιακή φοιτητική ένωση AStA καταργήθηκε επίσημα (Tolman, 1994).

Οι φοιτητές θεώρησαν την κατάργηση της AStA κατάφορη αδικία, μια κραυγαλέα και αυθαίρετη εκ των άνω αναδιάρθρωση. Λόγω αυτού έβαλαν μπροστά, να οργανώσουν το δικό τους ανεξάρτητο σώμα. Αυτό το σώμα έγινε γνωστό ως το κίνημα των «Κόκκινων Πυρήνων» και ήταν οργανωμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να προσομοιάζει τη νέα διάρθρωση του πανεπιστημίου. Τα συμβούλια των Κόκκινων Πυρήνων καθιερώθηκαν σε κάθε ινστιτούτο και τμήμα. Λόγω αυτού, επιδεινώθηκαν οι εντάσεις ανάμεσα στα αριστερά και τα φιλελεύθερα στοιχεία του Ινστιτούτου. Οι αριστεροί που κατείχαν την πλειοψηφία στο Συμβούλιο του Ινστιτούτου έδειχναν αποφασισμένοι να χρησιμοποιήσουν αυτό το πλεονέκτημα για να προωθήσουν τα δικά τους προγράμματα και οι φιλελεύθεροι άρχισαν να αισθάνονται ολοένα και πιο απομονωμένοι (Tolman, 1994).

Οι εντάσεις κορυφώθηκαν το 1970, όταν η επιτροπή του τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Επιστημών πρότεινε την κάλυψη της θέσης του καθηγητή Hörmann από τον καθηγητή Klaus Eyferth. Δεδομένου ότι οι εκπρόσωποι των φοιτητών δεν κατάφεραν να κάνουν χρήση του δικαιώματός τους όσον αφορά την συμμετοχή στην συζήτηση και την λήψη της απόφασης, εκδηλώθηκαν αμέσως διαμαρτυρίες, καταγγελίες τόσο από φοιτητές όσο και από το επικουρικό προσωπικό και καλούσαν τον Eyferth να αρνηθεί τον διορισμό. Παρά το γεγονός ότι ο Eyferth αρνήθηκε τον διορισμό, οι εντάσεις που είχαν προκληθεί, είχαν ως αποτέλεσμα δύο καταστροφικές προεκτάσεις. Η πρώτη ήταν το αίτημα της φιλελεύθερης μειοψηφίας στο Ινστιτούτο να συγκροτηθεί ως ξεχωριστό ινστιτούτο στα πλαίσια του Παιδαγωγικού Τμήματος και η δεύτερη, η απαρχή μιας δημόσιας εκστρατείας, μέσα από τις εφημερίδες, ενάντια στο Ινστιτούτο Ψυχολογίας (Tolman, 1994).

Την εκστρατεία ενάντια στους «Κόκκινους Πυρήνες» την είχε αναλάβει ο γερουσιαστής του Βερολίνου, αρμόδιος για τις Επιστήμες και τις Τέχνες. Μια σειρά από διαλέξεις που είχαν προγραμματίσει ο «Κόκκινος Πυρήνας» του Ινστιτούτου Γερμανικής Φιλολογίας με τίτλο: «Η Λογοτεχνία για την Παλινόρθωση του Κεφαλαίου στη Δυτική Γερμανία», το χειμερινό εξάμηνο του 1970, κρίθηκε από τον Γερουσιαστή ως αντισυνταγματική και διέταξε να ακυρωθούν. Στην αποτρόπαια

ανάμειξη των κρατικών αρχών αντιστάθηκαν όχι μόνο οι φοιτητές αλλά και ο Πρόεδρος του Ε.Π.Β. μεταφέροντας το θέμα στο Διοικητικό Δικαστήριο του Βερολίνου, το οποίο στις 12 Ιανουαρίου του 1971 αποφάνθηκε υπέρ του Πανεπιστημίου (Tolman, 1994).

1.10.Κόκκινοι Πυρήνες και Μαρξισμός

Τα μέλη των Κόκκινων Πυρήνων σε όλο το Ε.Π.Β. είχαν συμμετάσχει στην «αναγέννηση του Marx» στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και είχαν σαφή εκτίμηση τόσο των στόχων τους σε σχέση με τον σοσιαλισμό όσο και της αποτελεσματικότητας των πράξεών τους. Ήξεραν καλά πως για να είναι μια δράση αποτελεσματική απαιτεί ουσιαστική θεωρητική γνώση και επιμονή σε μακροχρόνια προγράμματα. Τα παραπάνω στοιχεία αποτυπώθηκαν με μεγάλη σαφήνεια και στο ιδρυτικό έγγραφο του Κόκκινου Πυρήνα του Ινστιτούτου Ψυχολογίας που φέρει την ημερομηνία 11 Μαρτίου του 1969 (Tolman, 1994).

Στην δράση των Κόκκινων Πυρήνων, εμπερικλείονταν η οργάνωση ομάδων μελέτης, με θέματα που εκτεινόταν από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση έως τις μεθόδους της επιστήμης και η μελέτη του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού, με κύρια κείμενα αυτά από τα έργα του Marx *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία* και *Το Κεφάλαιο*. Αυτό είχε ως άμεση κατάληξη, το χειμερινό εξάμηνο του 1969, να διδάσκεται επίσημα το μάθημα *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* (Tolman, 1994).

Η έμφαση που είχε δοθεί από τους Κόκκινους Πυρήνες στην θεωρητική εργασία είχε ως συνέπεια οι ακτιβιστές που συμμετείχαν στους πυρήνες να αρχίσουν να τους θεωρούν «Μαρξιστές των Σεμιναρίων». Παρόλα αυτά, η διένεξη αυτή, προκάλεσε το άνοιγμα μιας πολύ ουσιαστικής συζήτησης σχετικά με την θεωρία και την πράξη. Συνέβαλε στο να παραμείνει η μεταξύ τους σχέση σε συντροφικά επίπεδα και να χτίσουν ένα ισχυρό μέτωπο ενάντια στους φιλελεύθερους, ιδιαίτερα σε ζητήματα που αφορούσαν το Ινστιτούτο, όπως ο διορισμός του καθηγητή Eyferth. Έτσι η μεταξύ τους αλληλεγγύη, οδήγησε τους φιλελεύθερους να ιδρύσουν ξεχωριστό Ινστιτούτο (Tolman, 1994).

1.11. Ο Klaus Holzkamp και η Κριτική Ψυχολογία

Τα φοιτητικά κινήματα εκείνη την περίοδο ασκούσαν εντονότατη κριτική στις κυρίαρχες μορφές των κοινωνικών επιστημών. Με πρώτη και κύρια την μάχη που έδωσαν ενάντια στο θετικισμό της Γερμανικής Κοινωνιολογίας, και αργότερα προς το

τέλος της δεκαετίας με την κυρίαρχη ψυχολογία, κατάφεραν όχι μόνο να ασκήσουν κριτική που επέφερε ρήγματα αλλά να ριζοσπαστικοποιήσουν πολλούς καθηγητές πανεπιστημίων, με εξέχοντα τον Klaus Holzkamp (Painter, Marvakis & Mos, 2009). Ο Klaus Holzkamp ήταν καθηγητής Κοινωνικής Ψυχολογίας στο Ινστιτούτο του Ε.Π.Β. (Tolman, 2009). Μέσα από την συμμετοχή του στα κοινωνικά κινήματα της δεκαετίας του 1960 και την εμπλοκή του τον φοιτητικό ακτιβισμό του πανεπιστημίου, ήταν από αυτούς που έθεσε κομβικά ερωτήματα σχετικά με την κοινωνική λειτουργία και πρακτική της ψυχολογικής γνώσης (Papadopoulos, 2009).

Η προσοχή του εστιάστηκε στο πως η παραδοσιακή ψυχολογία λειτουργεί μέσα από μια σειρά σιωπηρών υποθέσεων, οι οποίες, επειδή δεν είναι ποτέ ανοιχτές στον έλεγχο, μπορούν να κρύβουν με επιτυχία τον κοινωνικά καταπιεστικό τους χαρακτήρα. Ξεκινώντας την κριτική του από την επιστημολογία, απορρίπτοντας την πειραματική και αντικειμενική «λογική» που προσέφερε ο κλάδος, συνέχισε στην κριτική της ίδιας της επιστήμης της ψυχολογίας, με στόχο να διαφωτίσει τις συνθήκες παραγωγής του «άρρητου» και «απλαισίου» αντικειμένου της ψυχολογικής έρευνας (Papadopoulos, 2009).

Ο διανοητικός του αγώνας με τον αντικειμενισμό της παραδοσιακής ψυχολογίας, τον έκανε να επεκτείνει την κριτική της επιστήμης σε μια κριτική της κοινωνίας, συνδέοντας με αυτό τον τρόπο την κοινωνική, πολιτική και επιστημονική πλευρά του κλάδου (Papadopoulos, 2009). Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αυστηρής αντικειμενικότητας ήταν και η θεωρία του συμπεριφορισμού που αναδείχθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα σαν η τέλεια επιστημονική θεωρία ψυχολογίας η οποία «μπορούσε», όλα, να τα εξηγήσει με όρους ερεθίσματος – αντίδρασης (Tolman, 2009).

Δεδομένης λοιπόν, της κριτικής που ασκούσε το φοιτητικό κίνημα στις κυρίαρχες μορφές των κοινωνικών επιστημών, σε συνδυασμό με την επιρροή της θεωρίας του μαρξισμού και το κίνημα των Κόκκινων πυρήνων, η Γερμανική Κριτική Ψυχολογία, στα πλαίσια αυτού του πολιτικού και επιστημονικού πλαισίου το 1960, αναδύθηκε ως μια θεωρητική και πρακτική σύμπλευση της μαρξιστικής σκέψης πάνω στον κλάδο της ψυχολογίας (Painter, Marvakis & Mos, 2009).

Ο Klaus Holzkamp, ήταν αυτός, ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην καθιέρωση της στην Γερμανία (Painter, Marvakis & Mos, 2009). Η συμβολή του προέρχεται τόσο από την κριτική που άσκησε στην κυρίαρχη ψυχολογία, όπως είδαμε πιο πάνω, όσο και στην προσπάθεια του ιστορικοποιήσουμε την ψυχολογία

(Papadopoulos, 2009). Πίστευε ότι μόνο μια μέθοδος η οποία θα ήταν εξελικτική και ιστορική θα μπορούσε να πλαισιώσει την Κριτική Ψυχολογία. Το γεγονός ότι η Κριτική ψυχολογία δεν απέκοπτε το άτομο από την κοινωνία όπως συνήθιζε η παραδοσιακή, ήταν αποτέλεσμα ιστορικής συνείδησης και προσανατολισμού. Η σχέση του ατόμου με την κοινωνία δεν ήταν απλά «φυσική» όπως ήθελε να την παρουσιάζει η βιολογικοποιημένη πλευρά του κλάδου. Αντίθετα η σχέση αυτή ήταν και είναι προϊόν ιστορικής εξέλιξης (Tolman, 2009).

Ο Holzkamp τόνιζε «το διττό χαρακτήρα των ανθρώπων ως υποκειμένων και υπο-κειμένων των συνθηκών της ζωής τους» (Δαφέρμος & Μαρβάκης, 2013: 44). Με αυτό εννοούσε πως οι άνθρωποι από την μία δημιουργούν τις συνθήκες της ζωής τους από την άλλη μπορούν και να υποταχτούν σε αυτές. Όμως η παραδοσιακή ψυχολογία αγνοούσε και παραμελεί συστηματικά το πρώτο κομμάτι που αφορά την παραγωγή και αναπαραγωγή των συνθηκών ζωής από τους ίδιους τους ανθρώπους και παρουσιάζει τις συνθήκες ζωής ως και είναι κάτι σταθερό και απόλυτα δεδομένο. Όχι μόνο προσπαθεί να παραγνωρίσει την δυνατότητά τους να καθορίσουν τις συνθήκες ως υποκείμενα αλλά αντιλαμβάνεται και γραμμικά την επίδραση των εξωτερικών συνθηκών στη συμπεριφορά των «οργανισμών» («αίτημα αμεσότητας»). Το τελευταίο, αποκαλύπτει όπως τότε έτσι και τώρα ότι η ψυχολογία τόσο σε θεωρητικό όσο και σε μεθοδολογικό επίπεδο υστερούσε και υστερεί σαφώς, να αντιληφθεί τα άτομα σαν κοινωνικά υποκείμενα κάτι που από την απαρχή της Κριτικής Ψυχολογίας θεωρείτο βάση, θεμέλιο, απαραίτητο συστατικό στοιχείο ανέλιξης και διαμόρφωσης μιας πραγματικά εν δυνάμει Κριτικής και Κοινωνικής επιστήμης (Δαφέρμος & Μαρβάκης, 2013).

Ολοκληρώνοντας λοιπόν το παρόν κεφάλαιο, είναι χρήσιμο να κρατήσουμε ότι η απαρχή της Κριτικής Ψυχολογίας συνέβη κάτω από έντονες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες¹ οι οποίες επηρέασαν με την σειρά τους τον χώρο του πανεπιστημίου και ανέδειξαν ένα κριτικό ρεύμα με αυτούσια πολιτική βάση, ικανό να ασκεί κριτική στην επιστήμη του, στα συμφέροντα που προασπίζεται αλλά και να λαμβάνει υπόψη του τα άτομα ως κοινωνικά υποκείμενα. Το κοινωνικό δεν μπορούσε να νοηθεί ξέχωρα από το ατομικό/ ψυχολογικό. Η επιστήμη δεν μπορούσε να κατανοηθεί ως ουδέτερη και άμοιρη ευθυνών των ευρύτερων κοινωνικό πολιτικών

¹ Αυτός είναι και ο λόγος που αφιερώνουμε τόσο χώρο στην ανάλυση της ιστορικής διάστασης του ρεύματος της Κριτικής Ψυχολογίας. Είναι σημαντικό να συγκρατήσουμε ότι η απαρχή του βασίστηκε σε κοινωνικά και πολιτικά τεκταινόμενα της τρέχουσας εκείνης περιόδου.

συνθηκών. Ο ρόλος της ψυχολογίας, τελικά, δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι είναι ο δοκιμαστικός της σωλήνας.

Κεφάλαιο 2^ο: Η Κριτική Ψυχολογία και το κίνημα της Αντιψυχιατρικής

«Η κοινωνία μας φοράει έναν ζουρλομανδύα κομφορμισμού από την ώρα που θα γεννηθούμε, Μας «διαπαιδαγωγεί», δηλαδή μας αναγκάζει να συμμορφωθούμε στις δικές της επιθυμίες. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο οι όροι «υγεία» και «τρέλα» γίνονται ύποπτου».

R.D. Laing

Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 60', αναπτύχθηκε το ριζοσπαστικό κίνημα της αντιψυχιατρικής. Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο αυτό, η συμβολή της αντιψυχιατρικής στην διαμόρφωση του ρεύματος της Κριτικής Ψυχολογίας ήταν σημαντική καθώς προσπάθησε να αποδομήσει την βασικότερη θέση της ψυχολογίας, αυτής που ήθελε τον ψυχική ασθενή ταξινομημένο, κατηγοριοποιημένο, μέσα σε ένα δοκιμαστικό σωλήνα να εξετάζεται από ψ-επιστήμονες και ειδικούς. Αυτή η προσπάθεια ρήξης με τον αποστασιοποιημένο, ψ-ασθενή μπόρεσε να γίνει ένα από τα προτάγματα της αντιψυχιατρικής και κατ' επέκταση της Κριτικής Ψυχολογίας και επιχειρήθηκαν εγχειρήματα κατακερματισμού («Περίπτερο 21, S.P.K., Psichiatria Democratica) της έννοιας της ασθένειας με στόχο οι άνθρωποι αυτοί να αποτελέσουν ζωτικό κομμάτι του κοινωνικού συνόλου.

Πρωτεργάτες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ο Michael Foucault, R.D. Laing, Thomas Szasz, Franco Bassaglia και David Cooper ο οποίος εφεύρε τον όρο «αντιψυχιατρική». Θα έλεγε κανείς ότι το κίνημα αυτό, ήταν η αντίθεση στην ακαδημαϊκή Ψυχιατρική, η οποία είχε καταντήσει μια φούσκα που περίμενε κάποιον να της βάλει μια βελόνα και να την σκάσει (Cullberg, 2007). Ο Laing επιτέθηκε στην ψυχιατρική από τα μέσα, αρνούμενος να χρησιμοποιήσει ιατρικές κατηγορίες. Επέμενε να βλέπει τον ασθενή ως άνθρωπο, να στρέφει την προσοχή του στις κοινωνικές σχέσεις μέσα στην οικογένεια, όπως και ο Cooper. Ο υπαρξισμός ο οποίος δανείστηκε ο Laing από τα γραπτά του Γάλλου υπαρξιστή φιλόσοφου Sartre βασίζεται στην παραδοχή ότι ο κάθε άνθρωπος έχει συναίσθηση του κόσμου και ξέρει ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να υπάρξει σε αυτόν. Και ενώ ο Laing στρεφόταν ενάντια στην ψυχιατρική στην Βρετανία, ο Szasz επιχειρούσε μια πολύ διαφορετική επίθεση ενάντια στα ιατρικά μοντέλα στην Αμερική. Μολονότι, επιτέθηκε στην ψυχιατρική από μια φιλελεύθερη

δεξιά θέση, ισχυριζόταν ότι καμία έννοια ψυχικής ασθένειας δεν μπορεί να χωρέσει εκεί μέσα (Parker, Γεωργάκα, Harper, McLaughlin & Stowell-Smith, 2007).

Η αντιψυχιατρική ήταν από ιστορικής άποψης, μια το ίδιο κατανοητή κριτική όπως η κριτική του Μολιέρου προς το Ιατρικό επάγγελμα τον 17^ο αιώνα. Ο Μολιέρος υπονοούσε ότι οι Ιατροί της εποχής του κρύβανε την άγνοια τους για τα αίτια και την θεραπεία των ασθενών πίσω από πομπώδεις εξωτερικές φόρμες και επιστημονικές εκφράσεις (Cullberg, 2007). Μια γρήγορη ιστορική αναδρομή ανά τους αιώνες θα μας βοηθούσε να καταλάβουμε πως αναδύθηκε τόσο η Ψυχιατρική όσο και το κίνημα αφορισμού της. Στις αρχαίες φυλές οι μάγοι – σαμάνοι ερμήνευαν την τρέλα ενός ανθρώπου άλλοτε ως θεϊκό σημάδι κι άλλοτε ως κατάληψη από μοχθηρές δυνάμεις, κάτι που απαιτούσε εξορκισμό. Η ίδια αντίληψη διατηρήθηκε και κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα, όταν οποιοσδήποτε είχε κάποια «ψυχική διαταραχή» χαρακτηριζόταν αυτομάτως δαιμονισμένος και έρμαιο σατανικών δυνάμεων. Οι άνθρωποι αυτοί στις περισσότερες περιπτώσεις έπαιζαν τον ρόλο του αποδιοπομπαίου τράγου. Οι εκκλησίες απαγόρευαν την είσοδο τους και συχνά μαστιγώνονταν δημοσίως, τους κυνηγούσαν με ραβδιά ή «στην καλύτερη» τους έδιωχναν από την πόλη. Για την εκκλησία όμως, εξαίρεση αποτέλεσε, ο Άγιος Ανδρέας ο Σαλός, του οποίου η «τρέλα» θεωρήθηκε δείγμα ιερότητας και όχι δαιμόνων.

Από την εποχή του Μεσαίωνα στην εποχή της Αναγέννησης «η τρέλα» εγκαταλείπει το χώρο της μεταφυσικής και καθίσταται υπεύθυνη για ό,τι κακό υπάρχει στον άνθρωπο. Σχετίζεται με όνειρα, αδυναμίες και αυταπάτες. Τον 16^ο αιώνα, παραφυλάει στον κόσμο της αμφιβολίας και η μη λογική παρουσιάζεται ως απειλή που συγχέει την υποκειμενικότητα από την αλήθεια. Από τον 17^ο αιώνα όμως ο κίνδυνος αυτός μειώνεται καθώς κατοχυρώνει την «λογική» του και η τρέλα εξορίζεται στα ειδικά κέντρα της μια για πάντα, χαράσσοντας έτσι μια βαθιά διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε αυτή και την λογική.

Περίπου στα μέσα του 17^{ου} αιώνα σε ολόκληρη την Ευρώπη δημιουργήθηκαν μεγάλοι οίκοι εγκλεισμού με αποστολή να δέχονται όχι μόνο τρελούς αλλά απόρους, ανάπηρους, ζητιάνους, τεμπέληδες, όσους είχαν αφροδίσια νοσήματα, τους ελευθεριάζοντες όλων των ειδών, όλους εκείνους δηλαδή, που σε σχέση με τους κανόνες της λογικής, της ηθικής και της κοινωνίας έδειχναν σημάδια «διανοητικής παρέκκλισης». Ο εγκλεισμός στον οποίο υποβαλλόταν ο τρελός δεν αφορούσε τις σχέσεις ανάμεσα στην τρέλα και την αρρώστια αλλά ανάμεσα στην κοινωνία και τον εαυτό της (Φουκώ, 1988).

Έτσι από τον 18^ο αιώνα η τρέλα θα κατοικεί πλέον μόνιμα στα άσυλα, μαζί με την φτώχεια, την αρρώστια και την αναπηρία. Ο Pinel στην Γαλλία, ο Tuke στην Αγγλία και οι Wagnitz και Reil στην Γερμανία ήταν χαρακτηριστικά πρόσωπα-σύμβολα για τις «μεθόδους-θεραπείας» που ακολούθησαν στα άσυλα, την περίοδο αυτή. Το άσυλο που δημιούργησε ο Tuke κοντά στο York, στην Γερμανία χρησιμοποιούσε τις απειλές, τις τιμωρίες, την στέρηση τροφής και τον εξευτελισμό για να τους «θεραπεύσει». Στο νοσοκομείο Bicetre στο Παρίσι, ο Pinel, μολονότι ήταν ο πρώτος που κατήργησε τις αλυσίδες, μέτρο-σταθμός στην ψυχιατρική, χρησιμοποίησε παρόμοιες τεχνικές «θεραπείας-συμμόρφωσης» και δημιούργησε γύρω τους ένα ολόκληρο δίκτυο από ηθικές αλυσίδες, που μετέτρεψαν το άσυλο σε ένα είδος αέναου δικαστηρίου (Φουκώ, 1988).

Ο τρελός έπρεπε να επιτηρείται σε κάθε του κίνηση, να συντρίβονται όλες οι αξιώσεις του, οι ασυναρτησίες του και τα λάθη του να γίνονται αντικείμενο γελοιοποίησης ενώ το θερμό μπάνιο και ο ψυχρός καταιονισμός χρησιμοποιήθηκαν για να τιμωρήσουν κάθε άσχημη συμπεριφορά του. Στις εφευρέσεις αυτού του αιώνα ανήκει και η λεγόμενη περιστρεφόμενη μηχανή, στην οποία τοποθετούσαν τον ασθενή σε κάθε εκδήλωση παραληρήματος και τον περιστρέφανε μέχρι να λιποθυμήσει, ώστε η ελεύθερη πορεία του μυαλού του, που είχε καθηλωθεί σε κάποια παραληρηματική ιδέα, να ξανά μπει σε κίνηση και να βρει τις φυσικές στροφές της (Φουκώ, 1988).

Υπήρχε μάλιστα και μια συνήθεια από τον Μεσαίωνα να επιδεικνύουν τους φρενοβλαβείς. «Άσυλα» για παράδειγμα στην Γερμανία είχαν καγκελωτά παράθυρα για να φαίνονται απ' έξω οι τρελοί προσφέροντας θέαμα στους περαστικούς. Αποκορύφωμα ήταν η ημέρα της Κυριακής όπου μπορούσαν να κόψουν εισιτήριο για να θαυμάσουν τα ανθρώπινα «εκθέματα». Αυτή η κυριακάτικη «διασκέδαση» ήταν πολύ συνηθισμένη σε πολλές Ευρωπαϊκές πόλεις.

Μόλις τον 19^ο αιώνα η τρέλα αναγνωρίζεται ως ιατρικό πρόβλημα. Έως τότε υπήρχε η θεώρηση ότι ήταν η «επιστροφή στη ζώδη κατάσταση» με αποτέλεσμα να αποκαλύπτει και τον κρυφό ζώδη χαρακτήρα του ανθρώπου. Τον 19^ο αιώνα όμως το ζώο έπαψε να έχει αρνητική χροιά, αναγνωρίστηκε ως μορφή φυσικής εξέλιξης και η τρέλα άρχισε να συνδέεται με δυσλειτουργία στην ανθρώπινη συνείδηση. Γι' αυτό το λόγο ο στόχος του εγκλεισμού των λεγόμενων ψυχοπαθών στα άσυλα ήταν τόσο η απομόνωση (θυμίζει ίσως την λογική της εκδίωξης από τις πόλεις, την περίοδο του Μεσαίωνα) και ο υποτιθέμενος σωφρονισμός όσο και οι «μακρόχρονες θεραπείες» των

νεύρων και της φαντασίας, όπως το απότομο ξύπνημα τα μεσάνυχτα, τα σοκ, τα «αναζωογονητικά» κρύα ντους.

Ερχόμενοι στον 20^ο αιώνα η τρέλα θεωρήθηκε ψυχική διαταραχή. Ψυχοπάθεια που χρήζει σωματικής και ψυχικής αντιμετώπισης και θεραπείας. Είναι ακριβώς αυτή η χρονική στιγμή από την οποία θα πιάσουμε το νήμα της Ψυχιατρικής σαν «θεσμό» για να αναδείξουμε το κίνημα αμφισβήτησης της.

Σύμφωνα με τον Cooper η σύγχρονη ψυχιατρική – ψευδοϊατρική δράση, σκοπεύει στην ανίχνευση λαθεμένων τρόπων να ζεις την ζωή σου και είναι μια τεχνική ταξινόμησης και διόρθωσης αυτών των τρόπων. Είναι μια έννοια στενά συνδεδεμένη με την άνοδο του καπιταλισμού και πρωτοεμφανίστηκε για να καταστρέφει παράλογες ελπίδες, φόβους, χαρές, την απελπισία αλλά και την απελπισμένη χαρά εκείνων που δεν δέχονταν να υποταχτούν στην εξουσία του. Η Ψυχιατρική, θεωρούσε, ότι είναι έναν από τους κυριότερους κατασταλτικούς μηχανισμούς του καθεστώτος (Couper & Heller, χ.χ.).

Και μάλιστα θεωρείται κατασταλτικός μηχανισμός καθώς η εξουσία της, επαφίεται σε μεγάλο βαθμό στην ικανότητά της να εξαναγκάζει τους ψυχολόγους, τους νοσοκόμους, τους κοινωνικούς λειτουργούς ή οποιονδήποτε δουλεύει για αυτή να έχει υποστηρικτικό και μόνο ρόλο στους θεσμούς. Η έννοια της εξουσίας (power) που ενέχει μέσα της βασίζεται στην ιδεολογικοποίησης της (ideologisation), η οποία πρέπει αφού εξεταστεί και καθοριστεί με ποιον ακριβώς τρόπο λειτουργεί κατά των «αδυνάτων», θα πρέπει να αποδομηθεί (Parker, Γεωργάκα, Harper, McLaughlin & Stowell-Smith, 2007).

Η επιτυχία της καταστολής και του ελέγχου που επιφέρει, βασίζεται στην νοοτροπία της ταξινόμησης, που χρόνια τώρα εγκολπώνει η «επιστήμη» της Ψυχιατρικής. Βασική αρχή της, είναι πως υπάρχουν στην φύση ανώμαλες φυσικές καταστάσεις ή μορφές συμπεριφοράς και πως είναι ηθικά και επιστημονικά σωστό να τοποθετήσουμε τους ανθρώπους που υποφέρουν από τέτοιες καταστάσεις ή εκδηλώνουν τέτοια συμπεριφορά σε κατηγορίες αποδίδοντας τους τα κατάλληλα ονόματα. Οι οπαδοί όλων αυτών των νοσολογικών σχημάτων συμμερίζονται την άποψη πως δουλειά του ψυχιάτρου είναι να εξετάζει και να ταξινομεί ασθενείς. Το γιατί όμως ο ψυχίατρος έχει το ρόλο αυτού που ταξινομεί και ο ασθενής αυτού που ταξινομείται .. δεν μπορούν να το απαντήσουν ακόμα (Szasz & Laing, χ.χ.). Και επειδή ακριβώς οι κατηγορίες της τρέλας χρησιμοποιούνται για να καταστείλουν διαφορετικές αντιλήψεις και συμπεριφορές, η αποδόμηση, σύμφωνα με την θεωρία του Derrida, ξεδιαλύνει αφενός τον τρόπο που το επιτυγχάνουν αυτό και αφετέρου διαλύει το ίδιο το δίπολο υγείας-ασθένειας (Parker, Γεωργάκα, Harper, McLaughlin & Stowell-Smith, 2007).

Αξίζει τον κόπο να αναφέρουμε εδώ μερικά από τα φαινόμενα που ο Κραίπελιν, Γερμανός Ψυχίατρος του 19^{ου} αιώνα, θεωρούσε ψυχικές ασθένειες που πρέπει να ταξινομηθούν από τους ψυχιάτρους : «αυνανισμός ως σεξουαλική ανωμαλία, έμφυτη εγκληματικότητα, μυθομανείς, κλεπτομανείς» (Szasz & Laing, χ.χ.). Η λογική στην οποία βασίζεται αυτή η ταξινόμηση μοιάζει πολύ με αυτή του D.S.M.(η Βίβλος ψυχιάτρων και ψυχολόγων), που πρόκειται να κυκλοφορήσει τον Μάιο του 2013, όπου «ψυχικά διαταραγμένα» άτομα μπορούν να θεωρηθούν αυτά που κοκκινίζουν γιατί ντρέπονται ή εκείνα που πενθούν για το χαμό ενός αγαπημένου προσώπου πάνω από δύο εβδομάδες (Καλησπεράτη, 2012). Είναι η ίδια η αποτυχία αυτού του εγχειριδίου στην ψυχολογία όπως και του I.C.D. στην ψυχιατρική να αναπαραστήσουν επαρκώς την ποικιλομορφία των ανθρώπινων εμπειριών και του ψυχικού πόνου και αντ' αυτού επιλέγουν συστήματα ταξινόμησης – κατηγοριοποίησης - ιεράρχησης (Parker, Γεωργάκα, Harper, McLaughlin & Stowell-Smith, 2007).

Η πράξη της ονομασίας ή της ταξινόμησης είναι στενότατα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη ανάγκη για έλεγχο, κυριαρχία και καταπίεση. Είναι ο ίδιος έλεγχος που προσπαθούσε η κατ'επίφαση κοινωνική ψυχολογία της δεκαετίας του 1970 να επιβάλει μέσα από τις κοινωνικές θεωρίες, οι οποίες αντί να πηγάζουν από τα καθημερινά προβλήματα του κόσμου, συνδέονταν με όρους στρατιωτική προσαρμογής, αναβαθμίζοντας την συμβολή του Le Bon στον κλάδο. Οι προσωπικές ταυτότητες είναι τα κελιά μιας φυλακής μέσα στην οποία κλείνει ο ένας άνθρωπος τον άλλον. Ο Σαρτρ περιγράφει την διάγνωση-ταξινόμηση σαν μια ελαττωματική ταυτότητα που αποδίδεται στο άτομο, η οποία τον προσδιορίζει, καθορίζει την συμπεριφορά των άλλων απέναντί του, προδιαγράφοντας έτσι την μελλοντική συμπεριφορά του. Καθορίζουν απαιτήσεις και ρόλους, και στο μέτρο που το κάνουν, επιβάλλουν καταναγκαστικά την συμπεριφορά και έτσι την κάνουν προβλέψιμη (Szasz & Laing, χ.χ.).

Στην ψυχιατρική η πράξη της ταξινόμησης λειτουργεί σαν ορισμός κοινωνικής πραγματικότητας. Συνεπώς κανένας έγκλειστος ψυχιατρείου δεν μπορεί να είναι «φυσιολογικός» αφού αυτός ακριβώς ο εγκλεισμός του, τον προσδιορίζει σαν «ψυχοπαθή». Δεν είναι τυχαίο λοιπόν, ότι όλα τα μεγάλα ονόματα της ψυχιατρικής εκτός από του Freud και του Adler, ανήκουν σε πρόσωπα που εργάστηκαν σε κρατικά ψυχιατρεία ή άλλα παρεμφερή ιδρύματα (Szasz & Laing, χ.χ.). Η σύγχρονη ψυχιατρική έχει τις ρίζες της στην κρατική ψυχιατρική, όπως και η κυρίαρχη ψυχολογία είναι μακριά χέρι του συστήματος. Η αρωγή ψυχολόγων, από την APA, στις ανακρίσεις/

βασανιστήρια που γίνονταν στο Guantanamo, αποτελεί κραυγαλέο παράδειγμα μιας κυρίαρχης ξεφτιλισμένης ψυχολογίας του συστήματος (Levine, 2013).

Κάποτε σε αυτούς που θεωρούσαν τρελούς φορούσαν αλυσίδες. Με τον εκσυγχρονισμό όμως της ψυχιατρικής οι τρελοί μετονομάστηκαν σε ψυχικά ασθενείς και οι νέες αλυσίδες που τους φόρεσαν άρχισαν να φτιάχνονται όχι με σίδηρο αλλά με λέξεις. Ο σκοπός τους δεν είναι να δέσουν, αλλά να «θεραπεύσουν» (Szasz & Laing, χ.χ.). Η έμφαση στην ατομικότητα του ασθενή και την ιδιαιτερότητα των συμπτωμάτων που εμφανίζει, διαμόρφωσε μια ψυχοπαθολογία λέξεων, πολιτισμικά καθορισμένης, τόσο στου ψυχιατρικούς όσο και στους ψυχολογικούς κύκλους. Η ψυχολογία των νοσημάτων, ανέβηκε σκαλοπάτι στην κλίμακα του prestige της και με την βοήθεια της γλώσσας οργανώθηκε γύρω από τα ίδια « ψυχικά ασθενή» συστήματα ιεραρχίας και καταστολής. Αξίζει να αναφερθεί ότι η συμβολή του Foucault ως προς το πώς η γλώσσα κατασκευάζει αυτές τις κατηγοριοποιήσεις και ντύνει τους ανθρώπους με «ασθένειες», ήταν καθοριστική στροφή 180 μοιρών, για να κατευθύνουμε την ματιά μας όχι στους «τρελούς» αλλά στον πολιτισμό, στους θεσμούς και την γλώσσα που μετατρέπουν την τρέλα σε ένα τόσο φλέγων κοινωνικό-πολιτικό ζήτημα (Parker, Γεωργάκα, Harper, McLaughlin & Stowell-Smith, 2007).

Ως εκ τούτου, κομβικό ρόλο στην ανάπτυξη της αντιψυχιατρικής αποτέλεσε ο τρόπος που αντιλαμβανόταν η κυρίαρχη ψυχιατρική την ψυχική ασθένεια και ιδιαίτερα την σχιζοφρένεια. Έως το 1949, οι ψυχίατροι προσπαθούσαν να συναθροίσουν κλινικές εικόνες σχιζοφρενών, διαιρώντας και υποδιαιρώντας τες σε τριάντα ή σαράντα μορφές κι υπομορφές χρησιμοποιώντας όλες τους τις δυνατότητες για την μαραθώνια αυτή ταξινόμηση. Το εντυπωσιακό όμως στην στάση αυτή δεν ήταν μονάχα η προσπάθεια ταξινόμησης αλλά το γεγονός ότι μέχρι εκείνη την χρονική στιγμή κανείς δεν θεώρησε σκόπιμο να εξετάσει προσεκτικά τι ακριβώς συνέβαινε στις οικογένειες απ' όπου προέρχονταν οι σχιζοφρενείς. Οι πρώτες μελέτες που έγιναν ως προς το τελευταίο, στα 1949 και στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '50, αποδείχνουν ότι σε ένα μεγάλο αριθμό περιπτώσεων οι σχέσεις της οικογένειας στην οποία ανήκει ο σχιζοφρενής δεν είναι καθόλου ικανοποιητικές (Cooper, 1974).

Ο Cooper στο βιβλίο του «*Ψυχιατρική και Αντιψυχιατρική*» γράφει: «η παραφροσύνη δεν βρίσκεται «μέσα» σ' ένα ορισμένο πρόσωπο, αλλά μέσα σ' ένα σύστημα σχέσεων», «η σχιζοφρένεια -αν η λέξη αυτή έχει κάποια έννοια- είναι λίγο-πολύ χαρακτηριστικός τρόπος διαταραγμένης ομαδικής συμπεριφοράς. Δεν υπάρχουν σχιζοφρενικοί. Όταν αφαιρούμε ένα «άρρωστο πρόσωπο» από το σύστημα σχέσεων

όπου είναι παγιδευμένο, διαστρεβλώνουμε άμεσα το πρόβλημα και εφευρίσκουμε ψευτο-προβλήματα, που σε συνέχεια αντιμετωπίζονται σοβαρά, ταξινομούνται και αναλύονται αιτιολογικά» (Cooper, 1974:61). Ο «σχιζοφρενής» δεν είναι τίποτα άλλο από την αλλοτριωμένη μορφή της δράσης, πράξης των μελών της οικογένειας η οποία δεσπόζει στην σκέψη του ψυχωτικού μέλους.

Η αρρώστια λοιπόν, ή η έλλειψη λογικής του σχιζοφρενικού προέρχεται σε μεγάλο βαθμό από την αρρωστημένη λογική των άλλων. Χάνει τον έλεγχο του κέντρου του και παραδίνεται στους άλλους. Όπως έλεγε και ο Sartre «οι πράξεις μου για μένα, γίνονται οι πράξεις για κάποιον άλλον». Έτσι η οικογένεια εφευρίσκει μια αρρώστια για να προστατεύσει τον ψεύτικο τρόπο ζωής της και η ιατρική που κατανοεί τις κοινωνικές ανάγκες, προσφέρει έναν ειδικό κλάδο, την ψυχιατρική, για να επινοήσει μια θεραπεία για αυτήν. Μια θεραπεία, ταξινόμησης, αποδιοργάνωσης, καταστολής, ψυχιατρικού εγκλεισμού. Μια τεχνική «φυσικής θεραπείας» που εφαρμόζεται στον «έγκλειστο-άρρωστο» με ιεροτελεστικό τρόπο και που συχνά δεν είναι τίποτε άλλο από μια πανικόβλητη ενέργεια για να εξαλειφθεί η αφόρητη εμπειρία του από την πραγματικότητα που ζει (Cooper, 1974).

Σκοπός όμως μια αληθινά θεραπευτικής κοινότητας, μιας κοινότητας ελευθεριών και όχι τρόπων καταστολής, είναι η δημιουργία μιας κατάστασης όπου ο ένας άνθρωπος θα σέβεται την μοναξιά του άλλου και θα συμπεριφέρεται ανάλογα. Γιατί, μονάχα αν είμαστε ικανοί για μοναξιά, μπορούμε να ανακαλύψουμε τον πραγματικό τρόπο επικοινωνίας με τους άλλους. Η προσέγγιση του αρρώστου να βασίζεται στην κατανόηση της σχιζοφρένειας, όχι ως παθολογική κατάσταση αλλά σαν κάτι που συμβαίνει ανάμεσα σε αρρώστους. Έργο του ψυχιάτρου είναι πρώτα να επιτρέψει και ύστερα να βοηθήσει τον άνθρωπο να επιζήσει σαν άτομο, στην διαδικασία της αποδόμησης και αναδόμησης του εσωτερικού του κόσμου. Η κατάρρευση αποτελεί ίσως απαραίτητο όρο για μια διαδικασία ανανέωσης. Χρειάζεται καιρός για να κατανοήσει κανείς τον άρρωστο και είναι ακριβώς αυτό που λείπει. Λείπει η συγκεκριμένη κατανόηση της τρέλας και η συναίσθηση του τι πραγματικά συμβαίνει στον άρρωστο (Cooper, 1974).

Η Ψυχιατρική λοιπόν που είχε απόλυτα θεσμοποιηθεί από ένα κρατικό σύστημα που χρησιμοποιούσε την καταστολή των ανυπόταχτων σαν μία απειλή είτε προσαρμογής είτε κοινωνικής απόρριψης, αντιμετώπισε μία επίθεση στην διάρκεια της δεκαετίας του '60 από ένα αντιψυχιατρικό κίνημα, ένα κίνημα αντιπαράθεσης και αντίστασης ενάντια στα ψυχιατρεία και την χωρίς όρια επέκτασή τους στις γειτονιές (Couper & Heller, χ.χ.).

Έχει εξέχουσα σημασία να περιγράψουμε, στο σημείο αυτό, το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο ανάπτυξης του κινήματος της αντιψυχιατρικής. Η επαναστατική έκρηξη που ταυτίστηκε με τον περίφημο «Μάη του '68» ήταν κομβικό σημείο ανάδειξης του αντιψυχιατρικού κινήματος. Αρχικά, ο επονομαζόμενος «νέος ριζοσπαστισμός» του '68, άσκησε κριτική στον «παλιό ριζοσπαστισμό» και τους σύγχρονους εκπροσώπους του, όπου καθοριστικός ήταν ο ρόλος του φοιτητικού κινήματος όσον αφορά το ξέσπασμα και την ραγδαία εξάπλωση του πνεύματος της κοινωνική αμφισβήτησης. Η φοιτητική εξέγερση με το πάθος και την δυναμική της ήταν σπίθα για τις ευρύτερες κοινωνικές ριζοσπαστικές ζυμώσεις. Εμβληματικός, υπήρξε ο νικηφόρος αγώνας του Βιετναμέζικου λαού ο οποίος ενέπνευσε το αντιπολεμικό κίνημα που αναπτυσσόταν στις δυτικές μητροπόλεις.

Η σχέση ανάμεσα στα κινήματα για την απελευθέρωση και την διεκδίκηση δικαιωμάτων των γυναικών, των μαύρων, των ομοφυλόφιλων², των ψυχικά ασθενών και του επαναστατικού κινήματος-κύματος του Μάη του '68 ήταν πολύ σημαντική. Η σημασία της έγκειται στο ότι η μαζική διεκδίκηση δικαιωμάτων και η νεανική αμφισβήτηση δημιούργησε για πρώτη φορά στην Δύση την ανάγκη για μια μαζική εναλλακτική κουλτούρα, την «Αντικουλτούρα». Η Αντικουλτούρα ήταν αυτή η οποία συνδέθηκε με τις διεκδικήσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω αλλά και με την διεύρυνση της συνείδησης. Η ιδιαίτερη έμφαση που έδωσε στο προσωπικό βιωματικό στοιχείο της κοινωνικής αμφισβήτησης, στην συνείδηση και στον τρόπο αντίληψής της έχτισε αυτή την στενή, κεντρική σχέση με το εγχείρημα του κινήματος της Αντιψυχιατρικής.

Ο Cooper θεωρεί ότι υπάρχει μια διαλεκτική που ξεκινάει από την *ψυχιατρική* μέσω της *αντιψυχιατρικής* και φτάνει μέχρι την *μη-ψυχιατρική*, την οριστική κατάργηση δηλαδή όλων των ψυχοτεχνικών μεθόδων επιτήρησης και ελέγχου. Η ανάπτυξη αυτής της τεχνικής είναι αξεχώριστα δεμένη με την ανάπτυξη μιας ταξικής πάλης (Couper & Heller, χ.χ.).

Η Ψυχιατρική κατά ένα μεγάλο μέρος της έχει ως σκοπό τη συμμόρφωση στους άκαμπτους και στερεότυπους κανόνες εκείνων που κρατούν την εξουσία. Τα πρόσωπα

²² Στους πολιτικούς αγώνες, οι όροι όπως «μαύρος» και «γκέυ» αντλήθηκαν από το οπλοστάσιο της προκατάληψης των θεωριών της κοινωνικής ψυχολογίας και χρησιμοποιήθηκαν επιθετικά από αυτούς που είχαν χαρακτηριστεί με αυτούς, με τέτοιο τρόπο που διαταράχθηκε η απλή, εύκολη παθολογικοποίηση στην καθημερινή γλώσσα. Βάση αυτού οι όροι «παραφροσύνη», «ασθένεια» και «διαταραχή» μπορούν να τεθούν υπό διαγραφή ώστε να τους χρησιμοποιήσουμε όχι όπως μας έμαθε η κυρίαρχη ψυχιατρική και ψυχολογία αλλά ως μοχλούς, για να θέσουμε υπό αμφισβήτηση την γλώσσα της σύγχρονης αστυνόμευσης της ψυχικής υγείας (Parker, Γεωργάκα, Harper, McLaughlin & Stowell-Smith, 2007)

αυτά συγκεντρώνουν πάνω στον άρρωστο διάφορες συγκαλυμμένες κοινωνικές προσδοκίες, σε σχέση με το ποιος είναι ο άρρωστος και με το τι θα έπρεπε να είναι. Πολύ συχνά οι προσδοκίες αυτές είναι ξένες από τις ατομικές ανάγκες και την ατομική πραγματικότητα του αρρώστου (Cooper, 1974).

Απέναντι λοιπόν σε αυτή την πραγματικότητα που προστάζει η κρατική ψυχιατρική, ο Cooper το 1962 μαζί με τους συνεργάτες του προσπάθησαν μέσα από το «Περίπτερο 21» να σχεδιάσουν ένα πείραμα Αντιψυχιατρικής. Στα τέσσερα χρόνια ζωής του τμήματος αυτού κατόρθωσαν σταδιακά και με μεγάλη επιτυχία να καταργήσουν πολλά από τα στοιχεία της ιδρυματικής ψυχιατρικής (Cooper, 1974).

Αρχικά αρνήθηκαν να θεωρήσουν μονάχα, το μέλος της οικογένειας που είχε εισαχθεί στο νοσοκομείο σαν «άρρωστο» και προσπάθησαν να αποδείξουν ότι ο ρόλος του μέσα στο σύστημα της οικογένειας ήταν ο ρόλος του θύματος, εκείνου που θυσιάζει την αυτόνομη προσωπική του ύπαρξη, για να ζήσουν τα άλλα μέλη της οικογένειας χωρίς αισθήματα ενοχής. Προσπάθησαν ακόμη να βοηθήσουν τον άρρωστο να βρει κάποιες λογικές λύσεις για μια ανεξάρτητη ζωή καθώς θα έβγαινε από το νοσοκομείο. Οι λύσεις αυτές πολλές φορές αποτύχαιναν και ο άρρωστος αναγκαζόταν να χρησιμοποιήσει το τμήμα σαν καταφύγιο για ένα Σαββατοκύριακο ή μερικές εβδομάδες. Αυτό όμως οφειλόταν σε συνθήκες που η κοινότητα θα έπρεπε να του έχει εξασφαλίσει (σύμφωνα με τον Νόμο-Διάταγμα περί Ψυχικής Υγείας, 1959). Εφόσον όμως δεν υπήρχε καμία τέτοια κοινοτική οργάνωση, ανέλαβαν εκείνοι με επιτυχία κάποιες φορές να στείλουν ορισμένους αρρώστους που είχαν πάρει εξιτήριο από το τμήμα, σε έμπιστους ανθρώπους για να ζήσουν σε μικρές ομάδες μέσα στην κοινότητα. Το σχέδιο αυτό σε ένα ευρύ φάσμα προοπτικής αποτελεί την καλύτερη και την πιο δημιουργική εναλλακτική λύση για να ξεφύγει ο άρρωστος από την εξευτελιστική, αφόρητη κατάσταση όπου τον διατηρεί η οικογένεια και το ίδρυμα (Cooper, 1974).

Καταργήσανε επίσης, τον διαχωρισμό ανάμεσα σε αρρώστους και προσωπικό. Οι άρρωστοι αποτεινόταν στα μέλη του προσωπικού με το μικρό τους όνομα και έπαιρναν μαζί το τσάι τους. Προτάθηκε μάλιστα να χρησιμοποιούνται πρώην άρρωστοι σαν νοσοκόμοι καθώς πίστευαν ότι τα προσόντα και η εμπειρία της κατάρρευσης και της ανάρρωσης τους, ήταν εξαιρετικά χρήσιμη ως μέλη του προσωπικού του «Περιπτέρου». Η επίσημη όμως απάντηση της διεύθυνσης δεν ήταν και πολύ ενθαρρυντική. Το βασικό επιχείρημα ήταν ότι οι πρώην άρρωστοι δεν ήταν δυνατόν να διαθέτουν την κατάλληλη «σταθερότητα» για να ανταπεξέρχονται στο έντονο «στρες» που αντιμετωπίζει ένας ψυχιατρικός νοσοκόμος. Η πραγματική δυσκολία όμως δεν είναι αυτή. Είναι ο τρόπος με

τον οποίο τα μέλη του προσωπικού πρέπει να αντιμετωπίζουν τους εαυτούς τους, τα προσωπικά τους προβλήματα, τις διαταραχές τους και την παραφροσύνη τους. Ο καθένας μας κινδυνεύει να αντικρύσει τον παράφρονα μέσα στον ίδιο του τον εαυτό. Η συμβατική ισορροπία, αυτή που προέρχεται από την εξωτερίκευση της βίας που ασκούν οι ψυχίατροι και οι νοσοκόμοι πάνω στους αρρώστους είναι το κυριότερο πρόβλημα του ψυχιατρείου (Cooper, 1974).

Με το «πείραμα» του τμήματος αυτού, του «Περιπτέρου 21» κατέληξαν σε ένα βέβαιο αποτέλεσμα και ένα βέβαιο συμπέρασμα. Το αποτέλεσμα είναι ότι χαράχτηκαν τα όρια της ιδρυματικής αλλαγής και το συμπέρασμα, ότι ένα τέτοιο τμήμα θα μπορούσε να αναπτυχθεί περαιτέρω μόνο έξω από τα πλαίσια του μεγάλου ιδρύματος. Το τμήμα πρέπει να είναι το καταφύγιο όπου οι άνθρωποι διαλέγουν από μόνοι τους να έρθουν να βρουν τη σωστή καθοδήγηση, αποφεύγοντας την αμείλικτη διαδικασία της απαξίωσης που τους συντρίβει στον «έξω κόσμο» (Cooper, 1974). «Και σε τελευταία ανάλυση ένα βήμα προς τα εμπρός σημαίνει ένα βήμα έξω από το ψυχιατρείο, ένα βήμα προς την κοινότητα» (Cooper, 1974: 170). Όπως ο εγκλεισμός σε όλη την Ευρώπη δεν ήταν ζήτημα ιατρικής περίθαλψης αλλά αστυνόμευσης, έτσι και στην ψυχολογία/ ψυχιατρική η έννοια της θεραπείας μεταμορφώνεται σε μέσο καταστολής και πειθάρχησης. Συγκεκριμένοι «φυσιολογικοί» κανόνες ορίζουν το παιχνίδι – την ζωή και «φανταστικοί» ανώτεροι ψ-ειδικοί λαμβάνουν τον ρόλο του μπάτσου δασκάλου για να μας αναμορφώσουν (Parker, Γεωργάκα, Harper, McLaughlin & Stowell-Smith, 2007).

Παρόλα αυτά βήματα ανατροπής αυτού, επιχειρήθηκαν. Στις αρχές του 1970, σε μια πανεπιστημιακή κλινική της Χαιδελβέργης, δημιουργήθηκε η Σοσιαλιστική Κοινότητα Ασθενών, (SPK). Η κοινότητα αυτή στην αρχή αποτελούνταν από 60 περίπου ασθενείς, οι οποίοι μαζί με τον γιατρό τους W.Hubert και την γυναίκα του U.Schaefer, ασκούσαν θεωρητική και πρακτική κριτική στον ψυχιατρικό θεσμό. Ξεκινώντας από την θέση πως «όλοι είμαστε άρρωστοι», δεν ήταν πια διατεθειμένοι ν' αφήσουν να τους μεταχειρίζονται σαν ζώα. Με σύνθημα «Να μεταβάλλουμε την αρρώστια σε όπλο», διεκδίκησαν το δικαίωμά τους για θεραπεία και άρχισαν να οργανώνονται. Στις 5 Φλεβάρη του 1970, συνεκλήθη στην ψυχιατρική κλινική του πανεπιστημίου της Χαιδελβέργης, η πρώτη γενική συνέλευση ασθενών στην ιστορία της ιατρικής (SPK, χ.χ.).

Η διεύθυνση της κλινικής όμως, ως αντίποινα σε αυτή τη προσπάθεια οργάνωσης των ασθενών, απέλυσε χωρίς προειδοποίηση τον γιατρό Hubert και απαγόρευσε την παραμονή του στους χώρους της κλινικής. Οι άρρωστοι άρχισαν τότε μια απεργία πείνας

και διαπραγματεύτηκαν με την πρωτανεία ένα συμβιβασμό σύμφωνα με τον οποίο οι χώροι, το θεραπευτικό υλικό και οι οικονομικοί πόροι θα τίθονταν στην διάθεση τους και ο γιατρός Hubert θα επαναπροσλαμβανόταν. Σύντομα όμως το πανεπιστήμιο έσπευσε να παραβιάσει αυτή την συμφωνία τους και σε συνεργασία με όλα τα μέσα που κατείχε (Υπουργείο Παιδείας, τύπο και ραδιόφωνο) προσπάθησαν να διώξουν το SPK με σκοπό να διαλύσουν αυτή την μοναδική προσπάθεια ριζοσπαστικοποίησης του αντιψυχιατρικού ρεύματος (SPK, χ.χ.).

Ο ανταρτοπόλεμος με την διοίκηση του πανεπιστημίου θα διαρκέσει πολλούς μήνες μέχρι τον Ιούνιο του 1971, οπότε, με πρόσχημα μια ανταλλαγή πυροβολισμών, που είχε ξεσπάσει ανάμεσα σε αγνώστους και την αστυνομία, η τελευταία θα προχωρήσει σε σύλληψη πολλών ασθενών. Στις 21 Ιούλη του 1971 εκατοντάδες αστυνομικοί εισέβαλλαν στα γραφεία του SPK που τότε αριθμούσε περίπου 500 ασθενείς, φυλακίζοντας 11 από αυτούς. Αποκορύφωμα όλης αυτής της διαμάχης ήταν η καταδίκη του Hubert και της γυναίκας του σε 4 ½ χρόνια φυλάκισης. Το SPK αυτό καθαυτό δεν καταδικάστηκε ποτέ και πολύ περισσότερο δεν απαγορεύτηκε. Σε κάθε περίπτωση η εμπειρία που άφησε στο κίνημα της αντιψυχιατρικής είναι ανυπολόγιστη. Ήταν η πρώτη φορά που οι ασθενείς προσπάθησαν να πάρουν τον έλεγχο της κατάστασης στα χέρια τους. Ανεξαρτήτου λοιπόν επιτυχίας ή αποτυχίας η εμπειρία αυτή συνέβαλε αθροιστικά στα επόμενα εγχειρήματα (SPK, χ.χ.).

Και ένα επόμενο εγχείρημα ήταν λίγα χρόνια αργότερα το κίνημα της “Psichiatria Democratica” στην Ιταλία το οποίο κατέκρινε τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία χειριζόταν την ψυχική ασθένεια και πάλεψε για ριζοσπαστικές αλλαγές τόσο στην θεωρία όσο και στην πράξη του ψυχιατρικού θεσμού. Το κίνημα αυτό με «επικεφαλή» τον Franco Basaglia, επέδρασε καταλυτικά στην ψήφιση του περίφημου νόμου «180», το 1978 γνωστό και ως νόμο Basaglia. Ενώ πριν την ψήφιση του νέου νόμου η πλειονότητα των εισαγωγών στο ψυχιατρείο γινόταν με αναγκαστική νοσηλεία («επικίνδυνος για τον εαυτό του και τους άλλους και δημόσιο σκάνδαλο» ήταν η παλιά διατύπωση της αναγκαστικής νοσηλείας η οποία επέτρεπε στο γιατρό όταν θεωρούσε ότι κάποιος έπρεπε να νοσηλευθεί να κάνει αίτηση στον διοικητή της αστυνομίας που απλά έπρεπε να την συνυπογράψει), με τον καινούργιο νόμο επειδή δεν υπάρχουν πλέον οι αναφορές στην επικινδυνότητα, η εισαγωγή κάποιου είναι πολύ πιο δύσκολη (Μπαζάλια, 2008).

Το κίνημα της «Δημοκρατικής Ψυχιατρικής» δεν περιορίστηκε όμως στην νίκη αυτής της μεταρρύθμισης αλλά διεκδίκησε την πλήρη κατάργηση του θεσμού της

ψυχιατρικής και την δημιουργία κοινοτικών υπηρεσιών ικανές να φροντίσουν τον πάσχοντα δίχως εγκλεισμό (Μπαζάλια, 2008). Στην Τεργέστη, για παράδειγμα, το παλιό ψυχιατρείο “San Giovanni” έκλεισε και αντικαταστάθηκε με κοινοτικά κέντρα ψυχικής υγείας σαν ένα κομμάτι του μαζικού κινήματος “Psichiatria Democratica” (Parker, 2013).

Αυτά τα γεγονότα ενέπνευσαν την δημοσίευση του «περιοδικού για την δημοκρατική ψυχιατρική», Asylum, στην Βρετανία καθώς και την εμφάνιση ενός νέου κύματος κινήσεων αντίστασης στην ψυχική υγεία κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990 στα πλαίσια του δικτύου «Ακούω Φωνές», από ομάδες ανθρώπων οι οποίοι βιώνουν αυτό που οι ψυχίατροι ονομάζουν «ακουστικές ψευδαισθήσεις». Το δίκτυο αυτό έκανε από ότι η εμπειρία του να ακούς φωνές δεν είναι απαραίτητα ένδειξη «σχιζοφρένειας» και η «ταξινόμηση» αυτή είναι μια παραπλανητική ιατρική κατηγορία η οποία παραβλέπει το γεγονός ότι άνθρωποι, για παράδειγμα αυτοί που είναι βαθιά θρησκευόμενοι, ακούν φωνές και μπορούν να αρνηθούν να προσαρμοστούν σε μία άρρωστη κοινωνία, καθώς βρίσκουν νέους τρόπους για να ζήσουν, έξω από το πλαίσιο της παθολογικής ταξινόμησης (Parker, 2013).

Αυτή ήταν και η μεγαλύτερη συμβολή του κινήματος της αντιψυχιατρικής. Η δυνατότητα που έδωσε στο να φανταστούμε πως μπορούμε να ζήσουμε έξω από κατηγορίες, ταμπέλες, ιεραρχίες, πολύχρωμα χαπάκια, σύγχρονες ψ-φυλακές. Άνοιξε τον δρόμο να θεωρητικοποιηθεί το γιατί είναι παραπλανητική ιατρική κατηγορία η ταξινόμηση και προσέφερε υλικό για να εμπλουτιστεί το ρεύμα της Κριτικής ψυχολογίας. Δεδομένου ότι η Κριτική ψυχολογία είναι ένα ρεύμα, ένα κίνημα, η εμπειρία του κινήματος της Αντιψυχιατρικής μπόρεσε να την ενδυναμώσει με θεωρητικό και πρακτικό λόγο όσον αφορά την ψυχική υγεία και τους μηχανισμούς καταστολής που την ενέχουν. Έκανε ένα βήμα πιο κοντά στα δεσμά της σύγχρονης καταπίεσης που λέγονται ψυχικές ασθένειες και στους δεσμώτες – ασθενείς, προσπαθώντας να θεωρητικοποιήσει τον τρόπο που θα εξελιχθεί η πραγματικής τους απελευθέρωσης.

Κεφάλαιο 3^ο: Η συμβολή του Φεμινιστικού Κινήματος στην ιστορία της Κριτικής Ψυχολογίας

Στο κεφάλαιο του φεμινιστικού κινήματος εξετάζουμε τα τρία του κύματα προκειμένου να αναδείξουμε πως οι πολιτικές καταβολές του πρώτου κύματος με την διεκδίκηση των δικαιωμάτων των σκλάβων διευρύνθηκαν στην ικανοποίηση των αιτημάτων των γυναικών για εργασία και τελικά την προκείμενη κριτική του γυναικείου κινήματος στην κοινωνία και την επιστήμη. Ορμώμενοι από το τελευταίο θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε πως το δεύτερο και το τρίτο κύμα του φεμινισμού συντέλεσε στην διεύρυνση του ρεύματος της Κριτικής Ψυχολογίας με νέα μεθοδολογικά εργαλεία ασκώντας πρωτίστως σφοδρή κριτική στην ουδετερότητα, τον ατομικισμό, το θετικισμό και την αντικειμενικότητα της δήθεν μη πολιτικής επιστήμης της ψυχολογίας. Μάλιστα το τρίτο κύμα του φεμινισμού όπως θα δούμε άφησε και μια φοβερή παρακαταθήκη όσον αφορά την προσπάθεια αποδόμησης κλάδων όπως αυτός της αναπτυξιακής ψυχολογίας.

3.1. Το πρώτο κύμα

«Όταν θα γραφτεί η αληθινή ιστορία του αγώνα κατά της δουλείας, οι γυναίκες θα καταλάβουν μεγάλο χώρο στις σελίδες της. Γιατί ο αγώνας των σκλάβων ήταν ιδιαίτερα αγώνας των γυναικών».

Αυτά είναι τα λόγια ενός πρώην σκλάβου, ενός άντρα που τόσο πολύ συνδέθηκε με το γυναικείο κίνημα του δέκατου ένατου αιώνα, που έφτασε στο σημείο να κατηγορηθεί σαν ο «άντρας των δικαιωμάτων της γυναίκας». Το όνομά του, Frederick Douglass, κορυφαίος μαύρος οπαδός της κατάργησης της δουλείας και σπουδαίος υποστηρικτής της γυναικείας χειραφέτησης.

Το πρώτο κύμα του φεμινιστικού κινήματος (γνωστό ως το κίνημα της σουφραζέτας ή το κίνημα των γυναικών για τα πολιτικά τους δικαιώματα) το οποίο στιγματίστηκε από τον αγώνα των γυναικών για την απόκτηση του δικαιώματος ψήφου, γεννήθηκε μέσα από το κίνημα κατά της δουλείας, απαρχή του οποίου

θεωρείται το 1831, χρονιά της εξέγερσης του Nat Turner³ (Ντέιβις, 1984). Αν και το πρώτο κύμα δεν είχε κάποια άμεση σχέση με την διαμόρφωση της κριτικής στο κυρίαρχο ρεύμα της επιστήμης της ψυχολογίας, δίνουμε μια μικρή ιστορική περιγραφή του, για να γίνει κατανοητό το πώς επηρέασε στο να διαμορφωθούν εκείνα τα αιτήματα των γυναικών από τα οποία γεννήθηκε και η κριτική στην χώρα της ακαδημίας και το ρόλο που έπαιξε στην υπονόμευση των δημοκρατικών κινημάτων.

Οι λευκές γυναίκες του Βορρά, μικροαστές νοικοκυρές και βιομηχανικές εργάτριες είχαν αρχίσει να χρησιμοποιούν την λέξη «δουλεία» μεταφορικά, στην προσπάθεια τους να εκφράσουν την δική τους καταπίεση. Ακόμη και γυναίκες με καλή κοινωνική θέση άρχισαν να αποκηρύσσουν την άχαρη οικιακή ζωή τους προσδιορίζοντας το γάμο σαν μια μορφή δουλείας και άρχισαν να αγωνίζονται για το δικαίωμα τους να μορφώνονται και να σταδιοδρομούν έξω από το σπίτι τους. Οι πρώτες φεμινίστριες περιέγραψαν το γάμο σαν «δουλεία» ίδια με αυτή που υφίσταντο οι μαύροι σκοπεύοντας κυρίως στο σοκ που θα προκαλούσε αυτή η σύγκριση, γιατί φοβόντουσαν πως αλλιώς θα παραβλεπόταν η σοβαρότητα της διαμαρτυρίας τους (Ντέιβις, 1984).

Το 1840 πραγματοποιήθηκε το πρώτο παγκόσμιο συνέδριο κατά της δουλείας στο Λονδίνο, το οποίο θεωρήθηκε η πραγματική απαρχή της γέννησης του οργανωμένου γυναικείου κινήματος στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτό το οποίο έδωσε έμπνευση για την γέννηση του, ή αλλιώς το προκάλεσε, ήταν το ανυπόφορο πνεύμα υπεροχής των αντρών που εκφράστηκε μέσα στα πλαίσια της εκστρατείας κατά της δουλείας. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες των Η.Π.Α., που περίμεναν να πάρουν μέρος στη διάσκεψη του Λονδίνου, έγιναν έξω φρενών όταν μετά από ψηφοφορία, βρέθηκαν αποκλεισμένες. Αν και λοιπόν ηττήθηκαν στο συνέδριο αυτό, κατάφεραν να εκμεταλλευτούν την εμπειρία τους από τους προηγούμενους αγώνες και να οργανώσουν το περίφημο συνέδριο στο Seneca Falls, το 1848, ορόσημο στην ιστορία του φεμινιστικού κινήματος, στο οποίο κατέληξαν σε μια διακήρυξη (Διακήρυξη Αισθημάτων) όπου και απαιτούσαν ίσα δικαιώματα στο γάμο, στην ιδιοκτησία, στους μισθούς και στην ψήφο. Ωστόσο, στην συνάντηση αυτή δεν υπήρξε ούτε μια αναφορά (ακόμα και στα κείμενα του συνεδρίου) στις μαύρες γυναίκες, οι οποίες κι αυτές επαναστατούσαν ενάντια στις συνθήκες της ζωής τους (Ντέιβις, 1984).

³ Ο Nat Turner ήταν ένας μορφωμένος σκλάβος και ένας άνθρωπος με φοβερά ελκτική δύναμη, ο οποίος έκανε την πρώτη σχεδιασμένη εξέγερση σκλάβων τον Αύγουστο του 1831 στην Virginia. Αποτυγχάνονταν να ξεσηκώσει περισσότερες μάζες, μετά από μερικές μέρες η εξέγερση πνίγηκε στ,+ αίμα και οι ηγέτες της κρεμάστηκαν.

Οι ηγέτες του κινήματος για τα δικαιώματα της γυναίκας δεν μπορούσαν να καταλάβουν ότι η υποδούλωση των μαύρων στο Νότο, η οικονομική εκμετάλλευση εργατών στο Βορρά και η κοινωνική καταπίεση της γυναίκας ήταν δυνατόν να είναι άρρηκτα συνδεδεμένα το ένα με το άλλο. Αυτή η αδυναμία λοιπόν ήταν υπαίτια για το ρατσισμό ο οποίος άρχισε να ριζώνει και μάλιστα βαθιά στην αρχή στο γυναικείο κίνημα. Το 1866 ιδρύθηκε ένας σύνδεσμος για τα Ίσα Δικαιώματα (ΣΙΔ) που ενσωμάτωνε τον αγώνα για ψήφο στους μαύρους και τις γυναίκες σε μία εκστρατεία. Όμως από την πρώτη κιόλας ετήσια συνάντηση πολλές γυναίκες ήταν απόλυτα αντίθετες στην εκχώρηση δικαιώματος ψήφου στους μαύρους άντρες καθώς πίστευαν ότι ήταν πιο σημαντικό να αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα οι γυναίκες γιατί το δικαίωμα της ψήφου στους μαύρους άντρες θα τους έφερνε τάχα σε ανώτερη θέση από αυτές (Ντέιβις, 1984).

Μάλιστα στις Η.Π.Α. επήλθε διάσπαση μεταξύ των γυναικών και των υποστηρικτών της κατάργησης της δουλείας μετά την αποτυχία της Elizabeth Cady Stanton και της Susan Anthony (κυρίαρχες προσωπικότητες του γυναικείου κινήματος) να ανατρέψουν την 14^η τροποποίηση του συντάγματος του 1868 που παρείχε το δικαίωμα στους μαύρους αλλά όχι στις γυναίκες. Το γυναικείο κίνημα αποτελείτο από δύο τάξεις τις λευκές μεσοαστικής προέλευσης – ηγεσία του κινήματος και τις εργάτριες (Ντέιβις, 1984).

Οι γυναίκες της εργατικής τάξης ζητούσαν το δικαίωμα στην ψήφο σαν ένα χέρι βοήθειας στον ταξικό τους αγώνα. Αυτή η προοπτική μέσα στα σπλάχνα του αγώνα για την γυναικεία ψήφο μαρτυρούσε την καθοριστική συμβολή του σοσιαλιστικού/ μαρξιστικού φεμινισμού και του κινήματος που έφεραν μαζί τους. Η Rosa Luxemburg στην Γερμανία, η Alexandra Kollontai στην Ρωσία και Emma Goldman στις Η.Π.Α., στρώνοντας το δρόμο για το δεύτερο κύμα του φεμινισμού, πάλευαν στην προσωπική τους ζωή για το δικαίωμα της γυναίκας στην έκτρωση, στο διαζύγιο, στην “non legislative partnership” και ταυτόχρονα κατά του σεξισμού (κάτι το οποίο έλλειπε εντελώς από το πρώτο κύμα του φεμινιστικού κινήματος) στην αστική κοινωνία (Krolokke & Sorensen, 2006)

Στην διάρκεια της περιόδου 1900-1920 τα φεμινιστικά κινήματα παρουσίασαν έξαρση στην Ευρώπη, κυρίως, αλλά και στην Αυστραλία και την Νέα Ζηλανδία. Ως αποτέλεσμα αγώνων 50 ετών και 2584 υπομνημάτων, μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, το 1918, οι Αγγλίδες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου, ενώ οι γυναίκες κάποιων Σκανδιναβικών χωρών και της Ρωσίας είχαν ήδη αποκτήσει. Το 1920 ακολούθησαν

οι Αμερικανίδες και αργότερα γυναίκες άλλων χωρών⁴. Η κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου συνέβαλε καθοριστικά στην απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων από τις γυναίκες ως αντάλλαγμα των κυβερνήσεων για την υποστήριξη και την ενεργό τους συμμετοχή στην πολεμική πρόνοια.

Μετά την πολυπόθητη νίκη της υπόθεσης της γυναικείας ψήφου, οι μαύρες του Νότου εμποδίστηκαν και μάλιστα βίαια από το να ασκήσουν το πρόσφατα νεοαποκτηθέν εκλογικό τους δικαίωμα. Το ξέσπασμα βίας της Ku Klux Klan σε τόπους όπως το Orange County της Florida, πλήγωσε και σκότωσε πολλές μαύρες μαζί με τα παιδιά τους (Ντέιβις, 1984).

3.2. Το δεύτερο κύμα

Το δεύτερο κύμα του φεμινισμού αναδύθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 60΄ και αρχές της δεκαετίας του 70΄ στην κοινωνία της μεταπολεμικής Δύσης, η οποία βαλλόταν από πληθώρα κινημάτων. Οι διαμαρτυρίες των φοιτητών, το κίνημα ενάντια στο πόλεμο του Βιετνάμ, το λεσβιακό και γκέι κίνημα και η οργάνωση των μαύρων ήταν μερικά από αυτά. Ασκώντας κριτική στο σύστημα του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού επικέντρωσαν την προσοχή τους στις καταπιεσμένες ομάδες (μαύρους, γυναίκες, ομοφυλόφιλους, εργατική τάξη) και συντέλεσαν στην γέννηση του δεύτερου φεμινιστικού κινήματος. Το δεύτερο κύμα λοιπόν, έχοντας και ως παρακαταθήκη το πρώτο με την κατάκτηση του δικαιώματος της γυναικείας ψήφου έθεσε στην βάση του αγώνα του, το ζήτημα της καταπίεσης της γυναίκας και αύξησε την πολιτική του δράση για την βελτίωση των δικαιωμάτων της (Krolokke & Sorensen, 2006).

Η εμπειρία της ανάδυσης του μέσα από τα κινήματα αυτής της περιόδου του έδωσε λοιπόν την δυνατότητα να κάνει αισθητή την παρουσία του και να διεκδικεί με τέτοιους όρους. Πρόδρομος αυτού, ήταν η διαδήλωση, που οργάνωσαν οι φεμινίστριες της Νέας Υόρκης το 1968, στην πόλη Atlantic, ενάντια στο θεσμό των καλλιστείων για την ανάδειξη της Miss America. Ήταν εκείνη η διαδήλωση που οι γυναίκες πετούσαν τα σουτιέν τους ως ένδειξη ότι απαλλάσσονταν από τα καταπιεστικά αντικείμενα του φύλλου τους καθώς θεωρούσαν ότι ο τρόπος με τον

⁴ Νωρίτερα στην Φιλανδία (1906). Νορβηγία (1907-1909). Δανία (1915). Ρωσία (1917). Γερμανία, Αυστρία, Τσεχοσλοβακία (1918). Σουηδία (1919-1921) ενώ στην Ελλάδα (1930). Γαλία (1945). Βέλγιο (1946)

οποίο τα πρότυπα ομορφιάς τίθονταν δημόσια, αντικειμενοποιούσαν την γυναίκα, αποκάλυπταν την πατριαρχική, εμπορευματοποιημένη κουλτούρα της ομορφιάς και συνέβαλαν στην καταπίεση της (Krolokke & Sorensen, 2006).

Οι “Redstockings”, φεμινιστική ομάδα που συμμετείχε στην παραπάνω διαδήλωση, αν και βραχύβια, επηρέασε πάρα πολύ το φεμινιστικό κίνημα στην διαμόρφωση των αντιλήψεών του. Τα σλόγκαν που άφησε πίσω του στις Η.Π.Α όπως “The personal is Political”, “Sisterhood is Powerful”, “The pro woman line”, “The politics of housework” “Abortion Rights on Demand” ήταν μερικές από τις πιο σημαντικές πεποιθήσεις αυτής της ομάδας, οι οποίες όμως στιγμάτισαν το κύμα αυτό. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το δεύτερο όπως και το πρώτο φεμινιστικό κύμα, δεν ήταν ενιαίο στις απόψεις-θέσεις του. Υπήρχαν πολλές ομάδες και τάσεις επηρεασμένες από διαφορετικές θεωρίες και προσεγγίσεις (Krolokke & Sorensen, 2006).

Ενδεικτικά, οι ριζοσπαστικές φεμινίστριες⁵ επηρεασμένες θεωρητικά από τον νέο Μαρξισμό και την ψυχανάλυση, θεωρούσαν ότι η καταπίεση της γυναίκας προέρχεται από την πατριαρχική κοινωνία ενώ οι μαρξίστριες και σοσιαλίστριες⁶ φεμινίστριες, οι οποίες είχαν στρώσει το δρόμο στο δεύτερο κύμα με τις καταβολές των Luxemburg, Kollontai και Goldman, πίστευαν ότι η χειραφέτηση της γυναίκας θα έλθει ύστερα από την κατάργηση του συστήματος του καπιταλισμού και την άνοδο του σοσιαλισμού. Από την άλλη οι φιλελεύθερες φεμινίστριες έθεταν στο επίκεντρο μονάχα το σεξισμό και το φύλο ενώ οι μαύρες και οι λεγόμενες women of color προσπαθούσαν να φέρουν στο προσκήνιο της εθνικής συνείδησης τις έννοιες του γένους και της φυλής για να αναδείξουν ζητήματα φτώχειας, υγείας και ποιότητας ζωής. Ταυτόχρονα, οι γκέι και οι λεσβίες προσπαθούσαν να κατοχυρώσουν μέσα από τα κινήματα τους περισσότερα δικαιώματα για τους ομοφυλόφιλους (Krolokke & Sorensen, 2006).

Το πιο εντυπωσιακό όμως χαρακτηριστικό του δεύτερου κύματος δεν ήταν τόσο η ποικιλομορφία του όσο η επιτυχία της εισόδου του μέσα στο χώρο της εκπαίδευσης διαμορφώνοντας έναν άλλο κλάδο σπουδών το λεγόμενο “The Women’s Studies” (Bird, 2002). Το πρώτο επίσημο καθιερωμένο μάθημα «Γυναικείων Σπουδών» διδάχτηκε το 1970 στις Η.Π.Α. στο πανεπιστήμιο San Diego State College της Καλιφόρνια. Μάλιστα τα πτυχία και τα προγράμματα των Γυναικείων Σπουδών

⁵ Μια ομάδα που ξεχώρισε στο ριζοσπαστικό φεμινισμό ήταν οι “New York Radical Women”

⁶ Μια ομάδα που ξεχώρισε στο σοσιαλιστικό φεμινισμό ήταν οι “Bread and Roses”

στις κοινωνικές επιστήμες αναπτύσσονταν τόσο γρήγορα που μέχρι το 1976 υπήρχαν 15 αντίστοιχα εδραιωμένα προγράμματα. Το γιατί όμως αναπτύχθηκαν εκείνη την περίοδο μέσα στα πανεπιστήμια και μάλιστα πρώτα των Η.Π.Α. οφείλεται στο γεγονός ότι ο φοιτητικός ακτιβισμός ήταν πολύ ζωντανός και ξεκάθαρα επηρεασμένος - συνδεδεμένος από το πολιτικό και κινηματικό σκηνικό εκείνης της εποχής (πόλεμος του Βιετνάμ και αντιπολεμικό κίνημα – Γαλλικός Μάης).

Τρανταχτό παράδειγμα, ο φοιτητικός συνδικαλισμός στο Ινστιτούτο Ψυχολογίας του Ε.Π.Β. στην Γερμανία, όπως περιγράψαμε και στο πρώτο κεφάλαιο. Ως εκ τούτου, τόσο η εμπειρία από την Γερμανία όσο και η ανάδυση του φεμινιστικού κινήματος μέσα από τα πολιτικά κινήματα αυτής της περιόδου και την είσοδό του στο χώρο της εκπαίδευσης των κοινωνικών επιστημών, χάραξε άλλες γραμμές σε αυτό που μέχρι τότε θεωρούνταν αντικειμενική επιστημονική γνώση (Bird, 2002).

3.2.1. Η επιρροή του δεύτερου φεμινιστικού κινήματος στην Ψυχολογία και η ανάδειξη της Κριτικής σκοπιάς

Οι φεμινίστριες, έχοντας τον αγώνα για την διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους ως παρακαταθήκη, άσκησαν μια βαθιά κριτική στην επιστήμη και συγκεκριμένα της ψυχολογίας. Για πρώτη φορά τέθηκε στο προσκήνιο, η α-κοινωνική και α-πολιτική γνώση που προσέφερε η κυρίαρχη ψυχολογία και βάση αυτού αμφισβητήθηκε η παραδοσιακή μεθοδολογία που χρησιμοποιούσαν οι ψ-ειδικοί. Ο φεμινισμός και η κριτική που άσκησε στον κλάδο της ψυχολογίας, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό το ρεύμα που ονομάζουμε σήμερα Κριτική Ψυχολογία.

Αρχικά οι φεμινίστριες, ξεκίνησαν θέτοντας την πολιτική βάση της επιστήμης και δη της ψυχολογίας, κάτι που μερικά χρόνια αργότερα αποτέλεσε αναπόσπαστο στοιχείο και βάση της λεγόμενης Κριτικής Ψυχολογίας. Η κυρίαρχη ψυχολογία όπως και τότε έτσι και τώρα την πολιτική και την επιστήμη τις θεωρούσε άκρως αντίθετες. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι μετά την είσοδο των γυναικείων σπουδών στο χώρο της εκπαίδευσης, στο κλάδο της ψυχολογίας οι όροι «Φεμινιστική Ψυχολογία» και «Ψυχολογία των Γυναικών» είναι ριζικά διαφορετικοί. Η «Φεμινιστική Ψυχολογία» χρησιμοποιεί τον όρο «φεμινιστικό» για να τονίσει τις πολιτικές και κριτικές πτυχές της, κάτι το οποίο η «Ψυχολογία των Γυναικών» φρόντισε να το απαρνηθεί όταν συστάθηκε σαν κλάδος στο εσωτερικό του Αμερικάνικου Ψυχολογικού Συλλόγου, ο

οποίος είχε θέσει απαράβατο κανόνα ότι ο νέος αυτό κλάδος δεν θα ήταν πολιτικά προσανατολισμένος (Wilkinson, 2003).

Ένας κεντρικός ισχυρισμός της ψυχολογίας ήταν ότι οι γυναίκες ήταν κατώτερες των ανδρών. Τα πιο σκανδαλώδη παραδείγματα εντοπίζονται στην πρώτη περίοδο ζωής της ψυχολογίας όπου οι χαρακτηρισμοί περί κατώτερων όντων χρησιμοποιήθηκαν για να περιορίσουν τις γυναίκες στο σπίτι και να τις εμποδίσουν να μορφωθούν. Αυτό δεν ήταν τυχαίο. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι πατέρες της Ψυχολογίας J. M. Cattell, G. S. Hall, E. Thorndike και E.B. Tichener βασίστηκαν σε πορίσματα της νέας επιστήμης της εξέλιξης⁷ προκειμένου να στηρίξουν τα επιχειρήματά τους για τον αποκλεισμό των γυναικών από τις ανώτερες ακαδημαϊκές θέσεις (Wilkinson, 2003). Και επικρατεί θα μπορούσαμε να πούμε μέχρι σήμερα. Δεν μπορεί ενώ η πλειονότητα των φοιτητών ψυχολογίας είναι γυναίκες, οι περισσότεροι καθηγητές να είναι άντρες...(Ussher, 1990).

Απέναντι σε αυτό, την δεκαετία του 1970 οι φεμινίστριες αμφισβήτησαν ριζικά την έννοια της κατωτερότητας. Ξεκίνησαν την κριτική τους λέγοντας ότι ο τρόπος αξιολόγησης των γυναικών δεν ήταν έγκυρος. Ήταν η πρώτη φορά που κάποιος πρόβαλλε το επιχείρημα ότι η ψυχολογία είναι μια επιστήμη με αναξιόπιστες μεθόδους και αποτελέσματα. Πολλές κλασσικές ψυχολογικές θεωρίες προέκυψαν αποκλειστικά από μελέτες με άνδρες και εν συνεχεία τα ευρήματα γενικεύτηκαν σε όλο τον πληθυσμό. Οι γυναίκες κρίθηκαν ανάλογα με το πόσο καλά ταιριάζουν στις νόρμες των αντρών ενώ τα ευρήματα που είχαν να κάνουν με διαφορές μεταξύ φύλων ερμηνεύτηκαν ως έλλειμμα γυναικών (Wilkinson, 2003). Έτσι υπήρξε και η κριτική ότι η επιστήμη της ψυχολογίας είναι μια ανδροκεντρική συντηρητική επιστήμη, βασισμένη σε πατριαρχικά συμπεράσματα, βάση των οποίων κατασκευάζει και διατηρεί την καταπίεση του γυναικείου φύλου (Ussher, 1990).

Με αφορμή λοιπόν τις προσπάθειες της κυρίαρχης ψυχολογίας να θέσει την γυναίκα κατώτερη του άντρα οι φεμινίστριες άρχισαν να ασκούν μια βαθιά πολιτική κριτική στον κλάδο της κυρίαρχης ψυχολογίας. Αρχικά, άσκησαν κριτική στην ίδια την έννοια της αντικειμενικότητας κάτι που η κυρίαρχη ψυχολογία θεωρούσε και θεωρεί μεγάλο ατού της. Αυτό που αυτόκλητα υπαινίσσονταν οι πειραματικές μέθοδοι, τα ψυχομετρικά εργαλεία και ολόκληρος ο κλάδος της ψυχολογίας τέθηκε ευθύς εξαρχής υπό αμφισβήτηση. Οι φεμινίστριες δεν μπορούσαν να καταλάβουν

⁷ Οι απόψεις της νέας επιστήμης της εξέλιξης όσον αφορά τις γυναίκες ήταν ότι είναι πολύ λιγότερο εξελιγμένες από τους άντρες και έχουν πρωτόγονες νοητικές ικανότητες

πως γίνεται κάποιος να μπορεί να είναι ουδέτερος και να αξιολογεί κάποιον άλλον. Μάλιστα αναρωτιόντουσαν πως γίνεται να είναι αντικειμενικοί την στιγμή που οι γυναίκες αποκλείονταν από τις έρευνες που διεξάγονταν ενώ ταυτόχρονα τα αποτελέσματά τους γενικεύονταν στον πληθυσμό (Rosser, 2002).

Ξεκινώντας λοιπόν από την αδυναμία της ψυχολογίας να ερμηνεύσει το πώς πραγματικά είναι οι γυναίκες και το τι χρειάζονται συνέχισαν την κριτική τους λέγοντας ότι αυτή η αδυναμία την οδηγεί και στην βιολογικοποίηση των ευρύτερων συμπεριφορών του ανθρώπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ήταν η προσπάθεια της κυρίαρχης ψυχολογίας να πείσει ότι η ομοφυλοφιλία είναι ζήτημα βιολογίας. Όπως τον 19^ο αιώνα οι ψυχολόγοι μετρούσαν τα κρανία των ανθρώπων για να διαχωρίσουν την κοινωνική θέση των μαύρων και των γυναικών έτσι και με τους ομοφυλόφιλους χρησιμοποίησαν την βιολογία για να τους περιθωριοποιήσουν. Η στροφή στις νευροεπιστήμες με όπλο την βιολογία, η ατομικιστική λογική των πειραμάτων και ο ρατσισμός που διακατείχε τον κλάδο, αναδείκνυε μια ψυχολογία, κυρίαρχη, στον διαχωρισμό τάξεων και στην κατηγοριοποίηση ανθρώπων (Rosser, 2002).

Όλα τα παρακλάδια του δεύτερου φεμινιστικού κύματος (φιλελεύθερες, μαρξίστριες, σοσιαλίστριες αφροαμερικανές, φεμινίστριες) έκριναν, τον θετικισμό, τον ατομικισμό, την αντικειμενικότητα και την ουδετερότητα της ψυχολογίας, που όπως θα δούμε παρακάτω έθεσε τις βάσεις αφενός για την πλήρη απαξίωση του κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου στο χώρο της κυρίαρχης ψυχολογίας, αφετέρου έστρεψε το επίκεντρο της προσοχής στο χώρο της κριτικής ψυχολογίας. Και όχι μόνο αυτό. Οι μαρξίστριες και οι σοσιαλίστριες διατύπωσαν την άποψη πως η γνώση είναι κοινωνικά κατασκευασμένη, κάτι που την δεκαετία του 1980 θα γίνει αξίωμα στην θεωρία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, μια θεωρία σταθμός στο χώρο της Κριτικής ψυχολογίας. Οι αφροαμερικανές μαζί με τις μαρξίστριες από την άλλη συνέβαλαν στην κριτική λέγοντας ότι δεν μπορεί η γνώση να βρίσκεται διαρκώς σε δίπολα. Φύση-πολιτισμός, υποκειμενικότητα-αντικειμενικότητα. Τα δίπολα αυτά κατηγοριοποιούν την γνώση και την κάνουν μονοδιάστατη. Είναι ψευδώς διλήματα για να σου αποσπούν την προσοχή από την ουσία (Rosser, 2002). Και η ουσία είναι ότι η γνώση έχει ιστορικές και κοινωνικές ρίζες. Η επιστήμη που την παράγει δεν μπορεί να περιγράφεται σαν ουδέτερη ή απόλυτα αντικειμενική (Henwood & Pidgeon, 1995).

Επιπρόσθετα, τα παραπάνω οδήγησαν τις φεμινίστριες να αντιταχθούν στην παραδοσιακή ορθόδοξη μεθοδολογία της κυρίαρχης ψυχολογίας. Σε αντίθεση με την

ποσοτική μεθοδολογία, που χρησιμοποιούσε η ψυχολογία, η οποία βασιζόταν στην ατομικιστική, πειραματική και θετικιστική λογική, αφήνοντας το άτομο εντελώς έξω από το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, έστρεψαν το ενδιαφέρον τους προς την ποιοτική μεθοδολογία (Worell, 2000). Η ποιοτική μεθοδολογία θεωρούσαν ότι αναγνωρίζει πλήρως την αλληλεξάρτηση των υποκειμένων και του ερευνητή στην κοινωνική κατασκευή της γνώσης (Henwood & Pidgeon, 1995). Το παραπάνω ήταν ένα πολύ καλό σημείο στην κριτική που άσκησαν οι φεμινίστριες στην μεθοδολογία, καθώς βάσει αυτού η αντικειμενικότητα-ουδετερότητα του ερευνητή τέθηκε υπό αμφισβήτηση. Μάλιστα, πίστευαν, ότι στην κοινωνική κατασκευή της γνώσης και του πλαισίου η εμπειρία του ερευνητή διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο (Akman, Toner, Stuckless, Ali, Emmott & Downie, 2001).

Έτσι η επαφή τους με την ποιοτική μεθοδολογία ξεκίνησε από τις συνεντεύξεις και την παρατήρηση γιατί θεωρούσαν πως με αυτές τις μεθόδους θα μπορούσαν να έχουν περισσότερη ανάμειξη μεταξύ του ερευνητή και των συμμετεχόντων σαν άτομα πιο πολύ, παρά σαν αντικείμενα έρευνας (Henwood & Pidgeon, 1995). Η συνέντευξη μάλιστα, ως μεθοδολογικό εργαλείο στην κυρίαρχη ψυχολογία είχε πολύ χαμηλή αναγνώριση, κάτι το οποίο οι φεμινίστριες χρησιμοποίησαν για να αναδείξουν τις σχέσεις εξουσίας που βίωναν οι γυναίκες ως υποκείμενα της επιστημονικής έρευνας (Sharpe & Jefferson 1990). Από τους κριτικούς ψυχολόγους μάλιστα, η συνέντευξη θεωρήθηκε ένα εργαλείο συλλογής αφηγήσεων που έχει άμεση σύνδεση με τη βιωμένη εμπειρία (Parker, 2013).

Εν συνεχεία η εθνογραφική έρευνα, κομμάτι της ποιοτικής μεθοδολογίας προτιμήθηκε ιδιαίτερα από τις φεμινίστριες, στην προσπάθεια ανάπτυξης μιας φεμινιστικής ερευνητικής προοπτικής (Sharpe & Jefferson 1990). Ο λόγος για τον οποίο προτιμήθηκε ήταν, γιατί η μέθοδος αυτή επικεντρωνόταν στο να δεις τα πράγματα μέσα από τα μάτια των γυναικών, ως έχουν δηλαδή (Henwood & Pidgeon, 1995). Η εθνογραφία, από την οπτική των κριτικών ψυχολόγων, θεωρήθηκε ότι έχει τη δυνατότητα να παρέχει στα μέλη μιας κοινότητας την ικανότητα να αμφισβητούν τους τρόπους με τους οποίους εξαναγκάζονται να υιοθετούν μια συγκεκριμένη ταυτότητα και να λένε ότι τους αρέσει. Το μειονέκτημά της, παρόλα αυτά, θεώρησαν ότι είναι η αδυναμία της να εμπλέκει ευθέως ανθρώπους ως συν-ερευνητές, προσφέροντας την οπτική ενός «εξωτερικού παρατηρητή» ο οποίος παρατηρεί και σχολιάζει τους άλλους (Parker, 2013).

Μάλιστα, η εθνογραφία της επικοινωνίας προσπαθούσε να μελετήσει πως συγκεκριμένοι τρόποι επικοινωνίας, οι οποίοι αναπτύσσονται σε συγκεκριμένες «κοινότητες ομιλίας», επισημαίνουν «μητρικές» επικοινωνιακές πρακτικές. Εθνογραφικές μέθοδοι όπως συνεντεύξεις, παρατηρήσεις, και ηχογραφήσεις ή βιντεοσκοπήσεις, χρησιμοποιήθηκαν για να μελετηθεί ο προφορικός λόγος από την σκοπιά των μελών της ομάδας που είναι υπό μελέτη και σε σχέση με το πολιτισμικό τους πλαίσιο (Krolokke & Sorensen, 2006).

Εκτός όμως από την εθνογραφία που είχε μεγάλη απήχηση, υπήρξαν απόπειρες φεμινιστριών να συνδέσουν την εθνομεθοδολογία, η οποία αναπτύχθηκε από τον Harold Garfinkel το 1967, με ευρύτερες κοινωνικές ομάδες για να γίνει κατανοητή η διαδικασία μέσα από την οποία κάποιος μπορεί να στιγματιστεί ως «ψυχικά ασθενής». Ο Garfinkel με την εθνομεθοδολογία ενδιαφέρθηκε για το πώς η «τάξη» μπορεί να αποκαλυφθεί από άτομα εντός της ομάδας, τα οποία αρνούνται να συμβιβαστούν με συμπεριφορές που θεωρούμε δεδομένες, και με αυτό το *garfinkelling*, να αποκαλύπτουν κανόνες που λειτουργούν για να κρατήσουν έναν μικρό κοινωνικό κόσμο σε τάξη. Αυτό εναρμονίζεται με το επιχείρημα της φεμινιστικής άποψης ότι αυτοί που υποφέρουν από την εξουσία βλέπουν τις λειτουργίες της πιο καθαρά (Parker, 2013). Επιπλέον η εθνομεθοδολογία βλέπει τους ανθρώπους σαν διαμεσολαβητές και ενδιαφέρεται για το πώς διαμορφώνουν την κοινωνική τάξη, πως η καθημερινή πραγματικότητα παράγεται από αυτούς που συμμετέχουν σε αυτή (Krolokke & Sorensen, 2006).

Ας σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι αργότερα στο τρίτο κύμα του φεμινισμού, που χαρακτηρίστηκε από τα ζητήματα της ταυτότητας και του φύλου, αναπτύχθηκε η Φεμινιστική Εθνομεθοδολογία η οποία μελετούσε την κατασκευή του φύλου, της σεξουαλικής παρενόχλησης, της πορνείας και της ψυχικής ασθένειας. Αυτή η φεμινιστική έρευνα χρησιμοποιούσε όρους όπως «μέλος» ή «συμμετέχων» και θεωρούσε τις γυναίκες σαν ενεργούς συν-κατασκευαστές του «νοήματος», παρά θύματα του ετεροπατριαρχικού κοινωνικού συστήματος. Οι φεμινίστριες προτίμησαν ιδιαίτερα την εθνομεθοδολογία καθώς έδινε έμφαση σε αυτό που θεωρούσαν πρωταρχικής σημασίας, στο «καθημερινό» και στο «πολιτικό» (Kitzinger, 2000). Πέρα λοιπόν από την εθνομεθοδολογία που αργότερα αποτέλεσε διάσταση της ανάλυσης λόγου στη μεθοδολογική ατζέντα της Κριτικής ψυχολογίας, οι φεμινίστριες χρησιμοποίησαν και μια ακόμη, την Φεμινιστική Ανάλυση Συνομιλίας (Φ.Α.Σ.). Καθώς η Ανάλυση Συνομιλία επικεντρώνεται στην λεπτομερή περιγραφή των

ιδιοτήτων της ομιλίας, η Φεμινιστική Ανάλυση Συνομιλίας διευκολύνει τη διαρροή στην ανάλυση του αθέμιτου περιεχομένου και της ερμηνείας που είναι πολιτικά ή θεωρητικά εκκινούμενη (Parker, 2013).

Ακόμη, κριτική, σε μικρότερη βέβαια έκταση, άσκησαν και στην κλινική ψυχολογία και στις «θεραπευτικές της τεχνικές». Την ίδια περίοδο που οι αντιψυχίατροι αναδείκνυαν τον τρόπο με τον οποίο η ψυχιατρική κατηγοριοποιούσε, ταξινομούσε και ιεραρχούσε τους ανθρώπους, οι φεμινίστριες διέδιδαν ότι οι ψυχίατροι και οι ψυχολόγοι είναι αυτοί οι οποίοι είναι υπαίτιοι για την παθολογικοποίηση των γυναικών. Απέδιδαν τα προβλήματα που είχαν οι γυναίκες στις ίδιες και δεν αναφέρονταν καθόλου στο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο που περιστοίχιζε τις ζωές τους (Burman, 1990). Κι αυτό γινόταν σκόπιμα, αφού η κυρίαρχη ψυχολογία ήθελε να ενισχύει τις στερεοτυπικές της αντιλήψεις για τις γυναίκες ως συζύγων και μητέρων, διατηρώντας την πατριαρχική δομή της κοινωνίας και φυσικά αποκρύπτοντας τα πολιτικά στοιχεία και γεγονότα που περιέλαβαν το ψυχισμό των γυναικών εκείνη την εποχή. Το τελευταίο συνέβαλε στην συγκάλυψη των καταπιεστικών μηχανισμών από την ψυχολογία (Wilkinson, 2003).

«Η ψυχολογία δεν έχει να πει τίποτα για το πώς είναι πραγματικά οι γυναίκες για το τι χρειάζονται και τι θέλουν..., γιατί η ψυχολογία δεν γνωρίζει». Αυτή είναι μία από τις πιο γνωστές κριτικές που είχε ασκήσει η Naomi Weisstein στην ψυχολογία (Wilkinson, 2003: 466). Αν το μεταφράσουμε αυτό με όρους κριτικής ψυχολογίας, θα δούμε ότι αυτή η ψυχολογία που υπαινίσσεται η Naomi Weisstein είναι η ίδια με αυτή που επικαλείται την διαμόρφωσης ενός α-κοινωνικού, α-πολιτικού και α-ιστορικού όν το οποίο καμία σχέση δεν έχει με την κοινωνία και τον πολιτισμό αλλά ο μόνος του δεσμός είναι αυτός του εργαστηρίου, της ψυχομετρικής εξέτασης και της νευροφυσιολογικής του απόκρισης (Radicalma, 2012).

3.3. Το τρίτο κύμα

Το τρίτο κύμα του φεμινισμού ανήλθε την δεκαετία του 80'-90' μέσα από την εμπειρία της μάχης, του πρώτου και του δεύτερου κύματος, για την χειραφέτηση της γυναίκας. Στις Η.Π.Α. ήταν γνωστό ως "grrl feminism"⁸ ενώ στην Ευρώπη ως "new

⁸ Οι φεμινίστριες χρησιμοποίησαν τον όρο "grrl" στην θέση του "girl". Αυτό συνέβη γιατί προτίμησαν αντί να καταδικάζουν την στερεοτυπική και κατηγορική λογική, π.χ. άντρας – γυναίκα, που

feminism” (Krolokke & Sorensen, 2006). Σε αντίθεση με τα προηγούμενα δυο φεμινιστικά κύματα, αυτό, αφιερώθηκε σε ζητήματα που αφορούσαν το φύλο, βιολογικό “sex” - κοινωνικό “gender” και την σεξουαλικότητα “sexuality”, ως μορφές καταπίεσης (Bobel, 2010). Οι φεμινίστριες του τρίτου κύματος είχαν έντονη την επιθυμία να αναπτύξουν μια φεμινιστική θεωρία αλλά και μία πολιτική η οποία θα αποδομήσει, με τους όρους που έθετε εκείνη την περίοδο και ο Derrida, την νοοτροπία της κατηγορικής αλλά και σεξιστικής σκέψης. Έτσι ακολούθησαν τα χνάρια της Queer θεωρίας αλλά και της Transgender ως ένα βαθμό, με καθοριστική τη συμβολή αυτή, της Judith Butler και της θεωρίας της για την επιτελεστικότητα του φύλου (Krolokke & Sorensen, 2006).

Το τρίτο φεμινιστικό κύμα είναι το μόνο από τα τρία που έχει έντονα “post-modern” χαρακτηριστικά και ανήκει στο χώρο της μεταμοντέρνας/ μεταδομιστικής στροφής (Howie & Tauchert, 2004). Παράδειγμα αυτού, είναι ότι άφησε πίσω την δυική και διαιρετική σκέψη των προηγούμενων δύο κυμάτων, θέτοντας υπό αμφισβήτηση την ίδια την έννοια της φύσης της ταυτότητας (Bobel, 2010). Η μεταμοντέρνα στροφή και η ανάδειξη της Queer θεωρίας ήταν με την σειρά τους χαρακτηριστικά όπως θα αναλύσουμε παρακάτω που επηρέασαν την διαμόρφωση της Κριτικής ψυχολογίας. Μάλιστα την περίοδο αυτή οι φεμινίστριες συνέχισαν την προσπάθεια που είχαν ξεκινήσει από την δεκαετία του 70’, όσον αφορά την ενσωμάτωση ποιοτικών μεθόδων έρευνας στο ενεργητικό τους και άσκησαν έντονη κριτική στην αναπτυξιακή ψυχολογία που προωθούσε ο κυρίαρχος κλάδος. Τα τελευταία στοιχεία, προσέφεραν και αυτά με την σειρά τους πλούσιο υλικό στην Κριτική διαμόρφωση της ψυχολογίας.

Ας ξεκινήσουμε λοιπόν με την θεωρητική συμβολή της Queer θεωρίας. Η συγκεκριμένη θεωρία αναδύθηκε σαν μια προσπάθεια θεωρητικοποίησης του φύλου και της σεξουαλικότητας που ήταν τόσο ανεξάρτητη όσο και εξαρτημένη από το πλαίσιο του φεμινισμού (Cossman, 2012). Πατέρας της θεωρίας αυτής, έχει θεωρηθεί ο Michel Foucault, καθώς έθεσε τον ιστορικό και πολιτισμικό χαρακτήρα των σπουδών σεξουαλικότητας με την απόρριψη της ίδιας της σεξουαλικότητας σαν κάτι το οποίο πρέπει να θεωρείται «φυσικό» και να τίθεται με βιολογικούς όρους. Αναδεικνύοντας πως το ζήτημα είναι η κοινωνικό-ιστορική παραγωγή/ κατασκευή της σεξουαλικότητας επηρέασε την θεωρία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού αλλά

χρησιμοποιούσε το σύστημα εναντίον τους, να μεγαλοποιήσουν αυτούς τους όρους - στερεότυπα με απώτερο σκοπό την απομυθοποίησή τους.

πολύ περισσότερο αποτέλεσε κομμάτι της μεταμοντέρνας ιδιοσυγκρασίας που υιοθέτησε το τρίτο κύμα του φεμινισμού με την “queer” θεωρία (Beasley, 2005).

Ο όρος “queer” ή αλλιώς “Queer Theory” χρησιμοποιήθηκε σαν ένας εξειδικευμένος όρος αναφοράς στην μεταμοντέρνα στροφή των σπουδών σεξουαλικότητας⁹. Η συγκεκριμένη θεωρία αντιλαμβάνεται την έννοια της σεξουαλικής ταυτότητας ως κοινωνική κατασκευή και αντιτάσσεται στις ουσιοκρατικές και βιολογικές της θεωρήσεις. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά μολονότι πηγάζουν από την θεωρία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού η οποία από μερικούς θεωρείται ότι ανήκει στην μοντέρνα πλευρά αποτελούν κοινό παρονομαστή και στον μεταμοντέρνο χαρακτήρα της Queer, ο οποίος αναμφίβολα επηρεάστηκε από τον κονστρουξιονισμό (Beasley, 2005).

Οι θεωρητικοί της Queer «βλέπουν» την ταυτότητα σαν κάτι το οποίο δεν είναι σταθερό, όπως ακριβώς προτάσσει και η θεωρία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, μεταβάλλεται και δεν μπορεί να χωρέσει σε διχοτομημένες κατηγορίες όπως άντρας, γυναίκα ή ομοφυλόφιλος, ετεροφυλόφιλος καθώς αυτή η δυαδική λογική αναπαράγει σχέσεις εξουσίας (Marinucci, 2010). Όσο η κυρίαρχη ψυχολογία προσπαθούσε να κατασκευάσει σταθερές «ταυτότητες εαυτού» οι οποίες έπρεπε να ταιριάζουν σε συγκεκριμένες κατηγορίες, η Κριτική ψυχολογία προσπάθησε να διαμορφωθεί με την ρευστότητα του εαυτού και με τον πολύπλευρο και πολυδιάστατο χαρακτήρα του.

Οι “queer” θεωρητικοί, εν συνεχεία, απέρριπταν κατηγορηματικά την ταυτότητα φύλου¹⁰ και ενστερνίζονταν μια «ανυπότακτη» σεξουαλική ταυτότητα η οποία δεν θα χωρίζεται σε κατηγορίες π.χ. λεσβίες, γκέι, αλλά θα έχει πολλαπλές εκφάνσεις (Beasley, 2005). Άσκησαν έντονη κριτική στην έννοια του φυσιολογικού και κατ’ επέκταση στην «κανονιστική σεξουαλικότητα». Ήθελαν να αποδομήσουν πλήρως την έννοια του «φύλου» και να από-φυσικοποιήσουν τις συνδέσεις μεταξύ φύλου και σεξουαλικής επιθυμίας (Cossman, 2012).

Η έννοια, όμως, της αποδόμησης, όπως χρησιμοποιήθηκε από τους Queer, είχε εισαχθεί για πρώτη φορά την δεκαετία του 60’ από τον φιλόσοφο Derrida. Ο Derrida είχε επικεντρωθεί στους τρόπους με τους οποίους ένα επιχείρημα διατυπώνεται έτσι ώστε να διασφαλίζει ένα σταθερό σημείο αναφοράς, ένα σημείο «αλήθειας» το οποίο ο αναγνώστης εκλαμβάνει ως το «θεμέλιο». Έτσι στην βάση

⁹ Έτσι μεταφράζουμε τον όρο “Sexuality Studies”.

¹⁰ Με τον όρο αυτό μεταφράζουμε το “gender identity”.

αυτού η αποδόμηση προσδιορίζει εννοιολογικές αντιθέσεις, επανακτά έννοιες που έχουν αποκλειστεί και καταδεικνύει το πώς οι ιδέες που έχουν αποκτήσει προνομιακή θέση εξαρτώνται από αυτές, πάνω στις οποίες κυριαρχούν (Parker, Γεωργάκα, Harper, McLaughlin & Stowell-Smith, 2007). Επομένως η έννοια της ταύτισης του φυσιολογικού με την κανονιστική σεξουαλικότητα αποδομείται από τους queer θεωρητικούς και καταδεικνύεται ότι η σεξουαλική ταυτότητα δεν μπορεί να χωρέσει σε κανόνες και δη που διακρίνονται σε φυσιολογικούς και μη.

Σε κάθε περίπτωση ο μετά μοντέρνος χαρακτήρας της Queer θεωρίας είναι βαθιά στιγματισμένος από την συμβολή της Judith Butler. Το φύλο σύμφωνα με την Butler είναι μια αναπαράσταση της εξουσίας. Δεν εκφράζει την έννοια του εαυτού, έναν τρόπο του γίνεσθαι ή σωματικές διαφορές. Το αν είσαι άντρας η γυναίκα είναι αποτέλεσμα ισχύος. Η ίδια η έννοια της ταυτότητας είναι προϊόν ισχύος. Η θέση αυτή έχει τις θεωρητικές της καταβολές και προεκτάσεις στην θεώρηση του Michel Foucault ότι αντίσταση στην εξουσία είναι η αντίσταση στη ίδια την έννοια της ταυτότητας (Beasley, 2005). Μάλιστα ο Foucault χρησιμοποιούσε τον όρο “biopower”, αναφερόμενος στο ότι παράγει άτομα που αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως υποκείμενα της σεξουαλικότητας. Έτσι στο όνομα της σεξουαλικότητας, όπου σώματα και υποκείμενα γίνονται οι στόχοι της κανονικοποίησης της «βιοεξουσίας», ο Foucault με την θεωρητική του δουλειά προσπαθούσε να απαλλάξει τους ανθρώπους, από τα ασφυκτικά όρια της κανονικοποίησης (Sawicki, 2005).

Είναι άξιο προσοχής ότι ενώ η έννοια της ταυτότητας από το πρώτο κύμα του φεμινισμού και για πολύ καιρό φαινόταν να είναι η απάντηση στην προβληματική κοινωνική θέση των γυναικών, η Butler επικέντρωσε την προσοχή της στους τρόπους με τους οποίους η έννοια της ταυτότητας αποτελούσε προϊόν ισχύος. Με το έργο της προσπάθησε να «εκτοπίσει» τις νόρμες της ταυτότητας περιγράφοντας το φύλο ως επιτελεστικό, αποκομμένο από κάθε «φυσικό»¹¹ πυρήνα (Beasley, 2005). Για να γίνει όμως κατανοητός ο όρος της «επιτελεστικότητας του φύλου» θα πρέπει να σημειώσουμε το ακόλουθο. Οι φεμινίστριες του δεύτερου κύματος απέναντι στην λογική της κυρίαρχης ιδεολογίας η οποία αντιμετώπιζε την έννοια του «φύλου» σαν μια προέκταση της βιολογίας¹² αναφερόμενη στα αναπαραγωγικά όργανα και στις

¹¹ Με τον όρο «φυσικό» μεταφράζουμε τον όρο “natural”.

¹²Το βιολογικό φύλο, αναφέρεται στην αγγλική και αμερικάνικη βιβλιογραφία με το όρο “sex”.

λειτουργίες του άνδρα και της γυναίκας, προέταξαν το κοινωνικό φύλο¹³, ως μια κοινωνική κατασκευή ακολουθώντας την θεώρηση της Simon de Beauvoir ότι «δεν γεννιέσαι γυναίκα, γίνεσαι γυναίκα».

Η Butler λοιπόν, «γκρέμισε» αυτόν τον διαχωρισμό προκειμένου να ισχυριστεί ότι δεν υπάρχει βιολογικό φύλο που να μην είναι πάντα κοινωνικό. Όλα τα σώματα είναι κοινωνικά έμφυλα από την αρχή της κοινωνικής τους ύπαρξης, κάτι το οποίο σημαίνει πως δεν υφίσταται «φύσει» σώμα, που να προϋπάρχει της πολιτισμικής «επιγραφής» του. Έτσι το γένος δεν είναι κάτι το οποίο «είναι» κάποιος, αλλά κάτι το οποίο «κάνει» κάποιος, μια πράξη η πιο συγκεκριμένα μια αλληλουχία πράξεων μέσα σε ένα πολύ αυστηρό κανονιστικό πλαίσιο. Στη βάση αυτή, είναι που στηρίζεται και η επιτελεστικότητα του φύλου (Salih, 2002). Με την ανάλυσή της, γύρω από το φύλο, ως κάτι επιτελεστικό, «μη-φυσικό», ακόμα και τεχνητό, ανέδειξε την αναγκαιότητα, οι κατηγορίες σεξουαλικότητας και φύλου να αναμειχθούν με περισσότερες ή τουλάχιστον παραπάνω από μία ταυτότητες. Επομένως η ανάμειξη των κατηγοριών του έμφυλου σώματος, του φύλου και της σεξουαλικότητας, μπορεί να παράγει ένα ποτ πουρί «σεξουαλικής διάβασης» το οποίο θα είναι αποκλειστικά “queer” (Beasley, 2005).

Η Butler, όμως, δεν σταμάτησε σε αυτό, συνέχισε κάνοντας μια πολύ ριζοσπαστική σύνδεση ανάμεσα στην επιτελεστικότητα, το φύλο και τη γλώσσα. Οι ταυτότητες φύλου, ισχυρίστηκε, είναι κατασκευασμένες από την γλώσσα. Η γλώσσα και ο λόγος «κάνουν»¹⁴ το φύλο. Δεν υπάρχει «εγώ» εκτός της γλώσσας, αφού η ταυτότητα είναι μια «πρακτική» και τα πολιτισμικά «υποκείμενα» είναι τα αποτελέσματα παρά οι αιτίες των λόγων (Salih, 2002).

Η σημασία της γλώσσας, για τις φεμινίστριες, σε θέματα ταυτότητας και φύλου, αναδείχθηκε έντονα και μέσα από το κομμάτι της μεθοδολογίας της έρευνας. Όπως είδαμε και στο δεύτερο κύμα του φεμινισμού, οι φεμινίστριες αναζήτησαν ένα διαφορετικό τρόπο μεθοδολογίας, ριζοσπαστικό, με ποιοτικό και όχι ποσοτικό χαρακτήρα, ο οποίος θα ανταποκρινόταν και στις δικές τους ανάγκες. Στην ίδια λογική, κινήθηκαν και αυτή την περίοδο, εμπλουτίζοντας τα κριτικά μεθοδολογικά τους εργαλεία ακόμη περισσότερο, με νέες μεθόδους οι οποίες αντιτάσσονταν ξεκάθαρα στην κυρίαρχη πατριαρχική, ποσοτική μεθοδολογία της έρευνας.

¹³ Το κοινωνικό φύλο αναφέρεται στην αγγλική και αμερικάνικη βιβλιογραφία με τον όρο “gender”.

¹⁴ «Κάνουν», με την έννοια της πράξης. Βασίζεται σε αυτό που έλεγε η Butler ότι το φύλο δεν είναι κάτι το οποίο «είναι» κάποιος, αλλά κάτι το οποίο «κάνει» κάποιος.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι πως την δεκαετία του 70' - 80' η κριτική θεωρία που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται συνδέθηκε με την «γλώσσα» και έγινε προσπάθεια να μελετηθεί πως η έννοια του κοινωνικού φανερώνεται μέσα από την ομιλία και μέσα από τα κείμενα. Η μεθοδολογία αυτή, η οποία αναπτύχθηκε ιδιαίτερος την δεκαετία του 80' - 90', ονομάστηκε Κριτική Ανάλυση Λόγου “Critical Discourse Analysis” και σκοπός της ήταν να αναδείξει ότι ο λόγος θα πρέπει να γίνεται κατανοητός ως χρήση της γλώσσας σε συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής πρακτικής. Βασισμένες σε αυτό οι φεμινίστριες δημιούργησαν την Φεμινιστική Κριτική Ανάλυση Λόγου, σύμφωνα με την οποία επικέντρωναν την προσοχή τους στην αλληλεπίδραση του κειμένου, του ευρύτερου πλαισίου, του λόγου αλλά και των στοιχείων που δεν διατυπώνονται λεκτικά, με σκοπό να υπογραμμίσουν τις σχέσεις εξουσίας που αναπαράγονται, καθώς και ζητήματα λόγου και ταυτότητας. Επιπλέον μελετούσαν γραπτά κείμενα, όπως πολιτικούς λόγους ή διαφημίσεις, όπως και διαπροσωπικές και προφορικές επικοινωνιακές πρακτικές (Krolokke & Sorensen, 2006).

Επιπρόσθετα, την ίδια χρονική περίοδο του 80' - 90', είχε αρχίσει να γίνεται πολύ γνωστή, η Φεμινιστική Ανάλυση Συνομιλίας “Feminist Conversation Analysis”. Οι καταβολές της έχουν τις ρίζες τους στην Ανάλυση Συνομιλίας η οποία αναδύθηκε την δεκαετία του 60', όπως είδαμε και στο δεύτερο φεμινιστικό κύμα, μέσα από τις ιδέες της εθνομεθοδολογίας και της κοινωνιολογικής θεωρίας του Garfinkel (Kitzinger, 2000). Συγκεκριμένα η Φεμινιστική Ανάλυση Συνομιλίας, μελετά την ομιλία σαν δράση και θεωρεί την έννοια του «φύλου» σαν ζωτική κατηγορία ανάλυσης στην κατανόηση της ομιλίας ως δράση. Σημαντικό σε αυτή την μεθοδολογία είναι ότι αντιλαμβάνεται την ομιλία σαν κάτι το οποίο είναι έμφυλο (Krolokke & Sorensen, 2006). Θεωρούν ότι το φύλο και η σεξουαλικότητα είναι κοινωνικά κατασκευασμένες και συνεχώς παράγονται και αναπαράγονται μέσα από την κοινωνική μας αλληλεπίδραση. Ως εκ τούτου χρειάζεται να εξερευνηθεί, πώς ο τρόπος που μιλάμε παράγει ομιλητές ως άντρες και γυναίκες, καθώς η γλώσσα χρησιμοποιείται σαν ένας τρόπος παραγωγής της ταυτότητας (Kitzinger, 2000).

Ακόμη, ανέπτυξαν μια μεθοδολογία που λεγόταν Φεμινιστική Μεταδομιστική Ανάλυση Λόγου “Feminist Poststructuralist Discourse Analysis”, η οποία είχε βασιστεί στην Μεταδομιστική Ανάλυση Λόγου. Σκοπός της τελευταίας ήταν η αντίσταση στο να «φορμάρονται» τα άτομα από τις ηγεμονικές νόρμες του φύλου, της σεξουαλικότητας, της εθνικότητας αλλά κ.α. Γι' αυτό η Φεμινιστική

Μεταδομιστική Ανάλυση Λόγου εξετάζει τους τρόπους όπου η επικοινωνία όχι μόνο επηρεάζει αλλά επιδρά πάνω στο φύλο, μεταβαίνοντας από την ιδέα της έμφυλης ομιλίας στην ιδέα που αντιλαμβάνεται ότι μέσα από την ομιλία πραγματοποιείται η επιτελεστικότητα του φύλου. Εδώ ας σημειώσουμε ότι η Butler ήταν αυτή, που έθεσε το ζήτημα της επιτελεστικότητας του φύλου στο επίκεντρο της ομιλίας. Έτσι, όπως και στην Φεμινιστική Ανάλυση Συνομιλίας, το επίκεντρο της προσοχής εντοπίζεται στο πως η ομιλία παράγει ομιλητές ως άντρες και γυναίκες (Krolokke & Sorensen, 2006).

Από τα παραπάνω, είναι γεγονός, ότι οι φεμινίστριες προσέφεραν πραγματικά ένα πολύ πλούσιο υλικό στο κομμάτι της ποιοτικής μεθοδολογίας της έρευνας και κατ' επέκταση στην Κριτική Ψυχολογία και στα μεθοδολογικά της εργαλεία, αφού πρωτίστως κατάφεραν να αποδομήσουν την κυρίαρχη παραδοσιακή ποσοτική μεθοδολογία. Παρόλα αυτά, θα ήταν πρόσφορο να αναφέρουμε ότι ασχολήθηκαν και με την γενικότερη αποδόμηση κλάδων της ψυχολογίας. Ένας από αυτούς, ο οποίος ανήκει στην χρονική περίοδο που αναφερόμαστε, είναι και ο κλάδος της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας.

Συγκεκριμένα οι φεμινίστριες κράτησαν μια μεγάλη κριτική απόσταση από την αναπτυξιακή ψυχολογία (Burman, 2013). Θεωρούσαν ότι έχει αναμειχθεί με τον τομέα της «ατομικής ψυχολογίας», ο οποίος αναδύθηκε στα τέλη του 19^{ου} με αρχές 20^{ου} αιώνα, όταν τα νέα κράτη και οι αυτοκρατορίες της Δύσης σταθεροποιούσαν την αποικιακή τους ισχύ και εξοπλίζονταν με τεχνικές που κατηγοριοποιούσαν τους ανθρώπους (Burman, 2003). Πίστευαν ότι, ο κλάδος αυτός εκπλήρωνε ένα καίριο ρόλο στην παραγωγή μιας α-κοινωνικής και ατομικιστικής περιγραφής της ανάπτυξης, αφού η ψυχολογική και αναπτυξιακή γνώση, είχε παραχθεί με σκοπό να στιγματίσει όσους αποτύγχαναν να προσαρμοστούν σε αυτή (Burman, 1991).

Δεν είναι τυχαίο πως οι φεμινίστριες ήθελαν να αποδομήσουν αυτό τον κλάδο, ο οποίος έθετε την μητέρα, ως κύρια υπεύθυνη για την ανάπτυξη του παιδιού, δεδομένου του κυρίαρχου έμφυλου μοτίβου φροντίδας. Την ώρα που οι φεμινίστριες πάλευαν για την ισότιμη θέση τους μέσα στην κοινωνία, ο κυρίαρχος κλάδος της αναπτυξιακής ψυχολογίας, αναβίωνε θεωρίες περί «μητρικής αποστέρησης»¹⁵, για να

¹⁵ Οι θεωρίες περί «μητρικής αποστέρησης» κυριάρχησαν κυρίως στην Βρετανία, κατά την περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, όταν οι γυναίκες – εργάτριες αποκλείονταν από την δημόσια σφαίρα, έτσι ώστε να απελευθερώσουν θέσεις εργασίας για τους άνδρες που επέστρεφαν από τον πόλεμο.

εκλογικεύεται η αποτυχία παροχής επαρκούς φροντίδας για τα παιδιά που μεγαλώνουν μόνα τους, επειδή οι εργάζονται και οι δύο γονείς (Burman, 2003).

Και όχι μόνο αυτό. Η αναπτυξιακή ψυχολογία επηρεασμένη από τις βιολογίζουσες έρευνες περί συναισθηματικής φύσεως της γυναίκας, της έθετε το ρόλο του ευαίσθητου γονέα, θέτοντας στο πατέρα την «ευθύνη» για το ρόλο του «ειδικού συμπαίκτη» (Burman, 1991). Είναι σημαντικό, στο σημείο αυτό, να αναφέρουμε ότι μέχρι πρότινος το ενδιαφέρον της αναπτυξιακής ψυχολογίας για τους άνδρες ως πατέρες ήταν ελάχιστο, δείχνοντας ακόμα και έτσι την θέση που ήθελαν να έχουν οι γυναίκες μέσα στην κοινωνία. Η αναπτυξιακή βιβλιογραφία είχε ασχοληθεί κυρίως με την απουσία του πατέρα και μάλιστα θεωρητικοποιημένης ως πρόβλημα, καθώς θα μπορούσε να αποτελέσει αιτία ανάπτυξης ομοφυλόφιλου παιδιού, εξαιτίας της έλλειψης μιας ισχυρής ανδρικής φιγούρας (Burman, 2003).

Το παιδί λοιπόν, τίθεται ως σύμβολο του εαυτού του γονέα, ως προβολές των δικών του ελπίδων και φόβων. Τίθεται όμως από τον κλάδο αυτό, κυρίως ως προβολή του εαυτού της μητέρας προς τη κόρη το φύλλο, η τάξη και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής τους ζωής, ενσωματώνοντας μέσα σε αυτά τις δουλειές του σπιτιού σε «παιχνίδι» (Burman, 1991). Το τελευταίο σε συνδυασμό με το μοντέλο του Piaget στο οποίο ο «μικρός επιστήμονας» είναι αγόρι, δείχνει ξεκάθαρα τις δια-θέσεις της κυρίαρχης αναπτυξιακής ψυχολογίας να τοποθετήσει την γυναικείο φύλο στο σπίτι και το αντρικό στο χώρο της εργασίας και επιστήμης γενικότερα (Burman, 2003).

Επιπρόσθετα, οι φεμινίστριες αντιτάχθηκαν στην αναπτυξιακή ψυχολογία καθώς οι όροι όπως, *περιβάλλον*, *προσαρμογή* και *λειτουργία* μαρτυρούσαν τις καταβολές της θεωρίας της εξέλιξης η οποία περιέβαλλε την διαμόρφωση των αναπτυξιακών ζητημάτων. Η ανάπτυξη των παιδιών ενδιέφερε τους πρώτους ψυχολόγους επειδή την ενέτασσαν σε ένα πλαίσιο το οποίο θεωρούσε ότι κάθε παιδί κατά την διάρκεια της ανάπτυξης του επαναλαμβάνει τις αναπτυξιακές διεργασίες του είδους. Έτσι αυτή η φυσικοποίηση της ανάπτυξης έσπρωχνε όλο και πιο πολύ την ψυχολογία προς την βιολογία (Burman, 2003).

Βάσει των παραπάνω, ως εναλλακτικές επιλογές, οι φεμινίστριες, παρήγαγαν πιο σχεσιακές μεταφορές, όπως είναι η φιλία, η συζήτηση και η διήγηση, καθώς εισάγουν πιο κοινωνικά-βασισμένες ερμηνείες για ανάπτυξη και της ανάπτυξης (Burman, 2013). Ωστόσο, ένα κρίσιμο ζήτημα, τόσο για την φεμινιστική ανάλυση όσο και για τους υπερμάχους των δικαιωμάτων των παιδιών, είναι το πώς θα

απεικονίσουν εννοιολογικά και πολιτικά την σύνδεση των θεμάτων που αφορούν τις γυναίκες και τα παιδιά χωρίς ούτε να επικαλύπτονται μεταξύ τους ούτε να αντιμετωπίζονται ξεχωριστά. Οι όροι της κανονιστικής θηλυκότητας είναι αυτοί οι οποίοι, επί του παρόντος, συνδέονται με παραδοχές για την επιθυμία απόκτησης παιδιού, την τεκνοποίηση, την ανατροφή του και την φροντίδα του. Οι φεμινίστριες πολύ σωστά έχουν επισημάνει ότι τα παιδιά είναι πηγή καταπίεσης των γυναικών όταν ακολουθούν τους όρους, που αναφέρθηκαν πιο πάνω ως «κανονιστικής θηλυκότητας» (Burman, 2003).

Ολοκληρώνοντας θα ήταν χρήσιμο να αναφέρουμε ότι υπάρχουν προσεγγίσεις του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, οι οποίες δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη της αμοιβαιότητας μέσω της αλληλεπίδρασης μητέρας-παιδιού, διατηρώντας όμως τα κατάλοιπα του ατομικιστικού πλαισίου. Υπάρχουν περιγραφές που απαιτούν μια Κριτική Ψυχολογία της ανάπτυξης, οι οποίες όμως όντας πιο ευαίσθητες στους κοινωνικούς και πολιτισμικούς ορισμούς της ανάπτυξης, είναι πιθανό να αναπαράγουν τις «φυσικές» αναπτυξιακές αφηγήσεις των κυρίαρχων θεωριών. Τέλος, υπάρχει και η «αντι-αναπτυξιακή», όπου, αυτού του είδους οι προσεγγίσεις, αρνούνται να προσχωρήσουν σε συνεκτικά μοντέλα ανάπτυξης και υιοθετούν αποσπασματικά δεδομένα και ιδέες, εισάγοντας με κριτικό τρόπο στοιχεία στο πλαίσιο μιας κριτικής αμφισβήτησης, απαλλαγμένες από την δέσμευση ενός καθολικού εναλλακτικού μοντέλου (Burman, 2003).

Κεφάλαιο 4^ο: Προς μια Ψυχολογία της Απελευθέρωσης

Η συμβολή της Λατινικής Αμερικής στο ρεύμα της Κριτικής Ψυχολογίας

Υπάρχει μια κατηγορία – διαστρέβλωση που τίθεται από τους εκπροσώπους της θετικιστικής ψυχολογίας, ότι η Κριτική Ψυχολογία είναι κατά βάση Ευρωπαϊκή. Απέναντι σε αυτό τον αληθοφανή ισχυρισμό, η Λατινική Αμερική, όπως θα δούμε στο παρόν κεφάλαιο, με την συμβολή της τόσο σε επίπεδο κριτικής στο κυρίαρχο κλάδο όσο και σε επίπεδο καινοτομίας θεωρίας και μεθόδων, απέδειξε ότι η σύνδεση του ρεύματος της κριτικής ψυχολογίας με συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές είναι σε τέτοιο βαθμό περιοριστική και αναγωγιστική όσο και ο κυρίαρχος κλάδος της ψυχολογίας (Parker, 2013).

Η συμβολή της Λατινικής Αμερικής στο κριτικό ρεύμα της ψυχολογίας αναδείχθηκε μέσα από το κίνημα της ψυχολογίας της απελευθέρωσης και την ηγετική φυσιογνωμία που πρωτοστάτησε σε αυτό, του ιησουίτη μοναχού Ignacio Martin-Baro. Πρωταρχική του θέση ήταν ότι η επιστήμη της ψυχολογίας θα έπρεπε να προασπίζεται την απελευθέρωση του ανθρώπου και όχι να δημιουργεί, όπως στην πραγματικότητα κάνει και έκανε, μια μυθιστοριογραφική και ιδεολογική εικόνα του τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος και πως θα πρέπει να προσαρμοστείς στα πρότυπα της «φυσικής» κανονικότητας. Καθώς προερχόταν από το El Salvador και έβλεπε τους κατοίκους της, ως παράδειγμα ολόκληρης της Λατινικής Αμερικής και πολύ περισσότερο των παγκόσμια καταπιεσμένων ανθρώπων, θεωρούσε ότι ο κυρίαρχος κλάδος της ψυχολογίας όχι μόνο δεν στεκόταν θεωρητικά και πρακτικά δίπλα τους αλλά αντίθετα με αυτή του την στάση εξ-υπηρετούσε τέτοιες λογικές και πολιτικές (Martin-Baro, 1994).

Αυτό που συνέβαινε στο κλάδο της ψυχολογίας της Λατινικής Αμερικής ήταν το ίδιο, κατά την γνώμη του, με αυτό που συνέβαινε στην Βόρεια Αμερικάνικη ψυχολογία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: δηλαδή αναζητούσε από τις φυσικές επιστήμες μεθόδους και συλλογισμούς που θα την νομιμοποιήσουν ως επιστήμη και θα της ενισχύσουν το κοινωνικό της status. Προκειμένου λοιπόν να κατακτήσει αυτή την κοινωνική θέση ως επιστήμη τάχθηκε ξεκάθαρα με την πλευρά της καθεστηκίας εξουσίας, δουλεύοντας – επιστημονικά – για τα δικά τους συμφέροντα και τις δικές τους ανάγκες. Αν και οι θεωρητικές και πρακτικές ιδέες του κλάδου εισήλθαν από τις

Η.Π.Α., το κίνημα και το ρεύμα της ψυχολογίας της απελευθέρωσης δεν τους άφησε χώρο αυτοτελούς ενσωμάτωσης και δη άκριτης (Martin-Baro, 1994).

4.1. Κριτική Κυρίαρχου Κλάδου Ψυχολογίας

Πρώτα και κύρια ασκήθηκε μια πολύ σοβαρή κριτική στο κομμάτι της επιστημολογίας του κυρίαρχου κλάδου, της ψυχολογίας προερχόμενης από το βορρά. Μεγάλο κομμάτι αυτής της κριτικής, που θα αναλυθεί παρακάτω, ήρθε ως απάντηση στην κρίση της κοινωνικής ψυχολογίας την δεκαετία του 70', μια κριτική που ήταν καθοριστικής συμβολής και σημασίας σε όλο το φάσμα της Κριτικής ψυχολογίας (Burton & Kagan, 2009).

Η τάση της παραδοσιακής ψυχολογίας να εξετάζει σχεδόν αυτιστικά μόνο το «πως» των φαινομένων και να αδιαφορεί για το «τι», το «γιατί» και το «επειδή», αναδεικνύει πως ο θετικισμός και οι απαντήσεις του στο «πως», είναι σε μεγάλο βαθμό αποκύημα πειραματικών εργαστηρίων, με ελεγχόμενες μεταβλητές που τίθενται από αδιάβαστες έως αγράμματες απέναντι στις απαντήσεις που ζητούν τα καθημερινά προβλήματα του κόσμου. Και το πιο σοβαρό πρόβλημα του θετικισμού εντοπίζεται στην ίδια του την ουσία, την εσκεμμένη εθελουφλία του απέναντι σε αυτά που δεν έχουν προβλεφθεί, που δεν είναι δεδομένα απέναντι σε αυτά που επιτάσσει η καθημερινή κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα (Martin-Baro, 1994).

Με την σειρά του, ακολουθεί και ο ατομικισμός του κλάδου, ο οποίος προτάσσει το άτομο σαν μια ολότητα και μάλιστα ολοκληρωμένη, με την δικιά της αυτούσια σημασία. Μακριά από την ίδια την πραγματικότητα, που θέτει το άτομο σε πλαίσια κοινότητας, κοινωνίας και συλλογικότητας, πάει ένα βήμα παραπέρα αγνοώντας την ίδια την ουσία των πραγματικών κοινωνικών δομών. Και δεν σταματά μονάχα εκεί αλλά εξισώνει και όλα τα κοινωνικά ζητήματα, σε προβλήματα ατομικής επεξεργασίας και αντιμετώπισης. Είναι αυτή ακριβώς η εξίσωση που έντυνε τόσα χρόνια την ατομική συνείδηση και συμπεριφορά με όρους ευχαρίστησης και ικανοποίησης, που αν δεν επιτελούνταν θα έβρισκαν αναμφίβολα στο άτομο μια θέση στα διαγνωστικά εγχειρίδια κατηγοριοποίησης (Martin-Baro, 1994).

Κατ' επέκταση ο συγκεκριμένος τρόπος όρασης και αντίληψης των πραγμάτων, που προσπαθεί ο κυρίαρχος κλάδος να μας εμφυσήσει δεν είναι τυχαίος. Είναι ακριβώς αυτή η λογική που σε κάνει δύσπιστο απέναντι σε ότι αλλάζει, σε ότι μεταβάλλεται. Σε διαπλάθει να είσαι κακοπροαίρετος απέναντι σε κάθε διαμάχη και κρίση, που ταραίζει τα νερά μιας ψεύτικης σταθερότητας του εαυτού και σε φέρνει αντιμέτωπο με την ρευστότητα της καθημερινής ζωής και των πραγματικών συνθηκών. Είναι πολιτική της παραδοσιακής ψυχολογίας να θέλει την διαμόρφωση σταθερών και αμετάβλητων ψυχισμών, απόλυτα ελέγξιμων και καθορισμένων. Γι αυτό άλλωστε τους περιχαράκωνει με ένα α κοινωνικό και α ιστορικό πλαίσιο ύπαρξης (Martin-Baro, 1994).

Ο κατ' επίφαση επιστημονισμός του κυρίαρχου κλάδου σκόπιμα προέβαλλε την ανθρώπινη φύση ως παγκόσμια, απομακρυσμένη και διαχωρισμένη από τις ιστορικές και πολιτισμικές της ρίζες. Όπως δέχτηκαν την πυραμίδα του Maslow σαν μια παγκόσμια ιεραρχία των αναγκών έτσι ήλπιζαν ότι με μια τροποποίηση και με λίγη προσαρμογή η κλίμακα του Stanford Binet θα μπορούσε να μετρήσει και την ευφυΐα του πληθυσμού της Λατινικής Αμερικής. Δεδομένου όλων των παραπάνω αυτό το οποίο χρειάζεται, είναι μια εξ ολοκλήρου αλλαγή των συμπερασμάτων της ψυχολογικής σκέψης. Αλλά αυτή η αλλαγή δεν θα ερχόταν σύμφωνα με τον Baro μόνο μέσα από την θεωρία αλλά η ίδια η θεωρία θα μετουσιωνόταν σε πράξη για να εξυπηρετήσει τις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων συνδυασμένη με το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της τρέχουσας περιόδου (Martin-Baro, 1994).

Ο Baro θεωρούσε ότι αν θέλουμε η ψυχολογία να συνεισφέρει στην ιστορία του ίδιου του λαού της, θα χρειαστεί να σχεδιάσουμε από την αρχή, τα θεωρητικά, μεθοδολογικά και πρακτικά μας εργαλεία, αυτή τη φορά όμως, από την οπτική του ίδιου του λαού, από την θέση ενός λαού που βασανίζεται, αγωνίζεται και φιλοδοξεί μια καλύτερη κοινωνία. Έτσι κάθε προσπάθεια ανάπτυξης μιας ψυχολογίας που θα συμβάλλει στην απελευθέρωση του λαού της, θα σημαίνει την δημιουργία μιας απελευθερωτικής ψυχολογίας, μιας ψυχολογίας της απελευθέρωσης (Martin-Baro, 1994).

Και όχι μόνο αυτό, αλλά, θα πρέπει να διαμορφωθεί μια πραγματικά κοινωνική, επιστήμη της ψυχολογίας, η οποία θα πηγάζει από την ψυχολογία της απελευθέρωσης και θα επεκτείνεται. Θα έχει έναν ευρύτερο σκοπό. Θα είναι αυτή

που θα κατανοεί πως δομείται το κοινωνικό σύστημα και πως δουλεύει. Μια πραγματικά, Κριτική, Κοινωνική Ψυχολογία που θα έχει ως βάση την απελευθέρωση, την χειραφέτηση και την ισότητα. Θα διαμορφώσει μια επιστημολογία της οποίας η γνώση θα είναι κοινωνικά πλαισιωμένη ενώ η θεωρία της για το πώς είναι ο κόσμος (οντολογία) θα προϋποθέτει ότι ο υλικός κόσμος είναι πραγματικός, και οι άνθρωποι μέσα σε αυτόν έχουν δικαίωμα να πληγώνονται, να αισθάνονται όπως θέλουν και να αγωνίζονται (Burton & Kagan, 2009).

Τα κοινωνικά ζητήματα αλλά και τα προβλήματα υγείας που μάστιζαν το λαό της Λατινικής Αμερικής, χρειαζόταν να είναι κεντρικά στην ατζέντα αυτού που ονόμαζαν Κριτική Κοινωνική Ψυχολογία. Ήταν αυτά τα οποία προέτασσαν την αναγκαιότητα μιας νέας ψυχολογίας που θα μπορεί να ανταποκρίνεται με επάρκεια σε αυτά (Gonzalez Rey & Martinez, 2013). Στην Βραζιλία για παράδειγμα, η κρίση της κοινωνικής ψυχολογίας το 1970 σε συνδυασμό με την δικτατορία του στρατού από το 1964 μέχρι το 1984 και την αστική δημοκρατία που ακολούθησε, ανέδειξε ότι ο ρόλος της κυρίαρχης ψυχολογίας ήταν στο πλευρό της άρχουσας τάξης (Guzzo, Marcal & Rybka, 2013).

Έτσι η κριτική κοινωνική προοπτική του κλάδου, έγινε πρόταγμα, για να αναλυθούν οι σχέσεις εξουσίας τόσο κοινωνικά όσο και σε επίπεδο επιστημονικής γνώσης. Ήταν αναγκαίο να γίνει μια εννοιολογική σύλληψη της κοινωνικής αλλαγής και να τεθούν τα κοινωνικά προβλήματα της χώρας, ασκώντας κριτική στον κυρίαρχο κλάδο για το ρόλο, την θέση και την μεθοδολογία του, δίνοντας παράλληλα ουσιαστικές απαντήσεις (Toneli, Maheire, Perucchi, Mayorga, Mountian & Maximo Prado, 2013). Οι αγώνες που έδωσε το κίνημα της αντιψυχιατρικής, βοήθησαν να εισαχθούν μέχρι την Βραζιλία και συνολικά την Λατινική Αμερική, νέες ιδέες για το τι σημαίνει τρέλα, υποκείμενο, κανονικότητα και υποκειμενικότητα, εμπλουτίζοντας την Κριτική κοινωνική προοπτική της ψυχολογίας. Μάλιστα το 1980, ιδρύθηκε η “ABRAPSO” (Brazilian association of social psychology), η οποία ανέπτυξε ανοιχτά την κριτικής της στην Βραζιλιάνικη και Λατίνο Αμερικάνικη Κυρίαρχη Κοινωνική Ψυχολογία. Η ίδρυσή της θεωρήθηκε καθοριστική όσον αφορά την επιρροή της στις κριτικές πρακτικές και σπουδές (Lacerda, 2013)

4.2. Θεολογία και Φιλοσοφία της Απελευθέρωσης: οι ρίζες της Ψυχολογίας

Στην Λατινική Αμερική η έννοια της απελευθέρωσης δεν είναι τυχαία. Συνδέεται άμεσα με την χώρα El Salvador στην οποία αναδύθηκε, το ιστορικό, πολιτικό πλαίσιο που το πλαισίωσε και την θέση που έπαιρνε η ψυχολογία ως κλάδος σε αυτές τις συνθήκες. Το El Salvador βρισκόταν σε κατάσταση εμφυλίου πολέμου από το 1980. Δεν ήταν ένας πόλεμος εξωτερικής ή διεθνούς επίθεσης. Η ίδια η γεωπολιτική θέση της χώρας αυτής, έθεσε τον εμφύλιο πόλεμο στο γενικότερο «πλαίσιο» διαμάχης του πλούσιου Βορρά και του φτωχού Νότου ή αλλιώς της σοσιαλιστικής Ανατολής και της καπιταλιστικής Δύσης. Οι κοινωνικό-πολιτικές αυτές συνθήκες σε συνδυασμό με την στάση του κλάδου της ψυχολογίας ο οποίος προσέφερε «εναλλακτικές» λύσεις, που προσπαθούσαν είτε να αλλάξουν το άτομο διατηρώντας τις επικρατούσες συνθήκες είτε να πείσουν το άτομο ότι αν αλλάξει θα μετασχηματιστούν και αυτές, έκαναν επιτακτική την ανάγκη να παραχθεί μια θεωρητική γνώση η οποία στην πράξη θα απαντά στα προβλήματα της καθημερινότητας των ανθρώπων (Martin-Baro, 1994).

Επηρεασμένος από την θεολογία και την φιλοσοφία της απελευθέρωσης χάραξε νέες γραμμές για το ποιος θα έπρεπε να είναι ο ρόλος μιας πραγματικά κοινωνικής επιστήμης όπως αυτή της ψυχολογίας. Η παγκόσμια κοινωνική κρίση της δεκαετίας του 1960 που έπληξε ιδιαίτερα και την Λατινική Αμερική, ήταν το πλαίσιο της ανάδυσης της θεολογίας της απελευθέρωσης, κατά το δεύτερο λατινικό αμερικανικό συνέδριο της επισκοπής στην Κολομβία. Η καθολική εκκλησία είχε ξεκινήσει να ασκεί κριτική, από το πρώτο συνέδριο, που είχε γίνει στην Βραζιλία, στις κυρίαρχες θέσεις των παστόρων της Λατινικής Αμερικής δεδομένων των συνθηκών καταπίεσης και φτώχειας που βίωναν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού. Η αναγκαιότητα που υπήρχε από την πλευρά της εκκλησίας να υπηρετήσει τους φτωχούς, τους καταπιεσμένους και τους περιθωριοποιημένους που υπέφεραν από την φτώχεια, την αδικία και τον αποκλεισμό, ήταν αυτή ακριβώς η αιτία που ανέδειξε την θεολογία της απελευθέρωσης. Οι εκπρόσωποί της, θεωρούσαν ότι οι καταπιεσμένοι είναι τα μέλη του βασιλείου του Θεού και είχαν ευθύνη να οργανώσουν μια κοινωνία που θα τους σέβεται και τους κάνει να αισθάνονται ελεύθεροι (Flores Osorio, 2009).

Οι παραπάνω συνθήκες, οι οποίες ήταν η καθημερινότητα του λαού της Λατινικής Αμερικής, έγιναν η βάση μιας ευρύτερης αντίληψης της απελευθέρωσης, ως τάσης, που θα οδηγούσε σε διαρθρωτικές αλλαγές, ατομικές και κοινωνικές. Εξ ου και το ρεύμα της φιλοσοφίας της απελευθέρωσης, το οποίο ήταν γνωστό ως η απελευθερωτική διαδικασία των ανθρώπων κάτω από ένα κριτικό και ηθικό-πολιτικό «παράδειγμα» (Flores Osorio, 2009). Οι φιλόσοφοι που τάχθηκαν με το ρεύμα αυτό, πίστευαν ότι ερχόταν σε ρήξη με την δυτική φιλοσοφία, η οποία αναμφισβήτητα ήταν ταγμένη στο πλευρό της κυρίαρχης αστικής τάξης (Jimenez-Dominguez, 2009).

Έχοντας ως καταβολές τα παραπάνω ρεύματα, η ψυχολογία της απελευθέρωσης έθεσε και αυτή με την σειρά της, στο προσκήνιο, τους καταπιεσμένους. Ως γενικό της στόχο είχε την απελευθέρωση κάθε ατόμου αλλά και ολόκληρης της κοινωνίας, σπάζοντας τις αλυσίδες της κοινωνικής καταπίεσης (Jimenez-Dominguez, 2009). Στην βάση αυτού και εμπνεόμενη από το ρεύμα της θεολογίας χρησιμοποίησε τρία πολύ βασικά της στοιχεία, για να προσδιοριστεί. Αυτά ήταν η έννοια του «νέου ορίζοντα», η «νέα επιστημολογία» και η «νέα πράξη» (Martin-Baro, 1994).

«Νέος Ορίζοντας»: Η ψυχολογία της Λατινικής Αμερικής θα πρέπει να σταματήσει να επικεντρώνει την προσοχή της στον εαυτό της και να ανησυχεί αποκλειστικά για το επιστημονικό και κοινωνικό της στάτους. Αντίθετα θα χρειαστεί να προτείνει έναν αποτελεσματικό τρόπο με τον οποίο θα υπηρετεί τις ανάγκες του μεγαλύτερου τμήματος του πληθυσμού. Το κεντρικό αντικείμενο της δουλειάς της θα πρέπει να είναι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν καθημερινά οι άνθρωποι. Και στην συγκεκριμένη χρονική στιγμή το πιο σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η πλειοψηφία του λατινοαμερικάνικου πληθυσμού είναι η «καταπιεστική» του μιζέρια, η ανικανότητα που νιώθει, να προσδιορίσει το πώς θέλει να ζήσει, εξαιτίας των άθλιων συνθηκών ζωής. Η κυρίαρχη ψυχολογία, συχνά απέκρυπτε την σχέση που υπήρχε μεταξύ της προσωπικής αποξένωσης και της κοινωνικής καταπίεσης, παρουσιάζοντας την παθολογία των ανθρώπων σαν κάτι που είναι ξεκομμένο από την ιστορία και την κοινωνία. Ο ρόλος της όμως δεν είναι αυτός. Ο ρόλος της, είναι να δουλέψει με πρόταγμα την απελευθέρωση των ατόμων της Λατινικής Αμερικής (Martin-Baro, 1994).

«*Νέα Επιστημολογία*»: Εφόσον σκοπός είναι να εξυπηρετηθούν οι «απελευθερωτικές» ανάγκες των ανθρώπων της Λατινικής Αμερικής, αυτό απαιτεί έναν νέο τρόπο αναζήτησης της γνώσης καθώς η «αλήθεια» για αυτούς τους, δεν κρύβεται στην τωρινή τους καταπίεση, αλλά στην μελλοντική τους ελευθερία. Και η αλήθεια, θα πρέπει να φτιαχτεί, όχι να αναζητηθεί, και θα φτιαχτεί αν κινηθούμε σε δύο μονοπάτια, αυτό της νέας προοπτικής και της νέας πράξης. Η νέα προοπτική θα πρέπει να πηγάζει από τα κάτω, από τις ίδιες τις καταπιεσμένες πλειοψηφίες, των οποίων η αλήθεια επρόκειτο να δημιουργηθεί. Όπως η θεολογία της απελευθέρωσης κατέστησε σαφές ότι η θέση της εκκλησίας είναι στο πλευρό των φτωχών και των καταπιεσμένων, έτσι και η ψυχολογία της απελευθέρωσης θα χρειαστεί να καταδείξει ότι μόνο μέσα από τους καταπιεσμένους θα είναι δυνατό να ανακαλυφθεί και να χτιστεί η «αλήθεια» των ανθρώπων της Λατινικής Αμερικής (Martin-Baro, 1994).

«*Νέα Πράξη*»: Όλη η ανθρώπινη γνώση υπόκειται στους περιορισμούς της ίδιας της πραγματικότητας, μιας πραγματικότητας που είναι εντελώς ασαφής και χρειάζεται να δράσεις απάνω της και να την αλλάξεις αν επιθυμείς ως ανθρώπινο όν να ενημερωθείς και να εξάγεις πληροφορίες για αυτή. Έτσι για να αποκτήσουμε νέα ψυχολογική γνώση δεν αρκεί να θέσουμε τους εαυτούς μας στην προοπτική και μόνο των ανθρώπων. Είναι απαραίτητο να εμπλακούμε σε μία νέα πράξη, μια νέα δραστηριότητα που θα μετασχηματίσει την πραγματικότητα και θα μας δια φωτίσει όχι μόνο ως προς το «τί είναι» αλλά και ως προς το «τί δεν είναι», τοποθετώντας τους εαυτούς μας και οριοθετώντας τους ως προς το «τί θα θέλαμε να είναι». Γι αυτό και η «νέα πράξη» αναδεικνύει το ζήτημα της πολιτικοποίησης της ψυχολογίας, ένα ζήτημα που δύσκολα οι κυρίαρχοι ψυχολόγοι μπορούν να θέσουν, να απαντήσουν και να αιτιολογήσουν γιατί δεν τίθεται (Martin-Baro, 1994). Αντιλαμβάνεται το τώρα, σαν μια πραγματικότητα που θα πρέπει να αρνηθείς, προκειμένου να την αλλάξεις και να την μετασχηματίσεις σε κάτι καλύτερο, πιο ελεύθερο, έχοντας αναπτύξει μια κριτική συνείδηση. Η έννοια λοιπόν της «πράξης» ως απελευθερωτική αρχή μετασχηματισμού, είναι και ένα εργαλείο που αποκαλύπτει τους παράγοντες καταπίεσης και αποκλεισμού. Είναι μια ιδέα που αναδεικνύει την πραγματικότητα σαν ένα δυναμικό συνεχές, σαν ένα ατέρμονο κύκλο δράσης-γνώσης-αλλαγής (Flores Osorio, 2009).

4.3. Προς μια Ψυχολογία της Απελευθέρωσης

Δεδομένης αυτής της παρακαταθήκης που πήρε από την θεολογία της απελευθέρωσης, προχώρησε και έπλασσε τον δικό της χαρακτήρα ως ψυχολογία της απελευθέρωσης. Βασικά της στοιχεία ήταν η έννοια της συνειδητοποίησης “conscientization”, της απο-ιδεολογικοποίησης “de-ideologisation”, του κοινωνικού προσανατολισμού και τέλος της μεθοδολογικής επιλεκτικότητας. Όλα αυτά, ενσωματώθηκαν αργότερα και σαν καταβολές - στοιχεία του κριτικού ρεύματος, εμπλουτίζοντας το και ενδυναμώνοντας το με νέες προοπτικές (Burton & Kagan, 2009).

Ας ξεκινήσουμε με την έννοια της συνειδητοποίησης “conscientization”, την οποία σαν όρο ο Baro δανείστηκε από τον Paul Freire. Με τον όρο αυτό σκιαγραφείται η αναγκαιότητα επαγρύπνησης της κριτικής συνειδητοποίησης. Στην βάση αυτού ο Baro θεωρούσε ότι εάν οι ψυχολόγοι δεν αναπτύξουν μια κριτική συνειδητοποίηση η οποία θα τους κατευθύνει στην «νέα πράξη», δεν θα μπορέσουν ποτέ να συνεισφέρουν αποτελεσματικά στα πραγματικά προβλήματα της καθημερινότητας, τα οποία αποτελούν ζητήματα της απελευθέρωσης τους. Οι ψυχολόγοι είναι αυτοί οι οποίοι θα πρέπει να σταματήσουν την αλλοτρίωση του ανθρώπου και των ομάδων που σχηματίζουν, βοηθώντας τους να αποκτήσουν μια κριτική συνειδητοποίηση όσον αφορά τον εαυτό τους και την πραγματικότητα. Λαμβάνοντας την έννοια αυτή ως τον ορίζοντα της ψυχολογικής δουλειάς που πρέπει να γίνει, διατηρείται η ανάγκη να επικεντρωνόμαστε στο προσωπικό, αλλά όχι στην βάση που το θέτει η κυρίαρχη ψυχολογία, δηλαδή ξεκομμένο από το κοινωνικό. Το προσωπικό εδώ, γίνεται αντιληπτό σαν μια διαλεκτική επικοινωνία ανάμεσα σε αυτό και στο κοινωνικό. Δεν υπάρχει άτομο χωρίς οικογένεια, δεν υπάρχει Εγώ χωρίς Εμείς, δεν υπάρχει ανθρώπινο ον χωρίς κοινωνία (Martin-Baro, 1994).

Η έννοια της συνειδητοποίησης προϋποθέτει ότι ένα ανθρώπινο όν αλλάζει όσο μετασχηματίζει τον τρόπο που αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα (Burton & Kagan, 2009). Προϋποθέτει ότι ένας άνθρωπος αλλάζει όταν υπόκειται στην διαδικασία αλλαγής των σχέσεων του με το περιβάλλον και κυρίως με τους ανθρώπους (Martin-Baro, 1994). Όσο κατανοεί ότι η αντίληψη της πραγματικότητας είναι μια ενεργή διαδικασία στην οποία επιτελείται η αποκρυπτογράφηση του κόσμου τόσο αλλάζει μέσα από αυτό. Αυτός ο διάλογος ανάμεσα στο άτομο και στην

πραγματικότητα, ανοίγει νέες δυνατότητες για δράση, όπου η νέα γνώση γύρω από την πραγματικότητα θα οδηγήσει σε μια νέα κατανόηση του πως είναι οι άνθρωποι στο παρόν και τι θα μπορούσαν να είναι στο μέλλον (Burton & Kagan, 2009). Μόνο μέσα από αυτό τον διάλογο μπορούμε να ξεφύγουμε από την «μηχανή παραγωγής» σχέσεων κυριαρχίας και υποταγής, καταπιεστών και καταπιεζόμενων (Martin-Baro, 1994).

Επιπλέον ο Baro είχε μια ιδιαίτερη αντίληψη πάνω στο ρόλο της θεωρίας και της ψυχολογικής γνώσης. Πίστευε ότι ο ρόλος της θεωρίας δεν είναι να προσδιορίζει τα προβλήματα του ανθρώπου, αντίθετα θεωρούσε ότι τα προβλήματα απαιτούν την δικιά τους θεωρητικοποίηση. Έτσι η θεωρία έχει έναν υποστηρικτικό χαρακτήρα, ο οποίος λειτουργεί σαν ένα προσχέδιο για να καθοδηγήσει την δράση. Την παραπάνω θέση την ονόμαζε *κριτικό ρεαλισμό* “*realismo critico*”, σε αντίθεση με την πιο συνήθη μέθοδο την οποία ονόμαζε *μεθοδολογικό ιδεαλισμό* “*idealismo-metodologico*”. Σύμφωνα με τον κριτικό ρεαλισμό, ο οποίος την δεκαετία του 90’ πρωτοστατεί στο κριτικό ρεύμα, η φύση της κοινωνικής πραγματικότητας είναι δύσκολο να κατανοηθεί, όχι μόνο για τους ανθρώπους, αλλά και για την θεωρία και την πρακτική της ίδιας της ψυχολογίας. Για το λόγο αυτό, είναι απαραίτητο να από-ιδεολογικοποιήσουμε την πραγματικότητα (Burton & Kagan, 2009).

Δεδομένου ότι η γνώση είναι κοινωνικά κατασκευασμένη, η καθημερινή εμπειρία είναι αναγκαίο να απο-ιδεολογικοποιηθεί. Αυτό όμως σημαίνει να ανακτηθεί η πραγματική εμπειρία των ομάδων και των ατόμων και να τους επιστραφεί πίσω με την μορφή αντικειμενικών δεδομένων. Στη βάση αυτού, οι άνθρωποι, μπορούν μετά, να χρησιμοποιήσουν τα δεδομένα προκειμένου να διαμορφώσουν μόνοι τους, μια συνείδηση, για την δικιά τους πραγματικότητα και κάνοντας το, θα είναι αυτοί οι οποίοι θα επιβεβαιώσουν την εγκυρότητα της αποκτηθείσας γνώσης. Σε κάθε περίπτωση, η διαδικασία απο-ιδεολογικοποίησης της κοινής λογικής, θα πρέπει να πραγματοποιηθεί με την μορφή «κριτικής συμμετοχής» στην ζωή των φτωχών ανθρώπων. Αυτού του είδους η συμμετοχή, θα συμβολίζει την αναχώρηση από τις κυρίαρχες μορφές έρευνας και ανάλυσης της ψυχολογίας (Martin-Baro, 1994).

Επομένως η αύξηση της κριτικής συνειδητοποίησης μέσα από την διαδικασία της από-ιδεολογικοποίησης σε συνδυασμό με την εισαγωγή στοιχείων και σχημάτων συλλογικής συνείδησης, μπορούν να βοηθήσουν όχι μόνο στην αναχώρηση από

μορφές έρευνας και ανάλυσης της κυρίαρχης ψυχολογίας αλλά στην ίδια την αποξήλωση του κυρίαρχου λόγου της ψυχολογίας. Έτσι θα ενεργοποιηθεί και η διαδικασία της από –αλλοτριώσης “de-alienation”, η οποία ήταν αναγκαία, εκείνη την περίοδο της κρίσης, στο λαό του El Salvador, προκειμένου να επεκτείνει τους ορίζοντες της συνείδησης επηρεάζοντας τις αποφάσεις των κοινωνικών ομάδων (Martin-Baro, 1994).

Σε όλα τα παραπάνω κοινός παρονομαστής είναι ο κοινωνικός προσανατολισμός. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω στην σκιαγράφιση του τι είναι σε γενικές γραμμές η ψυχολογία της απελευθέρωσης έγινε φανερό ότι ο κοινωνικός προσανατολισμό στρέφεται στα τμήματα του πληθυσμού τα οποία είναι καταπιεσμένα. Η αναγνώριση της συγκρουσιακής φύσης της κοινωνίας και της πανταχού παρούσας εξουσίας είναι θεμελιώδης και όχι απλά ζήτημα θεωρίας. Η εξουσία θα πρέπει να κατανοηθεί όχι μόνο σε μια διαπροσωπική βάση, αλλά, στην βάση της ίδιας της οργάνωσης της κοινωνίας. Γι αυτό, ο κλάδος της ψυχολογίας θα πρέπει να βάλει ένα τέλος στην εμμονική ενασχόληση του με τα εσωτερικευμένα προβλήματα του ατόμου και να επικεντρώσει την προσοχή του στην εξυπηρέτηση των αναγκών τμημάτων του πληθυσμού που έχουν πραγματικά προβλήματα. Και αυτοί είναι οι καταπιεσμένοι. Η προοπτική απόκτηση γνώσης για αυτούς τους ανθρώπους, παρέχει ουσιαστικό περιεχόμενο και σκοπό στο κλάδο της ψυχολογίας, θέτοντας ένα κριτήριο για το πώς πρακτικά η ψυχολογία μπορεί να βοηθάει τους ανθρώπους (Burton & Kagan, 2009).

Για να γίνει όμως αυτή η μεταστροφή σε όλα τα παραπάνω επίπεδα χρειάζεται να ανακτηθεί η ιστορική μνήμη, καθώς ο κυρίαρχος λόγος φρόντισε να κατασκευάσει μια πραγματικότητα α-ιστορική, που έπρεπε όλοι να την δεχτούν χωρίς δεύτερη κουβέντα. Και η ανάκτηση της ιστορικής μνήμης σημαίνει να ανακαλυφθούν, μέσω της συλλογικής μνήμης, εκείνα τα στοιχεία του παρελθόντος, που ήταν χρήσιμα στις καταπιεσμένες ομάδες και κυρίως αυτά που δίνουν διδάγματα για τους σημερινούς αγώνες ενάντια στην καταπίεση ενδυναμώνοντας αυτό που εξηγήσαμε πιο πάνω ως συνειδητοποίηση (Martin-Baro, 1994).

Τέλος, το στοιχείο της μεθοδολογικής εκλεκτικότητας συμπεριλήφθη στα σπλάχνα της ψυχολογίας της απελευθέρωσης. Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι η συμβολή της στο κριτικό ρεύμα, όσον αφορά το κομμάτι αυτό, ήταν πολύ σημαντική,

καθώς με την κριτική που άσκησε τόσο σε θεωρητικό επίπεδο στον κυρίαρχο κλάδο όσο και σε πρακτικό, μπόρεσε να το εμπλουτίσει με επιχειρήματα, θεωρία και νέες μεθοδολογίες. Η ψυχολογία της απελευθέρωσης δεν μπορούσε να έχει κοινή μεθοδολογία με την παραδοσιακή επιστήμη της ψυχολογίας. Τα πιεστικά κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπιζε ο λαός του El Salvador αλλά και ολόκληρης της Λατινικής Αμερικής είχαν ανάγκη από ένα διαφορετικό μεθοδολογικό «παράδειγμα» το οποίο θα μπορεί να εξυπηρετεί κομμάτι από τις ανάγκες τους (Burton & Kagan, 2009).

Γι αυτό το λόγο, πρώτα και κύρια χρησιμοποιήθηκε από πολλούς ερευνητές, όπως φάνηκε και στο Διεθνές Συνέδριο της Κοινωνικής Ψυχολογίας για την Απελευθέρωση το 1998, η Συμμετοχική Έρευνα Δράσης “Participatory Action Research (P.A.R.)”. Η τελευταία είναι μια μεθοδολογική διαδικασία-στρατηγική η οποία ενσωματώνει ενεργά τους ανθρώπους και τις ομάδες που επηρεάζονται από ένα πρόβλημα, στην δράση της, μετατρέποντας τους σε συν-ερευνητές. Ο χειραφετητικός της χαρακτήρας, αποδεικνύεται στην δυνατότητά της να ενδυναμώνει τους συμμετέχοντες και να ενισχύει τους πόρους τους. Αναδεικνύεται και από την ικανότητά της, να τους βοηθά να βρίσκουν οι ίδιοι νέους πόρους και να προσδιορίζουν τους εαυτούς τους σαν ικανούς πολίτες με δικαιώματα και υποχρεώσεις που υπερασπίζονται τα κεκτημένα τους και απαιτούν αυτά που τους αντιστοιχούν (Montero, 2009).

Μάλιστα, ενώ η συγκεκριμένη μεθοδολογία ήταν γενικά γνωστή και αξιοπρόσεκτη, στο κλάδο της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας, στο κλάδο της ψυχολογίας, μολονότι υπήρχε ως δυνατότητα, ήταν τόσο μεγάλη η καχυποψία απέναντι στην ποιοτική μεθοδολογία που χρειάστηκε να φτάσουμε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 για να αρχίζει να αλλάζει κάπως αυτή η αντίληψη. Κι αυτό συνέβη γιατί στα τέλη της δεκαετίας αυτής, οι σπουδές Κριτικής Κοινωνιολογίας, διεξαγόμενες από τον Orlando Fals Borda και άλλους κοινωνιολόγους μέλη της ομάδας La Rosca στην Κολομβία, άρχισαν να δημιουργούν αυτό που σήμερα ονομάζουμε Συμμετοχική Έρευνα Δράσης (Montero, 2009).

Σύμφωνα με τον Fals-Borda είναι μια μέθοδος μελέτης και δράσης συνδυασμένη με μία αλτρουιστική φιλοσοφία ζωής προσανατολισμένη στην αλλαγή και την βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών. Έχοντας ως σκοπό της, όχι μόνο να

εξηγήσει αλλά και να αλλάξει τις καταστάσεις, η ολιστική της επιστημολογία αναφέρεται στην διαλεκτική όπου το «τι είναι» μπορεί να προσδιοριστεί στο πλαίσιο του «τι θα μπορούσε να είναι» (Jimenez-Dominguez, 2009). Ακόμη, ο Baro ήταν πεισμένος ότι η συμμετοχική έρευνα δράσης ήταν η κατάλληλη εναλλακτική απέναντι στο θετικισμό. Ήταν ο σωστός δρόμος για την ψυχολογία που ήθελε να δημιουργήσει, μια ψυχολογία μαζικής κατανάλωσης¹⁶ (Jimenez-Dominguez, 2009).

Επιπρόσθετα μια δεύτερη μέθοδος ήταν η βιογραφική. Περιλάμβανε ιστορίες, αφηγήσεις από την ζωή κάποιου όπως και αυτοβιογραφίες. Η προσέγγιση αυτή διαμόρφωνε τόσο στους ερευνητές όσο και στους ανθρώπους των οποίων η ζωή ήταν υπό έρευνα μια σχέση συνεργασίας. Προσέφερε ένα είδος «ιστορικής ανάρρωσης», αφού ο κριτικός στοχασμός πάνω σε θαμμένα προσωπικά γεγονότα και σχέσεις που τους πονούσαν, είχε ως απώτερο σκοπό την συνειδητοποίηση και την αποδοχή τους. Χρησιμοποιώντας την συνείδηση με μία απελευθερωτική λογική, δίνεται η δυνατότητα στο συμμετέχον, να επαναφέρει τη μνήμη του, να επεξεργαστεί εκ νέου αυτό το οποίο τον πλήγωσε και να αποδεχτεί τα γεγονότα που συνέβησαν. Έχοντας αυτού του είδους την γνώση ή αυτογνωσία, μπορεί να ξεκινήσει ο μετασχηματισμός των σχέσεων, της ταυτότητας και της δράσης του ίδιου του είναι (Montero, 2009).

Σαν μεθοδολογικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε και η διαδικασία του προβληματισμού “problematization”, πάνω σε ένα ζήτημα. Η έννοια, αυτή, κατασκευάστηκε από τον Freire σε συνάρτηση με αυτό στο οποίο αντιτασσόταν και ονόμαζε “banking education”, δηλαδή, ένα τύπο εκπαίδευσης ο οποίος, όπως στις τράπεζες καταθέτει κάποιος τα λεφτά του, έτσι στο σχολείο, οι μαθητές μετατρέπονται σε ένα είδος «κατάθεσης» ιδεών άλλων ανθρώπων, χωρίς να συζητείται η σημασία τους και η χρησιμότητα τους. Απέναντι λοιπόν σε αυτού του είδους την εκπαίδευση, που γινόταν αντιληπτή σαν μια ακόμη μορφή καταπίεσης, προέταξε την απελευθερωτική εκπαίδευση η οποία θα προβλημάτιζε τα παιδιά, θα τους διαμόρφωνε μια κριτική συνείδηση και θα παρήγαγε γνώση τόσο για αυτά όσο και για το δάσκαλο τους (Montero, 2009).

Στην βάση αυτού, η διαδικασία του προβληματισμού, ξεκινάει όταν μια ερώτηση ή δράση ενέχει μια μορφή αμφισβήτησης ως προς την εξήγηση που δίνεται για ένα γεγονός ή περιστατικό της καθημερινής μας ζωής. Ο προβληματισμός

¹⁶ Έτσι μεταφράζουμε τον όρο “popular psychology”.

συμβάλει στην περαιτέρω συνειδητοποίηση του ανθρώπου, δίνοντας του την ευκαιρία να γνωρίσει τις ικανότητες που έχει για να αλλάξει κάτι. Απελευθερώνει την δυνατότητα για ανθρώπινη, πολιτική και κοινωνική δράση. Είναι μια στρατηγική, η οποία βοηθά το άτομο να αναπτύξει την κριτική του συνείδηση και να μετασχηματίσει μέσα από την θέση που λαμβάνει στην δράση και στο συλλογισμό που απαιτεί η διαδικασία, τις αλλοτριωμένες και «φυσικοποιημένες» συνθήκες. Είναι μια διαδικασία, εν τέλει, που υφίσταται μέσα στις σχέσεις, εξωτερικές – εσωτερικές (Montero, 2009).

Καθώς η διαδικασία του προβληματισμού σαν μεθοδολογικό εργαλείο δεν έχει τεχνικές ή οδηγίες που μπορούν να γενικευτούν σε κάθε πιθανή περίπτωση, διέπεται από *αρχές* πάνω στις οποίες η πρακτική μπορεί να χτιστεί. Αυτές λοιπόν οι αρχές ξεκινούν με την αναγκαιότητα του να μπορεί κάποιος να ακούει. Αν κάποιος μπορεί να ακούσει τον άλλον, μπορεί να μάθει και να μιλάει με τους ανθρώπους, να δημιουργεί *σχέσεις διαλόγου*. Αν το καταφέρει αυτό, θα χρειαστεί να προσέξει τον *τρόπο* με τον οποίο θα συμμετέχει στον διάλογο (π.χ. να μην σηκώνει τον τόνο της φωνής του ή να μην είναι χειριστικός). Διάλογος σημαίνει *επικοινωνία* μέσα από την οποία γίνεται η ανταλλαγή της γνώσης, κάτι το οποίο απαιτεί *σεβασμό* στον συνομιλητή. Με κεκτημένα τα παραπάνω, η διαδικασία του προβληματισμού, μέσα από το διάλογο, *ξεδιπλώνει καταστάσεις της καθημερινής πραγματικότητας*, καλλιεργώντας την *συνείδηση* των συμμετεχόντων. Έχει έναν *αναστοχαστικό χαρακτήρα*, ο οποίος βασίζεται στο *κριτικό περιεχόμενο* του προβληματισμού (Montero, 2009).

Ένα παράδειγμα της διαδικασίας του προβληματισμού είναι η ανάλυση των συμβολικών αναπαραστάσεων. Κάποιες φορές είναι συγκεκριμένες καταστάσεις που είχαν ή έχουν αρνητικά αποτελέσματα και θα πρέπει να κατανοηθούν πριν μπούμε στην διαδικασία να τις αλλάξουμε. Έτσι, θα ήταν χρήσιμο να ζητηθεί από τους ανθρώπους να κάνουν μια συμβολική περιγραφή του πώς βλέπουν την κατάσταση ή πώς θα ήθελαν να είναι. Αυτή η συμβολική αναπαράσταση μπορεί να είναι κάποια δικά τους γραπτά κείμενα όπως ποιήματα, παραμύθια όπως και ζωγραφιές η οποία θα παρουσιαστεί και θα συζητηθεί «κριτικά» στα πλαίσια μιας συλλογικής διαδικασίας (Montero, 2009).

4.4. Η Post-colonial συμβολή της Λατινικής Αμερικής στο ρεύμα της Κριτικής Ψυχολογίας

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο αυτό, είναι σημαντικό να συγκρατήσουμε πως τα ρεύματα της φιλοσοφίας και της θεολογίας τα οποία επηρέασαν την ψυχολογία της απελευθέρωσης, συνολικά και συλλογικά προσέφεραν στο κριτικό ρεύμα την θεωρία που ονομάζεται “post-colonial theory”. Η έννοια του “post-colonial” θέτει στο επίκεντρο τον καταπιεσμένο. Το γεγονός ότι η ψυχολογία της απελευθέρωσης αλλά και η Κριτική Κοινωνική Ψυχολογία στην Λατινική Αμερική έθεσε την καταπίεση και το καταπιεζόμενο σαν βάση για τη θεωρία και την πρακτική της, άνοιξε το δρόμο για να τεθεί το post-colonial και η συνεπαγόμενη θεωρία του σαν ένα ακόμη ρεύμα/διάσταση της Κριτικής Ψυχολογίας.

Ο ρόλος της θεωρίας αυτής ήταν να ξεσκεπάσει την αποικιακή κυριαρχία που υφίστατο πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής στο παρελθόν και να αναδείξει τα αποτελέσματα της στην σύγχρονη πραγματικότητα. Το ποια ήταν η αποικιοκρατία και τι συνθήκες επικράτησαν από το παρελθόν μέχρι σήμερα βοήθησε να γίνουν κατανοητές ανησυχίες σχετικές με το νεοφιλελευθερισμό, την παγκοσμιοποίηση, την μετανάστευση και τα κοινωνικά κινήματα. Για παράδειγμα, στην Βολιβία, το Περού και το Εκουαδόρ, η παρουσία αριστοκρατικών προνομίων, «ηγετικού» δεσποτισμού, της εργασίας ως δουλείας και μορφών ρατσισμού είναι μια συνεχής και θλιβερή ανάμνηση ότι αυτά τα μέρη αποτέλεσαν «πειραματικά εργαστήρια» την Ισπανικής αποικιοκρατίας (Salvatore, 2010). Ή για παράδειγμα το καθεστώς της δικτατορίας που υπήρχε στην Χιλή με τον Pinochet δεν είναι αποκομμένο από τις βάρβαρες πολιτικές των Η.Π.Α. ενάντια στην Λατινική Αμερική, που επικρατούν μέχρι και σήμερα με άλλη μορφή «αποικιοκρατίας» (Gonzalez Rey & Martinez 2013).

Σε κάθε περίπτωση όμως το παράδειγμα, της Βραζιλίας, που αναφέρθηκε παραπάνω με το καθεστώς της δικτατορίας, της κρίσης της κοινωνική ψυχολογίας και την αναγκαιότητα ύπαρξης μια Κριτικής Κοινωνικής ψυχολογίας, αποδεικνύει ότι οι αποικιακές και ελιτίστικες διαστάσεις της ψυχολογίας δεν μπόρεσαν να αφομοιωθούν και να γίνουν αποικία του κλάδου. Αντίθετα έδωσαν το έναυσμα για την διαμόρφωση μια άλλης ψυχολογίας πολύ πιο κοινωνικής και κριτικής απελευθερωμένης από την καταπίεση του κυρίαρχου κλάδου, αφοσιωμένης στις αναλύσεις των σχέσεων εξουσίας, στη συνειδητοποίηση της, στην κοινωνική αλλαγή που ήθελε να επιφέρει

και τέλος στο μεράκι που είχε να επινοήσει μεθοδολογίες που θα ενίσχυαν την συμμετοχή, την δράση και την παρέμβαση των κοινωνικών μειονοτήτων (Toneli, Maheire, Perucchi, Mayorga, Mountian & Maximo Prado, 2013).

Έτσι κάνοντας μια σύντομη ανασκόπηση, η καθοριστική συμβολή της Λατινικής Αμερικής στο ρεύμα της Κριτικής Ψυχολογίας ήταν ακριβώς το γεγονός ότι έθεσε την βάση μελέτης της την καταπίεση και τον καταπιεζόμενο αναδεικνύοντας πως ο ρόλος μιας πραγματικά Κοινωνικής Κριτικής επιστήμης είναι να ανατροφοδοτεί τον λαό με θεωρία και πράξεις πάνω στα πραγματικά καθημερινά του προβλήματα. Και στην Λατινική Αμερική η καταπίεση, ήταν καθημερινό πρόβλημα, αν σκεφτούμε το αποικιοκρατικό πνεύμα και τους πολέμους που διεξήχθησαν έως τώρα. Βάση αυτού προχώρησαν και σχεδίασαν άλλου είδους μεθοδολογίες και έχτισαν μια μετά-αποικιοκρατική θεωρία (post-colonial theory), ικανή να μεταλαμπαδεύσει την θεωρία που εξήγαγαν από τις καθημερινές κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες στην Ευρώπη αλλά και στην Αφρική, διαμορφώνοντας ένα ακόμη ρεύμα στα σπλάχνα της Κριτικής Ψυχολογίας.

Κεφάλαιο 5^ο: Η Κρίση στην Κοινωνική Ψυχολογία και οι θεωρητικές της προεκτάσεις

Στο παρόν κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί και το τελευταίο, το ενδιαφέρον εντοπίζεται στο πως δημιουργήθηκε ο κλάδος της Κοινωνικής Ψυχολογίας και κυρίως πως η κρίση της Κοινωνικής Πειραματικής Ψυχολογίας έστρωσε το δρόμο για να αναδειχθούν ρεύματα και κομμάτια της Κριτικής Ψυχολογίας όπως αυτό του κοινωνικού κονστρουξιονισμού και του κριτικού ρεαλισμού. Οι νέες θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις που προέκυψαν μέσα από την κρίση έδωσαν την δυνατότητα να διανθιστεί περαιτέρω το ρεύμα της Κριτικής Ψυχολογίας και να σχηματιστεί μέσα στα σπλάχνα του αυτό που ονομάζουμε Κριτική Κοινωνική Ψυχολογία.

Η κοινωνική ψυχολογία της μοντέρνας εποχής γεννήθηκε την περίοδο μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Η συγκεκριμένη χρονική στιγμή είναι πολύ κομβική για να καταλάβουμε πως προέκυψε αργότερα αυτό που ονομάζουμε «Κρίση της Κοινωνικής Ψυχολογίας». Γι αυτό το λόγο ας σταθούμε λίγο στο τι σήμαινε αυτός ο πόλεμος ως προς την ανάπτυξη της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Είναι γεγονός ότι μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο εδραιώθηκε η λογική των ψυχομετρικών τεστ. Καθώς ο πόλεμος απαιτούσε την στρατολόγηση μεγάλου τμήματος του πληθυσμού έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος ώστε οι στρατολογημένοι να κατανεμηθούν σε καθήκοντα που θα ήταν αποδοτικοί για τις ανάγκες της στρατιωτικής μηχανής. Κατά την διάρκεια που εξελισσόταν ο Πρώτος παγκόσμιος, στην ψυχολογία δύο ήταν οι κύριες θεωρητικές τάσεις, ο συμπεριφορισμός στην Αμερική και η Gestalt στην Αυστρία και Γερμανία, όπου αργότερα μετά την άνοδο του φασισμού στην Ευρώπη και την μετακίνηση των κοινωνικών ψυχολόγων στην Αμερική θα μετουσιωθεί στην τάση της Γνωστικής Ψυχολογίας (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Αν λοιπόν ο Πρώτος Παγκόσμιο Πόλεμος ήταν αυτός ο οποίος εδραίωσε την ψυχομετρική αξιολόγηση με τα αντίστοιχα τεστ της ο Δεύτερος, άνοιξε τον δρόμο για την έρευνα σε θέματα προσαρμογής και συμμετοχής στρατιωτών στον πόλεμο όπως και τις συνέπειες του σε τεχνικές που είχαν να κάνουν με την μέτρηση των στάσεων, πρόβλεψη συμπεριφοράς αλλά και διεξαγωγή ψυχολογικού πολέμου. Μάλιστα πάρα

πολλές έρευνες που έλαβαν χώρα μετά το τέλος του πολέμου αλλά και λίγο πιο πριν στα παραπάνω θέματα χρηματοδοτήθηκαν από τμήματα του αμερικάνικου στρατού και κυβερνητικά ιδρύματα προκειμένου να παράγουν, ερευνώντας πειραματικά, γνώση ικανή να χειραγωγήσει και να ελέγξει το πληθυσμό (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Το κυρίαρχο ρεύμα της ψυχολογίας στις χώρες της Δύσης αναδεικνυόταν σε μια λειτουργιστική, θετικιστική προσέγγιση συνοδευόμενη από μια νατουραλιστική ερμηνεία κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών. Η επικράτηση λοιπόν του θετικισμού και του πειραματισμού κατέστη δυνατή λόγω της σύνδεσης της με μια εργαλειακή αντιμετώπιση ψυχολογικής γνώσης από τους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου. Δεν είναι τυχαίο ότι θεσμικά η ψυχολογία στην Αμερική αναγνωρίστηκε μετά την χρήση-χρησιμοποίηση ψυχολόγων ως στελεχών στον αμερικάνικο στρατό (Δαφέρμος & Μαρβάκης, 2013). Έτσι η εμπειρία του πολέμου ήταν καθοριστικής σημασίας για την διαμόρφωση μιας κοινωνικής πειραματικής ατζέντας στην ψυχολογία με κύρια θεωρητική τάση τον μηγεϋβιορισμό. Γι αυτό και μετά το πέρας του πολέμου η αμερικάνικη κοινωνική ψυχολογία άρχισε να διαδίδεται ταχύτατα σε πολλές χώρες της Ευρώπης με αποτέλεσμα τα επόμενα χρόνια οι Ευρωπαίοι κοινωνικοί ψυχολόγοι να προσκολλούνται εξολοκλήρου στην αμερικάνικη πειραματική κοινωνική ψυχολογία (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Υιοθέτησαν και υποτάχτηκαν σε αυτή και η νοοτροπία της ατομικιστικής ψυχολογίας κυριάρχησε μέχρι και τις δεκαετίες του 1960-1970, οπότε και αρχίζουν να δυναμώνουν οι κριτικές φωνές, δημιουργώντας αυτό που έχει επικρατήσει να ονομάζεται «η κρίση» στην κοινωνική ψυχολογία. Η κρίση ήταν ένα φαινόμενο έντονης δυσαρέσκειας και αμφισβήτησης ως προς αυτό στο οποίο είχε μεταλλαχθεί η Κοινωνική Ψυχολογία, ένα πειραματικό εργαστήριο μακριά από τα φώτα της κοινωνικής πραγματικότητας. Το τελευταίο σε συνδυασμό με την μη πολιτική της θέση και την κατ' επίφαση ουδετερότητά της (θυμίζω τον ρόλο της στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο) ήταν αρκετό για να επιφέρει την περίφημη κρίση στα σπλάχνα της. Ας σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι την ίδια περίοδο που αναδύοταν η «κρίση», δεν είναι τυχαίο ότι το αντιψυχιατρικό κίνημα έθετε υπό αμφισβήτηση τις αυστηρά ατομικιστικές προσεγγίσεις της τρέλας ενώ το φεμινιστικό κίνημα αρχίζει να ταράσσει τα γαλήνια νερά της ουδετερότητας της επιστήμης (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Δεν προέκυψε λοιπόν, από το πουθενά αυτή η κρίσιμη - κριτική μάζα ψυχολόγων που εναντιώθηκαν στο παραμορφωμένο σώμα ψ-επιστήμης που είχε σχηματιστεί μέχρι τότε. Υπήρχε έντονη η ανάγκη να δημιουργηθεί μια κοινωνική ψυχολογία που θα αποκαθιστούσε μια για πάντα την σχέση της με το κοινωνικό. Αυτή η στροφή προς το κοινωνικό απαιτούσε και για πολλούς και μια στροφή σε άλλου είδους μεθοδολογίες, πολύ πιο ποιοτικές, οι οποίες θα ήταν ικανές να δώσουν έμφαση στο νόημα και την νοηματοδότηση της προσωπικής - κοινωνικής εμπειρίας. Αυτό φάνηκε ξεκάθαρα και από τις φεμινίστριες, όπως είδαμε πρωτύτερα στο αντίστοιχο κεφάλαιο, οι οποίες ασκώντας κριτική στην πειραματική κοινωνική ψυχολογία και την λογική «ελέγχω – προβλέπω» ως μια φαλλοκρατική πρακτική άφησαν μια αδιαμφισβήτητα εξαιρετική μεθοδολογική παρακαταθήκη (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Έτσι από την κρίση στην κοινωνική ψυχολογία προέκυψαν διάφορες σχολές/ Παραδείγματα που προσπάθησαν να αποκαταστήσουν τη σχέση του κλάδου με το κοινωνικό και αυτή να αποτυπωθεί σε μια νέα ερευνητική ατζέντα της κοινωνικής ψυχολογίας. Οι διάφορες σχολές που προέκυψαν ξεκινούσαν από αυτή της κοινωνικής νόησης (social cognition), τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας του Henri Tajfel (social identity theory), τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων του Serge Moscovici (social representation theory) και τη πολιτισμική-διαπολιτισμική ψυχολογία (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Η θεωρία της κοινωνικής νόησης κινείται γύρω από το χώρο της αντίληψης του ατόμου και προσδιορίζεται ως κοινωνική επειδή δίνει έμφαση στο διαπροσωπικό, δια-υποκειμενικό και αναστοχαστικό χαρακτήρα της ενώ ο ίδιος ο όρος νόηση τονίζει το γνωστικό επίπεδο ανάλυσης που ενυπάρχει εντός της κοινωνικής ψυχολογίας. Οι άνθρωποι σύμφωνα με αυτή την θεωρία μαθαίνουν παρατηρώντας και ακούγοντας άλλους ανθρώπους (social learning) και αυτού του είδους η μάθηση –κοινωνική μάθηση- περιλαμβάνει ανθρώπους που δεν μαθαίνουν από μόνοι τους αλλά παρατηρούν τις πράξεις των άλλων και επεξεργάζονται τα μηνύματα που λαμβάνουν. Γι αυτό και η κοινωνική νόηση προσδιορίζεται με τον όρο «κοινωνική» καθώς αναφέρεται στη μάθηση που έχει να κάνει με τις συναναστροφές με άλλους ανθρώπους. Μάλιστα οι αρχές που διέπουν την κοινωνική νόηση (αρχές οργάνωσης, ερμηνείας, ενεργοποίησης και χρήσης της γνώσης) θεωρείται ότι είναι προσαρμοσμένες στην ανθρώπινη επιβίωση και ότι παρέχουν ατομική και κοινωνική

ρύθμιση (self/ social regulation). Χωρίς αυτές τις αρχές, υπήρχε τότε η εντύπωση ότι δεν θα μπορούσε να υπάρξει αυτού του είδους η κοινωνική μάθηση που θα επέτρεπε στους ανθρώπους να προβλέπουν, να σχεδιάζουν και να ελέγχουν την συμπεριφορά τους σαν ένα κομμάτι αποτελεσματικής αυτό-ρύθμισης σε σχέση με τους άλλους ανθρώπους (Higgins, 2000).

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, του Henri Tajfel , εστιάζει σε αυτό που λέμε “the group in the individual”, ότι δηλαδή ένα κομμάτι της ιδέας του εαυτού μας (self-concept) προσδιορίζεται από το «ανήκειν» μας σε κοινωνικές ομάδες. Οι άνθρωποι κατηγοριοποιούν τον εαυτό τους αλλά και τους άλλους, σαν να ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και αξιολογούν αυτές τις κατηγοριοποιήσεις. Με την ιδιότητα του μέλους σε κάποια ομάδα προσδιορίζεται η κοινωνική τους ταυτότητα και μάλιστα επειδή ταυτόχρονα θέλουν να ενισχύσουν την αυτοεκτίμηση τους (ως μια και από τις αρχές της παρούσας θεωρίας, κοινωνική κατηγοριοποίηση, κοινωνική σύγκριση, κοινωνική ταυτότητα και αυτοεκτίμηση) προσπαθούν να αναπτύξουν μια θετική κοινωνική ταυτότητα. Είναι μια κοινωνικό-ψυχολογική θεωρία που προσπαθεί να εξηγήσει την νόηση και την συμπεριφορά με την βοήθεια των διαδικασιών των ομάδων. Σε αντίθεση με οποιαδήποτε άλλη κοινωνική ψυχολογική θεωρία δεν ξεκινά με συμπεράσματα βασισμένα στο άτομο αλλά σε μια κοινωνική ομάδα (Treppe, xx).

Επιπλέον η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων του Serge Moscovici έθεσε για πρώτη φορά το ερώτημα πως ερμηνεύουν οι άνθρωποι τον κόσμο και μάλιστα τι είδους εικόνες υπάρχουν πίσω από τις λέξεις με τις οποίες ντύνουν την αναπαράστασή τους. Διαπιστώνοντας ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι σύνολα εννοιών, προτάσεων και εξηγήσεων που παράγονται στην καθημερινή ζωή κατά την διάρκεια της διαπροσωπικής επικοινωνίας με σκοπό την εξήγηση της πραγματικότητας, ο Moscovici τις τοποθέτησε τόσο στο νου των ανθρώπων όσο και μέσα σε κυκλοφορία μέσα στην κοινωνία, καθώς θεωρούσε ότι παράγονται μέσα στην σκεπτόμενη κοινωνία. Συγκεκριμένα πίστευε ότι διευκόλυναν το άτομο να προσανατολιστεί και να χειριστεί τον υλικό και κοινωνικό κόσμο όπως και ότι διευκόλυναν την επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας. Αντιτασσόμενες στον ατομικισμό των στάσεων που αποτελούσε θεσμό εκείνη την περίοδο στο χώρο της κοινωνικής πειραματικής ψυχολογίας προέταξαν τον κοινωνικό τους χαρακτήρα αφού αποτελούσαν αναπαραστάσεις της ίδιας της κοινωνικής πραγματικότητας

γεννώμενες μέσα από την επικοινωνία, παρέχοντας κώδικα επικοινωνίας και έναν τρόπο διάκρισης των κοινωνικών ομάδων (Moscovici, 1963).

Τέλος οι παραπάνω θεωρίες/ παραδείγματα μαζί με την θεωρία την πολιτισμικής/ δια-πολιτισμικής ψυχολογίας που αποτέλεσε ένα ακόμη «παράδειγμα» απέδειξαν εν τέλει στην ουσία τους ότι μόνο μερικώς κατάφεραν να επιτύχουν τον στόχο τους. Κι αυτό συνέβη γιατί εξακολούθησαν να διατηρούν σε διαφορετικό βέβαια βαθμό, η κάθε θεωρία, μια εξωτερική σχέση ανάμεσα στο άτομο και στην κοινωνία. Το άτομο δηλαδή και η κοινωνία παρουσιάστηκαν σαν δυο ξεχωριστές οντότητες που απλώς με κάποιο τρόπο σχετίζονται και όχι σαν μια οντότητα η οποία αλληλοεξαρτάται και από τα δύο μέρη από τα οποία αποτελείται. Αυτές οι θεωρίες μολονότι προσπάθησαν να συνδέσουν το ατομικό με το κοινωνικό δεν κατάφεραν να αποκοπούν από τις βαθιές ατομικιστικές ρίζες της κυρίαρχης ιδεολογίας η οποία δεν έκανε βήμα πίσω από την αντίληψη του ατόμου ως αυθυπόστατης οντότητας (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Η κρίση όμως αυτή σε συνδυασμό με την αποτυχία των κρίσιμων παραπάνω παραδειγμάτων άνοιξε το δρόμο για αυτό που σήμερα θεωρούμε και αποκαλούμε πιο ξεκάθαρα Κριτική Ψυχολογία. Μπορεί τα ενδιαφέροντα των παλιών παραδειγμάτων να εξακολουθούσαν να αντανακλώνται στο τρίπτυχο πρόβλεψη-έλεγχος-ανάλυση και οι προσπάθειες προς έναν πιο κοινωνικό χαρακτήρα της ψυχολογίας μέσα από τις θεωρίες της νόησης, της ταυτότητας, των αναπαραστάσεων και της πολιτισμικής ψυχολογίας να είχαν αποτύχει, η κριτική όμως που ασκήθηκε σε αυτά βασισμένη στην μη πολιτική θέση της επιστήμης και συνδυασμένη με την δεύτερη γνωστική επανάσταση που βρισκόταν στο προσκήνιο κατάφερε να αναδείξει ως νέα παραδείγματα την κατανόηση, την περιγραφή, το νόημα, την ερμηνεία, το λόγο (discourse), το πολιτισμικό περιβάλλον και την υποκειμενικότητα μέσα από συγκεκριμένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις (Smith, Harre & Langenhove, 1995).

Η μελέτη της καθημερινής χρήσης της γλώσσας ή καλύτερα του λόγου μετατρέπεται εκείνη την περίοδο σε μια από τις θεμελιώδεις αρχές του νέου Παραδείγματος της Ψυχολογίας και κορυφαία κατάκτηση της δεύτερης γνωστικής επανάστασης. Ο Harre χρησιμοποιεί τον όρο «Δεύτερη Γνωστική Επανάσταση» για

να περιγράψει το ρεύμα από τον συμπεριφορισμό και τον γνωστικισμό¹⁷ στον λόγο όπου οι έννοιες δεν εξαφανίζονται αλλά μετατοπίζονται σε μια σφαίρα του λόγου, με την γλώσσα να κατέχει κεντρική θέση (Smith, Harre & Langenhove, 1995). Στο τέλος, λοιπόν της δεκαετίας του 1960, έχοντας ο θετικισμός υποστεί μια αβυσσάλεα κριτική υπήρξε η ανάγκη να γίνει ένα βήμα μπροστά. Ένα βήμα που θα προσπερνούσε τόσο τον θετικισμό αλλά και ολόκληρη την σχολή του δομισμού (structuralism) (Parker, 1989).

Και αυτό ήταν το συγκεκριμένο γύρω από το οποίο ο Jacque Derrida δημοσίευσε μια σειρά από έρευνες που ασκούσαν κριτική στις υποτιθέμενα σύγχρονες ανθρωπιστικές σπουδές, παρέχοντας ταυτόχρονα χρήσιμους και πρωτοπόρους τρόπους σκέψης πάνω στην έννοια του κειμένου (text), στην αποδόμηση του και στην καλλιέργεια του μεταδομιστικού (post-structuralist) ρεύματος. Ασχολήθηκε πολύ με τα κείμενα της κοινωνικής ψυχολογίας και ισχυρίστηκε ότι κάθε κείμενο είναι ένας ιστός ντυμένος με σημασίες που ενέχουν εξουσία (power) και κάθε προσπάθεια αποδόμησης του είναι ένα εγχείρημα να μεταβούμε πίσω από το κείμενο, αποκαλύπτοντας την αληθινή του σημασία, χρησιμοποιώντας το ως «όπλο» ενάντια στην ιδεολογία την οποία φέρει. Η αποδόμηση ως μεθοδολογικό εργαλείο, αποκαλύπτει τις σχέσεις εξουσίας που ενσωματώνουν τα κείμενα και ειδικά αυτά της Κοινωνική πειραματική ψυχολογίας (Parker, 1989).

Επιπλέον θεωρώντας ότι η γνώση είναι κοινωνικά κατασκευασμένη, κάτι το οποίο αργότερα θα αποτελέσει αξίωμα στην θεωρία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, και στρέφοντας τον ενδιαφέρον στο πώς αυτό αναδεικνύεται μέσα από την γλώσσα και την αποδόμηση της, παρήχθη ένα πολύ σημαντικό κομμάτι κριτικής εργασίας με αφετηρία τον κλάδο της κοινωνιολογίας και τα δύο θεωρητικά ρεύματα, αυτά της κοινωνιολογίας κειμένου (textual sociology) και το πρώτο κύμα της εθνομεθοδολογίας (ethnomethodology). Μάλιστα ο Derrida, πίστευε, ότι η επιτυχημένη αποδόμηση του κλάδου της Κοινωνικής ψυχολογίας θα επιτευχθεί όταν η ίδια θα κατανοήσει διαφορετικά την έννοια του υποκειμένου και οι κοινωνικές σχέσεις θα μελετώνται πάνω στην βάση της πολιτικής διάστασης (Parker, 1989).

¹⁷ Είναι χρήσιμο στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι στη Πρώτη Γνωστική Επανάσταση η οποία έλαβε χώρα την δεκαετία του 1950-1960, το εγχείρημα επικεντρώθηκε στο να μεταβούμε από την θεωρία του συμπεριφορισμού σε μια γνωστική προσέγγιση

Έχοντας, λοιπόν, στο προσκήνιο τον Λόγο, ως κεντρική ιδέα της Δεύτερης γνωστική επανάσταση, συνδυαστικά με την κριτική που ούτως ή άλλως υπόκειντο η κοινωνική πειραματική ψυχολογία μέσα στο πλαίσιο της κρίσης αναδύθηκαν και η Διαλογική Ψυχολογία, η Αφηγηματική και οι μεταμοντέρνες κοινωνικές κονστρουξιονιστικές προσεγγίσεις - προσεγγίσεις κορμός στην ιστορία και ανάδειξη της Κριτικής Ψυχολογίας - κυρίως την δεκαετία του 1980 (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Η εκπρόσωπο της Διαλογικής ψυχολογίας θεωρούν ότι δεν μπορεί κάποιος να βρεθεί έξω από διαλογικές μορφές επικοινωνίας ή να χρησιμοποιεί κάποια άλλη ειδική γλώσσα για να περιγράψει ή να εξηγήσει αυτές τις μορφές επικοινωνίας που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι στην καθημερινότητά τους. Με άλλα λόγια δεν υπάρχει μια ειδική θεωρητική γλώσσα η οποία μπορεί να αντικαταστήσει τις κοινές μορφές ομιλίας των ανθρώπων, ούτε υπάρχουν ειδικές πρόσθετες γλωσσολογικές έννοιες. Η σκέψη κάποιου ατόμου συνδέεται με την συζήτησή που κάνει με άλλους ανθρώπους· συνδέεται με τον έξω κόσμο. Και μάλιστα μέσα από την συζήτηση που κάνει με τους άλλους ανθρώπους, ασκεί κριτική στις πράξεις του ή τις δικαιολογεί και αποφασίζει τελικά αν η συμπεριφορά του, είναι μια πιθανή μορφή κοινωνικής ζωής, που είναι αποδεκτή από τους άλλους, όντας είτε πραγματική είτε φανταστική. Και η διαδικασία αυτή δεν λαμβάνει χώρα σε αφαιρετικές φόρμουλες αλλά στον ίδιο τον λόγο (Smith, Harre & Langenhove, 1995).

Η Αφηγηματική ψυχολογία, από την άλλη, η οποία αναδύθηκε από το γενικότερο κλίμα αναδιάρθρωσης της επιστήμης κατά την διάρκεια της Δεύτερης Γνωστικής Επανάστασης, αποτέλεσε ένα από τα πολλά νέα πεδία έρευνας τα οποία επέκτειναν την αφηγηματική μελέτη του τρόπου με τον οποίο λειτουργούν οι ιστορίες. Το αφήγημα λειτουργεί εδώ ως θεμελιώδης διαδικασία κατανόησης, ως βασική συνιστώσα μέσα από την οποία μπορούμε να κατανοήσουμε τον κόσμο. Μάλιστα η Αφηγηματική ψυχολογία ως τάση έχει συγχωνευτεί τα τελευταία χρόνια, χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα, με μια άλλη αντίστοιχα ευρεία, τον κονστρουξιονισμό. Η σχολή αυτή όπως θα δούμε και πιο κάτω ερευνά την προσωπικότητα ως προϊόν του δημόσιου λόγου (discourse) και όχι ως προϊόν εσωτερικών ψυχικών διεργασιών (Smith, Harre & Langenhove, 1995).

Στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό (social constructionism), τώρα, τόσο η υπόθεση μιας κρυμμένης πραγματικότητας όσο και το παράδειγμα του ατόμου ως υποκειμένου - χαρακτηριστικά και τα δύο της σύγχρονης γνωστικής ψυχολογίας που επικράτησε μετά την Πρώτη Γνωστική Επανάσταση- που προσπαθεί να γνωρίσει έναν αντικειμενικό κόσμο, εγκαταλείπονται. Αντίθετα, η υπόθεση που αναπτύσσεται είναι ότι ζούμε σε έναν ασταθή, μεταβαλλόμενο, ασαφή και αναπτυσσόμενο κόσμο ο οποίος μπορεί να καθοριστεί ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης επικοινωνιακής δραστηριότητας (Smith, Harre & Langenhove, 1995).

Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός ξεκίνησε ως μια προοδευτική δύναμη, αποδεκτή στην πλειοψηφία του μεταμοντέρνου χώρου, η οποία εναντιώθηκε στην ουσιοκρατία¹⁸ (essentialism) ως μορφή εκπροσώπησης του βιολογικού αναγωγισμού (biological reductionism), του ντετερμινισμού¹⁹ (determinism) και του θεμελιωτισμού (foundationalism) όπως και στις ποσοτικές μεθοδολογικές παραδοχές που χαρακτήριζαν και χαρακτηρίζουν την κυρίαρχη πειραματική επιστήμη, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι η σχέση του αργότερα με τις κοινωνικές συνθήκες δεν μετατράπηκε σε εκσυγχρονιστική αντί της συγκρουσιακής που φαινόταν να πρεσβεύει (Μαρβάκης & Μεντίνης, 2011).

Σε κάθε περίπτωση για την χρονική περίοδο που εξετάζουμε οι ιδέες του είναι πολύ ριζοσπαστικές και καθόρισαν την πορεία του κριτικού ρεύματος. Σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουξιονιστές τα υποκείμενα δεν μπορούν να αναπαραστήσουν με ακριβή και αντικειμενικό τρόπο τον εξωτερικό κόσμο ούτε να δημιουργήσουν καθολικές αλήθειες σχετικά με αυτόν (Δαφέρμος & Μαρβάκης, 2013). Θεωρούν ότι η γνώση και τα κοινωνικά φαινόμενα είναι κοινωνικά κατασκευασμένα και χτίζονται βάση της κοινωνικής διαντίδρασης, δηλαδή, μέσα από την καθημερινή επαφή με άλλους ανθρώπους (Sayer, 2000).

Επιπρόσθετα δύο βασικά θέματα στα οποία ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός επικέντρωσε τον θεωρητικό του προσανατολισμό είναι η προσωπικότητα και η γλώσσα. Θεωρούσε ότι η προσωπικότητα δεν είναι κάτι το οποίο ενυπάρχει μέσα μας, ως άτομα - αντίθετα με την παραδοσιακή αντίληψη, αλλά κάτι το οποίο

¹⁸ Οι κοινωνικοί κονστρουξιονιστές, έφτασαν μάλιστα στο σημείο, να θεωρούν τον ουσιοκρατισμό από μόνο του μια κοινωνική κατασκευή.

¹⁹ Η κριτική στον βιολογικό αναγωγισμό και ντετερμινισμό του ουσιοκρατισμού είχε διατυπωθεί κυρίως από το φεμινιστικό κίνημα σε σχέση με το φύλο και την σεξουαλικότητα.

βρίσκεται ανάμεσά μας. Το ποιος είμαι εγώ και το ποιος είσαι εσύ κατασκευάζεται ανάλογα με την σχέση που δημιουργείται ανάμεσα μας. Έτσι αντί να αντιμετωπίζουμε την προσωπικότητα σαν ένα «σετ χαρακτηριστικών»²⁰ (Cattell: 16 Personality Factors και Eysenck: κατηγοριοποίηση της προσωπικότητας σε εξωστρεφή/ εσωστρεφή – νευρωτική/ σταθερή) και σαν μια ατέρμονη προσπάθεια ανακάλυψης του «Ποιος είμαι εν τέλει;», ξεκινάμε να την χτίζουμε μέσα από την επαφή μας με τους άλλους. Άλλωστε ακόμα και το πώς βλέπουμε τον εαυτό μας κατασκευάζεται και μας οδηγεί στην κατασκευασμένη αντίληψη της πραγματικότητας (Burr, 1995).

Ωστόσο στην κατασκευή τόσο της προσωπικότητας όσο και της πραγματικότητας, έπαιξε καθοριστικό ρόλο η γλώσσα. Υπάρχει η παραδοσιακή αντίληψη ότι η γλώσσα είναι το μέσο το οποίο χρησιμοποιεί ο άνθρωπος για να ερμηνεύσει την πραγματικότητα, σαν μια «σακούλα γεμάτη με ταμπέλες» μέσα από τις οποίες μπορεί να διαλέγει λέξεις όπως είναι οι σκέψεις και τα συναισθήματα. Παρόλα αυτά ζούμε σε έναν κόσμο που τα εννοιολογικά πλαίσια και οι κατηγορίες προϋπήρχαν. Το περιεχόμενο αυτών των εννοιών και οι κατηγοριοποιήσεις αφομοιώθηκαν και αποκτήθηκαν από όλους τους ανθρώπους καθώς ανέπτυσαν τον γλωσσικό κώδικα που μοιράζονταν με άτομα του ίδιου πολιτισμού. Το τελευταίο σημαίνει πως ο τρόπος με τον οποίο σκέφτονται οι άνθρωποι παρέχει ένα πλαίσιο σημασίας για αυτούς το οποίο εντοπίζεται στην γλώσσα. Η σκέψη προϋποθέτει λοιπόν την γλώσσα και επομένως αν δεν έχουμε κατακτήσει κάποιες έννοιες ή κάποια εννοιολογικά κατασκευάσματα βάση των οποίων χτίζεται ο συλλογισμός μας, δεν μπορούμε να σκεφτούμε. Έτσι δεν μπορεί να αποτελέσει ένα μέσο έκφρασης του εαυτού μας, η γλώσσα, αντίθετα θα πρέπει να θεωρείται ένα μέσο δράσης – αντίδρασης, ένα εργαλείο που κατασκευάζει προσωπικότητες και μπορεί να ανακατασκευάσει πραγματικότητες (Burr, 1995).

Και ενώ ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός την δεκαετία του 1980 γινόταν διεθνώς αποδεκτός σαν μια από τις κυριότερες μεθοδολογίες, την δεκαετία του 1990 εμφανίζεται ο κριτικός ρεαλισμός, αντιτασσόμενος μεν σε κάποιες από τις κύριες παραδοχές του κονστρουξιονισμού, ταυτιζόμενος δε, σε κάποιες άλλες.

²⁰ Τα χαρακτηριστικά για παράδειγμα κοινωνικό και ομιλητικός σύμφωνα με την κυρίαρχη αντίληψη ταιριάζουν μεταξύ τους σε αντίθεση με το ικανός και επιπόλαιος τα οποία δεν φαίνεται να ανήκουν στο ίδιο «σετ χαρακτηριστικών».

Ο κριτικός ρεαλισμός προτείνει μια διαστρωμάτωση σε 3 επίπεδα, το Πραγματικό (real), το αληθινό (actual) και το εμπειρικό (empirical) (Klein, 2004). Θεωρεί ότι οι κοινωνικές επιστήμες χρειάζεται να μελετήσουν τον κοινωνικό κόσμο, όπως τα αντικείμενα του φυσικού κόσμου, μιμούμενες τις φυσικές επιστήμες, χωρίς αυτό όμως να μεταφράζεται σε αποδοχή της επιστημολογίας του θετικισμού και άρνηση των ερμηνευτικών προσεγγίσεων. Οι υποστηρικτές του κριτικού ρεαλισμού δίνουν έμφαση στην οντολογία, στον κόσμο των πραγμάτων, του ρεαλισμού του «είναι». Απορρίπτοντας κάθε μορφή ιδεαλισμού, προτάσσουν την ύπαρξη ενός πραγματικού κόσμου φυσικού-κοινωνικού, ο οποίος μπορεί και παράσχει αντικειμενική γνώση, που όταν δεν μπορεί να εντοπιστεί από την επιστημολογία μετατρέπεται σε υποκειμενική. Το ρεύμα του κριτικού ρεαλισμού δεν δέχεται την ανωτερότητα της επιστημολογίας έναντι της οντολογίας κι αυτό γιατί όταν κάποιοι τομείς έρευνας βρίσκονται έξω από την πιθανότητα απόκτησης αντικειμενική γνώσης προσπερνούνται με το πρόσχημα της επιστημολογίας. Τώρα όσον αφορά το εμπειρικό κομμάτι, να σημειώσουμε ότι δεν τάσσονται με τον ισχυρισμό που λέει ότι κάθε τι αληθινό μπορεί να περιοριστεί στην εμπειρία μας, μολονότι της την θεωρεί αρκετά σημαντική (Forp, 2008).

Παρόλα αυτά ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός μοιράζεται κοινό έδαφος σε κάποια σημεία με τον κριτικό ρεαλισμό τόσο ως προς την ανθρώπινη και κοινωνική βάση της γνώσης όσο και προς αυτή των κοινωνικών φαινομένων. Αν και στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό το τελευταίο θεωρείται αξίωμα στον κριτικό ρεαλισμό μεταφράζεται σε αυτό που αποκαλούν «μεταβατική φύση της ανθρώπινης γνώσης» (transitive nature of human knowledge). Επιπλέον και οι δύο δεν αρνούνται την πιθανότητα ύπαρξης αντικειμενικότητας αν και οι θέσεις που την υπερασπίζονται διαφέρουν καθώς ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός υλικού κόσμου ο οποίος μεσολαβείται από την γλώσσα ενώ από την άλλη πλευρά ο κριτικός ρεαλισμός δέχεται την ύπαρξη ενός πραγματικού κόσμου ικανό να αναδυθεί μέσα από την επιστήμη και τις επιστημονικές θεωρίες (Forp, 2008).

Όπως και να έχει η κρίση της Κοινωνικής πειραματικής ψυχολογίας πέτυχε την ανάδειξη αφενός των πολιτικών σκοπιμοτήτων διαμόρφωσης του κυρίαρχου κλάδου αφετέρου χρησιμοποίησε την κρίση ως ευκαιρία, βάση της οποίας εμπλούτισε το θεωρητικό της οπλοστάσιο. Οι θεωρίες του κοινωνικού κονστρουξιονισμού και

του μεθοδολογικού ρεαλισμού είναι ζωντανά παραδείγματα της θεωρητικής και μεθοδολογικής πορείας της Κριτικής κοινωνικής ψυχολογίας.

Εν είδη Επιλόγου

Ολοκληρώνοντας την ιστορική διαδρομή της γέννησης της Κριτικής Ψυχολογίας χρειάζεται να τονίσουμε ότι το επίθετο «κριτική» υποδηλώνει στην ουσία του μια χειραφετητική πρόθεση. Η πορεία της ιστορικής ανάπτυξης που επιχειρήσαμε να κάνουμε σε σύνδεση με τα κοινωνικά κινήματα, σε ένα βαθμό ανέδειξε αυτή την πρόθεση.

Η Κριτική Ψυχολογία αποτελεί ένα κίνημα το οποίο εργάζεται και οδεύει προς την χειραφέτηση και την κοινωνική δικαιοσύνη ερχόμενο ριζικά αντίθετο με τον κυρίαρχο κλάδο ο οποίος διαιωνίζει την καταπίεση και την αδικία (Δαφέρμος & Μαρβάκης, 2013). Η Λατινική Αμερική και τα εγχειρήματα που έγιναν εκεί αυτό απέδειξαν και μάλιστα με τον πιο τρανταχτό τρόπο. Το φεμινιστικό κίνημα ... το ίδιο. Όσο και αν σε κάποια σημεία εντοπίζονται πολλά σφάλματα και λάθος χειρισμοί, είναι γεγονός τόσο το ότι άφησε πίσω του ένα πολύ ισχυρό μεθοδολογικό οπλοστάσιο όσο και ότι συγκρότησε στα σπλάχνα της Κριτικής Ψυχολογίας το εσωτερικά ετερογενές ρεύμα της Φεμινιστικής Ψυχολογίας.

Στην ίδια γραμμή πλεύσης και το κίνημα της αντιψυχιατρικής που άσκησε δριμύτατη κριτική στον εγκλεισμό των ψυχιατρικών ιδρυμάτων, την νοοτροπία της κατηγοριοποίησης και της απόδοσης ψυχικής «ασθένειας – ταμπέλας». Στην ίδια λογική, τοποθετείται και η στροφή των κοινωνικών επιστημών, τα τελευταία 40 χρόνια, όπως είδαμε και στο τελευταίο κεφάλαιο, στην σημασία της γλώσσας και του λόγου ως μορφή κοινωνικής δράσης. Όταν οι περισσότερες προσεγγίσεις είχαν την κατεύθυνση της γνωστικό - πειραματικής εξέταση των πραγμάτων ήταν πραγματικά χειραφετητική η στροφή στο Λόγο, πόσο μάλλον όταν άφηνε πίσω τα και προσεγγίσεις όπως αυτή του κοινωνικού κονστρουξιονισμού και του κριτικού ρεαλισμού.

Και ερχόμαστε στο τώρα..

όπου η κριτική ψυχολογία χρειάζεται να συνεχίσει να κάνει αποδομητική εργασία όσον αφορά την αποφυσιολογικοποίηση της τρέχουσας ψυχοκοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής τάξης πραγμάτων. Αν λοιπόν δεχτούμε ότι η πραγματικότητα μέσα στην οποία ζούμε ερμηνεύεται ως καπιταλιστικός ρεαλισμός τότε στόχος της Κριτικής ψυχολογίας στο εξής θα πρέπει να είναι η ανάδειξη της

λογικής με την οποία ο καπιταλισμός παρουσιάζει τον εαυτό του ως το μόνο δυνατό σύστημα (Μεντίνης, 2013).

Επιπλέον η σύζευξη του ψυχολογικού με το κοινωνικό και η πολιτικοποίηση της παθολογίας γίνεται επιτακτική ανάγκη, καθώς μπορεί να επιφέρει νέες μορφές χειραφετητικών παρεμβάσεων ανεξάρτητες από τις κυρίαρχες παραδοσιακές που στόχο έχουν να φέρουν το άτομο στα «φυσιολογικά» επιτρεπτά πλαίσια ενός απόλυτα ελεγχόμενου ψ-κόσμου γεμάτο συμπλέγματα και να το κάνουν έναν παθητικά λειτουργικό εργάτη για χάρη της παραγωγικής διαδικασίας. Χρειάζεται να κάνουμε ένα βήμα μπροστά από την δριμεία κριτική στον μεθοδολογικό ατομισμό του κυρίαρχου κλάδου και λόγου στο θέμα της «ψυχικής ασθένειας» και να διαμορφώσουμε ένα ολοκληρωμένο θεωρητικό σώμα, καθώς υστερούμε πολύ σε αυτό, με διαφορετικές παραδοχές και κατανοήσεις για το είναι και τι όχι ψυχισμακό πρόβλημα (Μεντίνης, 2013). Η πλειοψηφία του θεωρητικού έργου της Κριτικής ψυχολογίας ως προς το τελευταίο, διέπεται από μια καθλωμένη δυική, εξωτερική σχέση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία η οποία εμποδίζει να αντιληφθούμε το άτομο ως «μια εξατομικευμένη διαρρύθμιση του ψυχοκοινωνικού και τα ψυχισμακά προβλήματα ως νοητικο-συναισθηματικά μοτίβα που αντανακλούν την ψυχοκοινωνική διαρρύθμιση στο σύνολο της» (Μεντίνης, 2013: 371,2).

Χρειάζεται να γίνει ξεκάθαρο ότι οι Κριτικοί ψυχολόγοι και όχι οι Κριτικοί Ψ-ειδικοί προεικονίζονται μια άλλη πραγματικότητα και αυτό αποτελεί την θέση τους και όχι μια στοιβαγμένη αρχή στο πλούσιο θεωρητικό σώμα αμέτρητων σελίδων φαυλολογίας. Τα μέλη μιας πραγματικά κριτικής κοινωνικής ψυχολογίας χρειάζεται να σκιαγραφήσουν νέες μορφές υποκειμενικότητας, νέες μορφές οργάνωσης, νέες κοινότητες. Για να επιτευχθούν όμως όλα τα παραπάνω από την αποφυσιολογικοποίηση του ψυχοκοινωνικού, την πολιτικοποίηση της παθολογίας μέχρι την προεικόνιση μιας νέας πραγματικότητας τίθεται ως προϋπόθεση πως η Κριτική ψυχολογία είναι κυρίως Κοινωνική. Αποδεχόμενοι όμως, αυτή την προϋπόθεση, είναι αναγκαίο να πάρουμε πίσω τον όρο κοινωνικό από την κυρίαρχη ψυχολογία και να τον ανανοηματοδοτήσουμε. Χρειάζεται να τον απελευθερώσουμε από τα δεσμά του πειραματισμού και της καθεστηκίας α-κοινωνικής λογικής που αναπτύχθηκε μέσα στο περιβάλλον του αμερικάνικου ατομικισμού από τον F. Allport. Αυτού του είδους η «Κοινωνική Ψυχολογία» δεν είναι τίποτα λιγότερο από

ένα τεχνολογικό εργαλείο πρόβλεψης και ελέγχου της συμπεριφοράς (Μεντίνης, 2013).

Η ψυχολογία, όμως, που ονειρευόμαστε εμείς, είναι μια πολυσύνθετη επιστήμη που θα χρειάζεται την γνώση των κοινωνικών επιστημών και των επιστημών του ανθρώπου για να θέσει τους στόχους της, και δεν θα περιχαρακώνεται σε μια μονοδιάστατη μελέτη του ανθρώπου ξεκομμένη από τα παραπάνω. Είναι αναγκαίο, ακόμα και αν φαίνεται σενάριο επιστημονικής φαντασίας, να σκεφτούμε σοβαρά μια μεγάλη απόσχιση από τον κλάδο της ψυχολογίας, μια ρήξη, που θα φέρει στο προσκήνιο την πραγματική προσπάθεια της μελέτης του ψυχοκοινωνικού. Χρειάζεται να πάρουμε ρίσκο για να μπορέσουμε να σχεδιάσουμε τις νέες ριζοσπαστικές ψυχολογίες που φανταζόμαστε. Μια ψυχολογία που απαρτίζεται από κριτικά πνεύματα τα οποία θέλουν να της προσδώσουν ένα πραγματικά κριτικό και κοινωνικό χαρακτήρα πρέπει να κάνουν ένα βήμα πέρα από την αποδόμηση της κυρίαρχης ψυχολογίας και να χτίσουν ένα θεωρητικό σώμα το οποίο θα την αναδείξει σε μια Κοινωνική Επιστήμη με πρόταγμα την ανατροπή του υπάρχοντος και την σκιαγράφηση του μέλλοντος (Μεντίνης, 2013).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Akman, A. E., Toner, B. B., Stuckless, N. Ali, A., Emmott, S. D., & Downie, F. P. (2001). Feminist issues in research methodology: The development of a cognitive scale. *Feminism & Psychology, 11*, (2), 209-227.
- Beasley, C. (2005). *Gender & sexuality. Critical theories, critical thinkers*. London, Thousand Oaks, and New Delhi: Sage Publications.
- Bird, E. (2002). The academic arm of the women's liberation movement. Women's studies 1969-1999 in north America and the United Kingdom. *Women's Studies International Forum, 25*, (1), 139-149.
- Bobel, C. (2010). *New blood. Third-wave feminism and the politics of menstruation*. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press
- Burman, E. (1991). Power, gender and developmental psychology. *Feminism & Psychology, 1*, (1), 141-153.
- Burman, E. (2003). Η αναπτυξιακή ψυχολογία και οι ελλείψεις της. Στο D. Fox & I. Prilleltensky (Επιμ.), *Κριτική ψυχολογία: Εισαγωγή* (σελ. 264-292). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Burman, E. (2013). Το φύλο στην αναπτυξιακή ψυχολογία: προς μια πολιτική οικονομία της «ψυχολογικής προόδου». Στο M. Μεντίνης και Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας (Επιμ.), *Επανορίζοντας το ψυχοκοινωνικό* (σελ. 133-155). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Burr, V. (1995). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Butron, M., & Kagan, C. (2009). Towards a really social psychology: Liberation psychology beyond Latin America. Στο M. Montero & C., C. Sonn (Επιμ.), *Psychology of liberation* (σελ. 51-72). New York: Springer.
- Cossmann, B. (2012). Continental drift: Queer, feminism, postcolonial. *Jindal Global Law Review, 4*, (1), 17-35.
- Cullberg, J. (2007). *Mitt psykiatriska liv, memoarer*. Sverige: Natur och Kultur.

Δαφέρμος, Μ., & Μαρβάκης, Α. (2013). Κριτικές στην ψυχολογία – Κριτική ψυχολογία. Στο Μ. Μεντίνης και Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας (Επιμ.), *Επανορίζοντας το ψυχοκοινωνικό* (σελ. 15-53). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Flores Osorio, B. (2009). Praxis and liberation in the context of Latin America theory. Στο M. Montero & C., C. Sonn (Επιμ.), *Psychology of liberation* (σελ. 11-36). New York: Springer.

Fopp, R. (2008). *From weak social constructionism to critical realism in housing theory- Exploring issues*. Australasian Housing Researcher's Conference.

Φουκώ, Μ. (1988). *Ψυχική αρρώστια και ψυχολογία*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.

Gonzalez Rey, F. L., & Martinez, A. M. (2013). Three critical approaches to psychology in Latin America – Their rise and fall. *Annual Review of Critical Psychology, 10*, 642-662.

Guzzo, R., Marcal, C., & Rybka, L. (2013). Different facets, problems and potentialities for critical psychology in dealing with the everyday life of the Brazilian working class. *Annual Review of Critical Psychology, 10*, 150-162.

Henwood, K., & Pidgeon, N. (1995). Remaking the link: Qualitative research and feminist standpoint theory. *Feminism & Psychology, 5*, (1). 7-30.

Higgins, E. T. (2000). Social cognition: Learning about what matters in the social world. *European Journal of Social Psychology, 30*, (3), 3-39.

Howie, G., & Tauchert, A. (2004). *Feminist dissonance: The logic of late feminism*. Στο S. Gillis, G. Howie & R. Munford (Επιμ.), *Third wave feminism* (σελ. 37-48). U.S.A.: Palgrave Macmillan

Jimenez-Dominguez, B. (2009). Ignacio Martin-Baro's social psychology of liberation: Situated knowledge and critical commitment against objectivism. Στο M. Montero & C., C. Sonn (Επιμ.), *Psychology of liberation* (σελ. 37-50). New York: Springer.

Καλησπεράτη, Μ. (2012). Ψυχιατρική: Βιομηχανία κατασκευής ψυχασθενειών. *Radicalμα, 1*, 32-34.

- Kitzinger, C. (2000). Doing feminist conversation analysis. *Feminism & Psychology*, 10, (2), 163-193.
- Klein, H. K. (2004). Seeking the new and the critical in critical realism: déjà vu? *Information and Organization*, 14, 123-144.
- Κούπερ, Ν. (1974). *Ψυχιατρική και αντιψυχιατρική. Προβλήματα του καιρού μας*. Αθήνα: Ράππας.
- Κούπερ, Ν., & Χέλλερ, Α. (χ.χ.). *Οι ριζικές ανάγκες*. Αθήνα: Κομμούνια
- Krolokke, C., & Sorensen, A. S. (2006). *Gender communication. Theories & analyses. From silence to performance*. U.S.A.: Sage Publications, Inc.
- Lacerda, F. (2013). Critical psychology in Brazil: A sketch of its history between the end of the 20th century and the early 21st century. *Annual Review of Critical Psychology*, 10, 110-149.
- Levine, B. E. (2013). Με ποιο τρόπο οι ψυχολόγοι υπονομεύουν τα δημοκρατικά κινήματα (Α. Βατσινάς, Μτφρ.). *Radicalμα*, 2, 7-11.
- Μαρβάκης, Α., & Μεντίνης, Μ. (2011). *Κριτική εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο
- Marinucci, M. (2010). *Feminism is queer*. London and New York: Zed Books
- Martin-Baro, I. (1994). *Writings for a liberation psychology*. U.S.A.: Harvard University Press.
- Μεντίνης, Μ. (2013). Επανορίζοντας το ψυχοκοινωνικό: Τέσσερις θέσεις για μια κριτική και κοινωνική ψυχολογία. Στο Μ. Μεντίνης και Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας (Επιμ.), *Επανορίζοντας το ψυχοκοινωνικό* (σελ.365-387). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Montero, M. (2009). Methods for liberation: Critical consciousness in action. Στο Μ. Montero & C., C. Sonn (Επιμ.), *Psychology of liberation* (σελ. 73-92). New York: Springer.
- Moscovici, S. (1963). Attitudes and opinions. *Annual Review of Psychology*. 14, 231-260.

- Μπαζάλια, Φ. (2008). *Εναλλακτική ψυχιατρική. Ενάντια στην απαισιοδοξία της λογικής: Για την αισιοδοξία της πράξης*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Ντέιβις, Α. (1984). *Γυναίκες, φυλή και τάξη*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Painter, D., Marvakis, A., & Mos, L. (2009). German critical psychology: Interventions in honor of Klaus Holzkamp. *Theory & Psychology, 19*, (2), 139-147.
- Parker, I. (1989). *The crisis in modern social psychology, and how to end it*. London: Routledge.
- Parker, I. (2013). Ανάλυση λόγου: Διαστάσεις της κριτικής στην ψυχολογία. Στο Μ. Μεντίνης και Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας (Επιμ.), *Επανορίζοντας το ψυχοκοινωνικό* (σελ. 331-364). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Parker, I. (2013). Κριτική ψυχολογία: τι είναι και τι δεν είναι. Στο Μ. Μεντίνης και Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας (Επιμ.), *Επανορίζοντας το ψυχοκοινωνικό* (σελ. 55-79). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Parker, I., Γεωργάκα, Ε., Harper, D., McLaughlin, T., & Stowell-Smith, M. (2007). *Αποδομώντας την ψυχοπαθολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Papadopoulos, D. (2009). Klaus Holzkamp's critical social science. *Theory & Psychology, 19*, (2), 161-166.
- Radicalμα (2012). Editorial: Η ψυχολογία στην κρίση και η κρίση στην ψυχολογία. *Radicalμα, 1*, 2-5.
- Rosser, S. V. (1992). Are there feminist methodologies appropriate for the natural sciences and they make a difference? *Women's Studies International Forum, 15*, 535-550.
- Salvatore, R. D. (2010). The postcolonial in Latin America and the concept of coloniality: A historian's point of view. *A Contra corriente, 8*, (1), 332-348.
- Salih, S. (2002). *Judith Butler*. London and New York: Routledge.
- Sayer, A. (2000). *Realism and social science*. London: Sage Publications.

Szasz, T. S., & Laing, R. D. (χ.χ.). *Δύο δοκίμια για την ψυχιατρική καταπίεση*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος

Sharpe, S., & Jefferson, J. (1990). Moving out of psychology: Two accounts. Στο E. Burman (Επιμ.), *Feminists and psychological practice* (σελ. 33-46). London: Sage

Smith, J. A., Harre, R., & Langenhove, L. V. (1995). *Rethinking psychology*. London: Sage Publications.

S.P.K. (χ.χ.). *Οι «ψυχασθενείς» ενάντια στο κεφάλαιο*. Αθήνα: Κομμούνια

Tolman, C. W. (1994). *Psychology, society, and subjectivity*. London: Routledge.

Tolman, C. W. (2009). Holzkamp's critical psychology as a science from the standpoint of the human subject. *Theory & Psychology*, 19, (2), 149-160.

Toneli, M. J., Maheirie, K., Perucchi, J., Mayorga, C., Mountian, I., & Prado, M. A. M. (2013). Critical social psychology in Brazil: politics, gender, and subjects of dissidence. *Annual Review of Critical Psychology*, 10, 163-183.

Ussher, J. (1990). Choosing psychology or not throwing the baby out with the bathwater. Στο E. Burman (Επιμ.), *Feminists and psychological practice* (σελ. 47-61). London: Sage

Wilkinson, S. (2003). Φεμινιστική ψυχολογία. Στο D. Fox & I. Prilleltensky (Επιμ.), *Κριτική ψυχολογία: Εισαγωγή* (σελ. 461-493). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Worell, J. (2000). Feminism in psychology: Revolution or evolution? *Annals, Aapss*, 571, 183-196.